

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Intenzionalitás: szavak, képek, gondolatok

Bárány Tibor

2011

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Bárány Tibor

Intenzionalitás: szavak, képek, gondolatok

Filozófiatudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Kelemen János

Analitikus Filozófiai Doktori Iskola

Vezető: Dr. Kelemen János

A bizottság tagjai és doktori fokozatuk:

Elnök: Dr. Erdélyi Ágnes prof.

Bírálok: Dr. Zvolenszky Zsófia egyetemi adj.

Szabó Gendler Zoltán prof.

Titkár: Dr. Pogonyi Szabolcs PhD., egyetemi adj.

Tag: Dr. Ambrus Gergely PhD.

Dr. Szalai Judt PhD., Dr. Márton Miklós PhD. (póttagok)

Témavezető: Dr. Kelemen János CMHAS, egyetemi tanár

Budapest, 2011

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	1
1. Az intenzionalitás jelensége.....	5
1.1 Intenzionális jelenségek.....	5
1.2 A dolgozat felépítése	9
2. Az intenzionalitás három tesztje	16
2.1 Felcserélhetőség	16
2.1.1 Propozicionális attitűdigék.....	16
2.1.1.1 Felcserélhetőség a mellékmondatban.....	16
2.1.1.2 Egy harmadik olvasat	27
2.1.1.3 Felcserélhetőség a mellékmondatban (ismét).....	33
2.1.1.4 Felcserélhetőség a főmondatban	35
2.1.1.5 Szükségszerűen koextenzív kifejezések cseréje	39
2.1.1.6 Összefoglalás	46
2.1.1.7 Az elemzés általánosítása	49
2.1.2 Másféle mondatvonzatú kifejezések.....	50
2.1.2.1 Mondatvonzat és intenzionalitás.....	50
2.1.2.2 Modalitások	55
2.1.2.3 Objektív és perspektivikus intenzionalitás	64
2.1.2.4 További mondatvonzatú kifejezések.....	65
2.1.2.5 Összefoglalás	70
2.1.3 Tranzitív igék.....	71
2.1.3.1 Tranzitív igeosztályok	72
2.1.3.2 Összefoglalás	76
2.1.3.3 Korlátlan intenzionalitás?	77
2.1.4 Határozói módosítók, jelzői módosítók	80
2.1.5 További intenzionális kontextusok	84
2.2 Egzisztenciális generalizáció.....	86
2.2.1 Az egzisztenciális generalizáció mint az intenzionalitás tesztje	86
2.2.2 Egzisztenciális generalizáció és az egzisztenciális nyomaték eltűnése	90
2.2.3 Egzisztenciális generalizáció és nem-specifikus olvasatok.....	96
2.2.4 Két teszt mind fölött?	98
2.3 Nem-specifikus olvasatok	99

2.3.1 A nem-specifikusság kritériumai	99
2.3.2 A nem-specifikusság mint az intenzionalitás tesztje	101
2.3.3 Nem-specifikussági intuíciók	107
2.3.3.1 Rugalmas nem-specifikus használat.....	107
2.3.3.2 Felcserélhetetlenségi intuíciók és a kontextus	111
2.3.3.2 „Egyszerű” mondatok – rugalmas felcserélhetetlenség?.....	113
2.3.3.4 Ontológiailag nem-specifikus használat.....	118
3. A tesztek kapcsolata és az intenzionalitás elméletei	127
3.1 A-, B-, Γ - és Δ -olvasatok	127
3.2 Hatókörök és olvasatok.....	132
3.3 Rövid kitekintés: két probléma.....	139
Köszönetnyilvánítás	141
Felhasznált irodalom	142

1. Az intenzionalitás jelensége

1.1 Intenzionális jelenségek

Az intenzionalitás nyelvi jelenség: a természetes (és mesterséges) nyelvek kifejezései intenzionálisak, ha meghatározott szemantikai tulajdonságokkal ruházzák fel az őket tartalmazó kifejezéseket vagy mondatokat.¹ Kiterjesztett értelemben azonban beszélhetünk az általában vett *reprezentációk* intenzionalitásáról is: megfelelő feltételek mellett a nyelvi mellett a képi, a zenei vagy a mentális reprezentációkat is intenzionálisnak tekinthetjük.²

Az elkövetkezőkben elsősorban a nyelvi reprezentációk intenzionalitásáról lesz szó. Egy természetes nyelvi kifejezés akkor és csak akkor intenzionális, ha az őt tartalmazó mondatnak van olyan olvasata, amelyben (i) sérül a koextenzív kifejezések *salva veritate* (igazságmegőrző) felcserélhetőségének elve, vagy (ii) nem teljesül az egzisztenciális generalizáció elve, vagy (iii) bizonyos kvantifikált kifejezéseknek adhatjuk nem-specifikus értelmezését. (E jellemzőket kimerítően tárgyalom majd a következő fejezetekben; pontos meghatározásukat lásd ott.)

Az iménti megfogalmazás sokak számára talán furcsának tűnhet: egy adott kifejezés intenzionalitását miért az őt alkotóelemként tartalmazó összetett kifejezések szemantikai tulajdonságai révén ragadjuk meg? A válasz egyszerű, de részletesebb kifejtést igényel.

Egy jelentélmélet sikerét elsősorban azon mérhetjük le, mennyiben képes számot adni az anyanyelvi beszélők természetes nyelvi intuíciónak. Ezek az intuíciók a

---

¹ A „kifejezés”-t itt és a továbbiakban nem a „szó” szinonimájaként használom. A kifejezés meghatározott szintaktikai szabályok szerint szerkesztett, egy vagy több elemből álló, önálló jelentéssel rendelkező jelsorozat; szélső esetben pusztán egy tömorféma (például: *kutya*), vagy akár egy teljes mondat. Mivel számos intenzionális kifejezés több szóból áll, ezért a továbbiakban nem szavak, hanem kifejezések intenzionalitásáról fogunk beszélni. (Egyaránt jó érvek szólnak amellett, hogy például az *Attól fél, hogy megtámadja egy megvadult kentaur* mondatban a teljes *attól fél, hogy* szerkezetet, illetve csupán az *attól fél* kifejezést tekintjük intenzionálisnak.)

A dolgozatban alkalmazott jelölésről: a nyelvi adatokat kurzívval szedem (amikor nem sorszámmal megjelölt, kiemelt példamondatban szerepelnek), az elemzés során használt fogalmak metanyelvi használatát viszont idézőjelekkel jelzem (miként e jegyzet első sorában). A megkülönböztetés célja: szeretném egyértelműen jelezni, mikor beszélek egy természetes nyelvi kifejezés hétköznapi használatáról, és mikor egy szak kifejezés definíciójáról. Mivel azonban a kurzíválást tartalmi kiemelésre, az idézőjeles írásmódot pedig (egyenes) idézésre, esetleg a távolságtartás kifejezésére (például: *az úgynevezett „milliánus” elméletek*) vagy a nem szó szerinti használat jelzésére is használom, ezért jelölésmódom nem lesz egyértelmű – de a kontextus remélhetőleg minden esetben segít majd eldönteni, melyik használat van dolgunk.

² A zenei reprezentációk feltételezett intenzionalitásáról lásd például: Pearce (1988). Az intenzionalitásról mint a „műalkotás” predikátum alkalmazásának szükséges feltételéről lásd Danto (1981/2003) és Bárány (2005).

beszélők által használt mondatok és kifejezések „jelentésével” vagy „értelmével” kapcsolatosak. Amikor olyanokat mondunk, hogy *ez a mondat ugyanazt mondja, mint az a mondat, vagy ez a kifejezés egészen mást jelent, mint az a kifejezés*, akkor szinonimitási ítéleteket fejezünk ki; amikor pedig egy mondatot értelmesnek vagy (ami jóval gyakoribb) értelmetlennek nyilvánítunk, jólformáltsági ítéleteket fogalmazunk meg.³ A szinonimitási és a jólformáltsági ítéletek mellett azonban a mondatok aktuális igazságértékének megváltozásával kapcsolatos intuíciónk is sokat elárulhatnak nyelvhasználatunkról: ha két mondat csupán egyetlen összetevőjében különbözik egymástól, ám az egyiket igaznak tartjuk, a másikat pedig hamisnak, akkor a két mondat nem „mondhatja” ugyanazt, nem közölheti számunkra ugyanazt az információt – hiszen a kompetens nyelvhasználó nem ítéltet szinonimnak két olyan mondatot, amelynek különböző az igazságértéke.⁴ (Az aktuális igazságértékek és a jelentés összefüggéséről a későbbiekben még részletesen szó lesz.) Egy jelentéseméletnek természetesen nem kell a *szemantikai* jelentésre visszavezetnie ezeket az intuitív jelentéstényeket: előfordulhat, hogy legalább részben másféle, a konvencionálisan kódolt jelentéstől különböző – pragmatikai, pszichológiai vagy egyéb – tényezők felelősek intuitív ítéleteink kialakulásáért.⁵ Azt azonban elvárjuk az elmélettől, hogy világosan meghatározza, milyen tényezőkről van szó, és ezek milyen kapcsolatban állnak a konvencionális jelentéssel.

A fent említett három szemantikai tulajdonság – a koextenzív kifejezések felcserélhetetlensége, az egzisztenciális generalizáció sérülése és a nem-specifikus olvasatok lehetősége – hétköznapi intuitív ítéleteinknek feleltethető meg. Végső soron

---

³ A hétköznapi kommunikációs helyzetekben ritkán fordul elő, hogy egy kifejezés *értelmessége* kerüljön szóba – szinte kizárólag akkor, ha korábban, a közvetlen társalgási előzmények során már felmerült a kifejezés *értelmetlenségének* kérdése. A beszélők tehát spontán módon elsősorban *negatív* jólformáltsági ítéleteket szoktak hozni. Talán ennek tudható be, hogy kísérleti (vagy kvázi-kísérleti) körülmények között jólformáltsági intuíciónk olykor kissé bizonytalanul működik (ugyanaz igaz a grammatikalitási ítéletekre is!): ha egy mondat szemantikailag vagy szintaktikailag nem *feltűnően* rosszulformált, és aktuális kommunikációs partnerünk nem állítja, hogy a mondat rosszulformált lenne (csupán annyit kérdez: *Szerinted ez a mondat értelmes?*), intuíciónk általában nem ad egyértelmű iránymutatást. Nem véletlenül, hiszen a helyzet kommunikációs szempontból teljesen szokatlan. (Ugyanez a magyarázata a nyelvészek éles grammatikalitási és jólformáltsági intuíciónak is: minél gyakorlottabban hozunk spontán módon pozitív grammatikalitási vagy jólformáltsági ítéleteket, annál határozottabbá válik az intuíciónk kvázi-kísérleti helyzetekben.)

⁴ Az analitikus nyelvfilozófiában ez utóbbi megfigyelést Fregének szokás tulajdonítani. Lásd például John Perry megfogalmazását:

Ha A megérti *M*-et és *M'*-et, és *M*-ről elfogadja, hogy igaz, míg *M'*-ről nem fogadja el ugyanezt, *M* és *M'* különböző értelemmel rendelkezik. (Perry 1977: 476.)

⁵ Ebben az esetben természetesen mondat*példányok* vagy megnyilatkozások jelentéséről kell beszélnünk. (A továbbiakban az egyszerűség kedvéért továbbra is „mondat”-ot írok, de tartuk szem előtt ezt a kiegészítést.)

„tulajdonságok” helyett beszélhetnénk akár közvetlenül magukról a nyelvi intuíciókról is, ám valamivel kényelmesebb, ha az elemzés során mindvégig magukra a nyelvi kifejezésekre utalhatunk, s nem kell újból és újból körülírnunk az anyanyelvi beszélők intuícióit. Ameddig szem előtt tartjuk, hogy „az α kifejezés t tulajdonsága” kifejezésen azt értjük, hogy „az α kifejezés rendelkezik azzal a tulajdonsággal, hogy képes az anyanyelvi beszélőkből olyan intuitív ítéleteket kiváltani, amelyek alapján t -re következtethetünk”, vagy „az α kifejezés rendelkezik azzal a tulajdonsággal, hogy az anyanyelvi beszélők intuíciója szerint igaz rá t ”, addig ez a megfogalmazás veszélytelen. Viszont mivel létezik olyan elmélet, amely nem a kifejezések konvencionálisan kódolt jelentésére vezeti vissza ezen intuícióinkat (a „naiv russelliánusnak” vagy „neo-russelliánusnak” nevezett elméletek /például Salmon 1986, Soames 1987/1997/ szerint a felcserélhetetlenségi intuícióink háttérében pragmatikai folyamatok állnak), ezért félrevezető „szemantikai” tulajdonságokról beszélni; pontosabb lenne általában véve „az intuitív jelentéssel kapcsolatos” tulajdonságokat említeni. Az egyszerűség kedvéért én mégis az eredeti megfogalmazásnál maradok: a fenti meghatározásban (és annak minden további említésekor) a „szemantikai tulajdonság” kifejezést gondolatban helyettesítsük emez általánosabb formulával.

Elég egy futó pillantás, hogy világossá váljon: a három kérdéses tulajdonság valamilyen módon összetartozik. *Sérül* a koextenzív kifejezések igazságmegőrző felcserélhetőségének elve, *nem teljesül* az egzisztenciális generalizáció elve, *nem-specifikus* értelmezést kapnak a kvantifikált kifejezések – az ilyen mondatok eltérnek a „megszokott” vagy „egyszerűbb” esetektől. (Legalábbis első pillantásra; mint látni fogjuk, a formális szemantika „alapító atyja”, Richard Montague egyenesen az intenzionalitást tekintette alapesetnek, és a nem-intenzionális kontextusok szemantikai tulajdonságait különböző jelentésposztulátumok segítségével biztosította.) Kézenfekvő hát a feltételezés, hogy a három tulajdonság *egyazon* jelenségkörhöz tartozik: az „intenzionális jelenségek” köréhez. Ez a feltevés azonban csak akkor értelmes, csak akkor több, mint egy címke puszta alkalmazása, ha vannak olyan nyelvi elemek, amelyek meghatározott szintaktikai pozícióba kerülve vagy meghatározott szintaktikai jelölőkkel ellátva – „önmagukban” vagy különféle pragmatikai elvekkel és pszichológiai törvényszerűségekkel együtt – felelőssé tehetők a kérdéses szemantikai tulajdonságok megjelenéséért. És vannak ilyen elemek: a szóban forgó mondatok azért térnek el a „sztenderd” esetektől, mert tartalmaznak (legalább) egy úgynevezett „intenzionális kifejezést”. A három tulajdonság pontosan azért tartozik egybe, mert

(legalább részlegesen) együtt járnak: számos intenzionális kifejezés egyszerre több tulajdonságot is előhív közülük.

Elemzésem szerint tehát az intenzionalitás rivális elméletei a következő két feltevésből indulnak ki:

(I) Bizonyos mondatok rendelkeznek három speciális tulajdonsággal (vagy legalább ezek egyikével); és ez a tény magyarázatra szorul.

(II) E mondatok azért rendelkeznek a kérdéses speciális szemantikai tulajdonságokkal, mert tartalmazznak legalább egy ún. intenzionális kifejezést.

Az (I) feltevés meghatározza azon (empirikus) adatok körét, amelyekre az elméletünknek magyarázatot kell adnia. A (II) feltevés pedig kimondja, hogy ezeket a tulajdonságokat a mondat bizonyos elemeinek szemantikai, szintaktikai vagy pragmatikai tulajdonságaira kell visszavezetnünk. Ha bizonyos kifejezések meghatározott szintaktikai pozícióba kerülnek a mondaton belül, vagy meghatározott szintaktikai jelölőket kapnak, ez (általában vagy bizonyos használatok esetén) azzal jár, hogy a mondat rendelkezni fog az imént említett tulajdonságok némelyikével vagy mindegyikével. E tulajdonságok meglétét vagy hiányát a továbbiakban az intenzionalitás „tesztjének” nevezem: egy kifejezés akkor és csak akkor intenzionális, ha az őt tartalmazó mondat vagy összetett kifejezés átmegy az intenzionalitás legalább egy tesztjén, tehát rendelkezik a fenti tulajdonságok legalább egyikével. Az intenzionalitás elméleteinek arra a kérdésre kell választ adniuk, hogy az intenzionális kifejezéseknek milyen szintaktikai, szemantikai vagy pragmatikai tulajdonságokkal kell rendelkezniük, hogy az őket tartalmazó mondatok vagy összetett kifejezések átmenjenek az intenzionalitás legalább egy tesztjén.

Visszatérve az alapkérdésre: Kezdeti meghatározásunkban összekapcsoltuk a természetes nyelvi kifejezések intenzionalitását egy – szemantikai (értsd: az intuitív jelentéssel kapcsolatos) tulajdonságok segítségével definiált, ám számos más tekintetben rendkívül heterogén – mondatosztállyal. Ez a meghatározás magáról az intenzionalitás tulajdonságáról nem mondott semmit, csupán megragadta azokat a „tüneteket”, amelyek alapján az intenzionális kifejezések jelenlétére következtethetünk. Az intenzionalitás elméleteire vár a feladat, hogy „tartalommal töltsék meg” a definíciót, hogy világosan meghatározzák, mi teremti meg a kapcsolatot az „intenzionális kifejezés”-nek nevezett kifejezések és a kérdéses mondatosztály között.

A magyarázat tehát az „intenzionális jelenségek” (koextenzív felcserélhetetlenség, az egzisztenciális generalizáció sérülése, nem-specifikus olvasatok lehetősége) irányából halad az „intenzionalitás” felé. Egy ilyen elméletnek le kell írnia azokat a nyelvi (szintaktikai, szemantikai vagy pragmatikai) mechanizmusokat, amelyek megalapozzák a szóban forgó mondatok vagy összetett kifejezések sajátos tulajdonságait. Ha felderítettük ezeket a mechanizmusokat, bizvást állíthatjuk, hogy *magyarázatot adtunk* az intenzionalitás jelenségére: világossá tettük, hogy az intenzionális kifejezések szemantikai értelemben miért viselkednek úgy, ahogy megfigyeltük – magyarázatot adtunk az intuícióinkra.

1.2 A dolgozat felépítése

Dolgozatom egy hosszabb távú kutatási program első fontosabb állomása. Jelenlegi célom, hogy felmérjem, milyen kapcsolatban állnak egymással az „intenzionális jelenségek” (tehát hogyan függnek össze egymással a koextenzív kifejezések felcserélhetőségére, az egzisztenciális generalizáció kudarcára vagy az egzisztenciális nyomaték eltűnésére és a nem-specifikus olvasatok lehetőségére vonatkozó nyelvi intuícióink), valamint milyennek kell lennie egy nyelvelméletnek ahhoz, hogy képes legyen megragadni ezeket az intuíciókat. Részletes elemzéssel meg fogom mutatni, hogy az intenzionális jelenségekkel kapcsolatos intuitív ítéleteink végső soron két különböző alapintuícióra vezethetők vissza: a felcserélhetetlenségi és a nem-specifitási intuícióra. Úgy ítéljük, hogy bizonyos nyelvi és társalgási környezetekben a kifejezések extenzionális ekvivalenciája nem biztosítja az őket tartalmazó mondatok igazságértékének azonosságát; valamint úgy ítéljük, hogy bizonyos nyelvi és társalgási környezetekben a kvantifikált kifejezések nem konkrét vagy egyedi dolgok felett kvantifikálnak. A kétféle intuíció – bár számos esetben együtt jár – lényegét tekintve független egymástól. (Ebből azonban még nem következik, hogy feltétlenül különböző szintaktikai, szemantikai vagy pragmatikai mechanizmusok működésére kell visszavezetnünk őket.) A felcserélhetetlenségi intuíciónkat állításom szerint két különböző „forgatókönyv” alapozhatja meg: Az *objektív* intenzionalitás esetében a kérdéses állítások nem csupán az aktuális szituációról szólnak, hanem más lehetséges szituációkról is, és mivel semmi sem garantálja, hogy a két kifejezés minden lehetséges szituációban koextenzív legyen egymással, így semmi sem garantálja, hogy a kifejezések cseréje változatlanul hagyja a mondat igazságértékét. A *perspektivikus* intenzionalitás esetében a kérdéses állítások igazsága részben azon múlik, hogy az

intenzionális kifejezés hatókörén belüli elemek megőrzik-e az alany vagy valamiféle odaértett „absztrakt” alany perspektíváját, és mivel semmi sem garantálja, hogy a kifejezések aktuális koextenzivitásának ténye elérhető legyen a kérdéses perspektívából, így semmi sem garantálja, hogy a koextenzív kifejezések cseréje változatlanul hagyja a mondat igazságértékét. A nem-specifitási intuíciónk esetében megkülönböztetem egymástól a determinánsos névszói szerkezetek *ontológiailag* és *rugalmasan* nem-specifikus használatát. Az ontológiailag nem-specifikus használatok jelensége arra vezethető vissza, hogy a kérdéses determinánsos névszói szerkezetekhez nem tudjuk hozzárendelni a konkrét téridőbeli objektumokat és eseményeket tartalmazó hagyományos ontológiánk valamely elemeit. A rugalmas nem-specifikus használat jelensége viszont azon alapul, hogy a beszélő – kommunikációs szükségleteiből adódóan vagy részleges tudásának köszönhetően – nem ad maximálisan specifikált leírást a mondatban megnevezett cselekvés, folyamat vagy attitűd tárgyáról.

Intuitív ítéleteink elemzésével végső soron arra a kérdésre keresem a választ, milyen kapcsolat van az intenzionális jelenségek és az egyes jelentésemleletek felépítése között, tehát a jelentésemleletek felépítésére vonatkozó megszorítások hogyan befolyásolják a hétköznapi nyelvi intuíciónk megragadását. Az úgynevezett *propozicionális* és *objektuális attitűdigéket*⁶ (meghatározásukat lásd később) tartalmazó mondatokkal kapcsolatos beszélői jelentéstények forgalomban lévő magyarázatai széles skálán mozognak: a kérdéses intuíciókért felelős nyelvi mechanizmusokat a konvencionális jelentést megalapozó logikai forma szintjétől kezdve a beszédaktus végrehajtását irányító általános társalgási konvenciók szintjéig bárhol elhelyezhetjük. Az elkövetkezendőkben azt szeretném felderíteni, hogy az előzetesen elfogadott általános módszertani és teoretikus előfeltevéseink mennyiben és hogyan kötik meg a kezünket, amikor döntést hozunk ebben a kérdésben.

Távolabbi célom, hogy összemérjem egymással az intenzionalitás elméleteit, ezen belül is elsősorban a propozicionális és objektuális attitűdigék intenzionalitásáról szóló elméleteket. Ebben a dolgozatban csupán előkészítem a terepet a feladat megvalósításához. A propozicionális és objektuális attitűdigéket tartalmazó mondatok vizsgálata a – filozófiai és nyelvészeti – jelentésemleletek egyik legfőbb próbaköve:

---

⁶ A hatályos akadémiai helyesírási szabályzat értelmében a fenti két kifejezés helyes írásmódja: „propozicionálisattitűd-ige” és „objektuálisattitűd-ige”. Én ettől a szabálytól az olvashatóság érdekében tudatosan el fogok térni, s mindvégig „propozicionális attitűdigé”-t és „objektuális attitűdigé”-t fogok írni. Tekintsük úgy, hogy szakkifejezéssel van dolgunk (hiszen ez a helyzet); szakkifejezések esetében talán nem számít olyan nagy illetlenségnek, ha valaki nem fogadja el a Magyar Tudományos Akadémia ajánlását.

mivel ezen mondatok némelyike vagy többsége (legalább részben) maga is jelentésekről szól (François Recanati szavával: „metareprezentációkkal” van dolgunk), így az elmélet helyességének kérdése egyszerre két szinten is felmerül. Reményeim szerint a jelentéselméletek és e „kétszintű” reprezentációk viszonyának elemzése arról is sokat elárul majd, hogy az elméletek mennyiben képesek elbánni olyan „bonyolultabb” jelenségekkel, mint a nem-szószerinti, figuratív nyelvhasználat – ami terveim szerint a kutatási program következő állomását jelenti majd. (Ebben a dolgozatban azonban még nem sok szó esik a figurativitásról; szinte kizárólag szó szerinti értelmükben használt intenzionális kifejezésekkel fogunk találkozni.)

Az intenzionalitás témaköre rendkívül szerteágazó; kis túlzással szólva nincs olyan probléma az analitikus nyelvfilozófia és a formális szemantika területén, amelynek ilyen vagy olyan formában ne lenne hozzá köze, a kérdéskör elmefilozófiai, metafizikai, ismeretelméleti, sőt, művészetfilozófiai implikációról már nem is beszélve. Ezért gyakran élek majd az „e kérdés tárgyalása messze meghaladná a dolgozat kereteit” fordulattal és annak különböző funkcionális ekvivalenseivel. Bár – a nyelvfilozófiai elméletek mellett – több formális szemantikai elméletet is röviden ismertetni fogok, igyekszem a technikai részleteket a minimumra szorítani; dolgozatom nem formális szemantikai tanulmány, noha vizsgálati tárgyából adódóan ezer szállal kötődik bizonyos formális szemantikai elméletekhez.

Talán nem árt hangsúlyozni: amikor abból indulok ki, hogy az intenzionalitás elméletei magyarázatot kívánnak adni bizonyos nyelvi adatokra (összefoglaló néven: az „intenzionális jelenségekre”), méghozzá arra a feltevésre támaszkodva, hogy e nyelvi adatok létrejöttéért (legalább részben) meghatározott kifejezésosztályok elemeinek megjelenése tehető felelőssé, akkor *racionalis rekonstrukciót* végzek. Eredetileg, az elméletek megszületésének eredeti kontextusában általában nem a fenti formában merült fel az intenzionális jelenségek kérdése; különösen igaz ez a filozófiai elméletekre. A szerzők gondolatmenete jellemzően más logikát követett, mint az enyém: adott egy (metafizikailag vagy ismeretelméletileg) megalapozott jelentéselmélet, amelynek számára az intenzionális jelenségek problémát jelentenek – az intenzionalitás tehát elsősorban azért szorul magyarázatra, hogy e magyarázat révén hatástalaníthassunk néhány ellenpéldát az elméletünkkel szemben. Bár részletesen át fogom tekinteni, miért és mennyiben okoz problémát az intenzionalitás a különböző nyelvészeti és filozófiai jelentéselméletek számára, én mégis inkább az empirikus

adatok (amennyire lehet, „elméletfüggetlen”) összegyűjtésével kezdem: ha felmértük magát az empirikus jelenséget, kevésbé fenyeget az a veszély, hogy kis számú adat alapján *ad hoc* következtetéseket vonjunk le az intenzionalitás általános természetével kapcsolatban.

Dolgozatom második – egyben legterjedelmesebb – fejezetében tehát részletesen megvizsgálom az intenzionalitás fent említett három tesztjét: (i) a koextenzív kifejezések *salva veritate*, azaz igazságmegőrző helyettesíthetőségének sérülését, (ii) az egzisztenciális generalizáció elvének nem teljesülését (és annak viszonyát az egzisztenciális nyomaték eltűnésének jelenségéhez), illetve (iii) a nem specifikus olvasatok lehetőségét. A fejezet zárásaként megmutatom, milyen összefüggés van a három teszt között.

Korábban azt javasoltam, hogy a tesztek eredményét – a racionális rekonstrukció szintjén – tekintsük empirikus adatoknak: *megfigyeltük*, hogy bizonyos mondatok vagy összetett kifejezések sajátos tulajdonságokkal rendelkeznek, és olyan elméletet keresünk, amely megmagyarázza, miért rendelkeznek ezekkel a tulajdonságokkal. Tudományfilozófiai közhely, hogy nem létezik „tisztá”, tehát nem elméletterhelt megfigyelés – és természetesen ezek a megfigyelések sem azok, hiszen a tesztek összeállításához és az eredmények értékeléséhez speciális fogalmi apparátusra van szükségünk. Ezért a 3.2 fejezetben röviden megvizsgálom, mely az a legszűkebb fogalmi bázis, amelyet segítségül kell hívnunk az intenzionális kifejezéseket tartalmazó mondatok tulajdonságainak leírásához. Ez fogja meghatározni, hogy egyáltalán milyen elméletek jöhetnek szóba az intenzionalitás elméleteiként; egy másféle fogalmakkal dolgozó elmélet számára egyszerűen nem válnak „láthatóvá” azok az adatok, amelyekre magyarázatot keresünk. Dolgozatom befejező részében összegzem az intenzionalitás tesztjeinek eredményeit, áttekintem az intenzionalitás „klasszikus”, hatókörökön alapuló magyarázatát, és amellet érvelek, hogy az intenzionális kontextusok esetében nem csupán a szakirodalom által tárgyalt háromféle (vagy négyféle) olvasattal kell számolnunk.

Mielőtt azonban lezárnám ezt a bevezető fejezetet és belefognék az intenzionalitás három tesztjének részletes ismertetésébe és elemzésébe, szeretnék néhány rövid megjegyzést tenni az eddigiekkel és ezután következőkkel kapcsolatban.

Először néhány terminológiai jellegű megjegyzés. Mindeztidáig meglehetősen „durva” elemzéssel dolgoztunk: csupán az intenzionális kifejezést és az intenzionális kifejezést

tartalmazó mondatot vagy összetett kifejezést különböztettük meg egymástól. Ennek az volt az oka, hogy igyekeztem minél inkább „elméletsemlegesen” megfogalmazni az állításaimat. Egy formális szemantikai elmélet soha nem önmagukban álló kifejezésekhez rendel hozzá szemantikai értékeket, hanem *szintaktikailag elemzett* kifejezésekhez (erről bővebben lásd később) – egy (mégoly vázlatosan megfogalmazott) szintaktikai leírással tehát elvileg korlátoztam volna a szóba jöhető szemantikai elméletek körét. Mindazonáltal a következő alfejezetekben olvasható elemzések gördülékenysége érdekében – a szakirodalom szóhasználatával összhangban – érdemes bevezetnünk egy másik *terminus technicus* is: „intenzionális kontextus”-nak nevezem az intenzionális kifejezést tartalmazó mondat azon részét, amelyben a fent említett szemantikai tulajdonságok megjelennek. Az intenzionális kifejezések hatása tehát a mondat bizonyos részeire (hozzávetőleg: az intenzionális kifejezést követő szintaktikai egységekre) „lokalizálódik”: az intenzionális kontextusokon belül (i) a koextenzív kifejezések felcserélése nem garantálja a teljes mondat igazságértékének megőrzését, (ii) e kontextusokon belül megjelenhetnek aktuálisan nem referáló predikátumok anélkül, hogy a teljes mondat hamis (vagy igazságérték nélküli) legyen, illetve (iii) e kontextusokban olyan kvantifikált kifejezések szerepelhetnek, amelyeket nem specifikusan is interpretálhatunk. Az intenzionális kifejezések *közvetlenül* az intenzionális kontextusokat ruházzák fel meghatározott szemantikai tulajdonságokkal – ám a kompozicionalitási elv értelmében ez a hatás a magasabb szintaktikai egységek, azaz a teljes mondatok szintjén is megjelenik. (Későbbi – jóval egyszerűbb – terminológiánkkal: az intenzionális kontextus a mondatnak azon része, amely az intenzionális kifejezés *hatókörébe* tartozik.)

A formális szemantikai és nyelvfilozófiai szakirodalom szóhasználata ingadozó a tekintetben, hogy magát az intenzionális kifejezést is beleértsük-e az intenzionális kontextusba. A kérdés tisztán terminológiai jellegű; én az egyértelműség érdekében csupán az intenzionális kifejezés hatókörébe tartozó elemeket tekintem az intenzionális kontextus elemeinek.

Az intenzionális kifejezést tartalmazó mondatokat gyakran kissé pontatlanul „intenzionális mondatok”-nak szokás hívni, jóllehet az intenzionális kifejezés és az általa generált intenzionális kontextus sok esetben nem öleli fel a teljes mondatot. Amikor semmi nem múlik ezen, az egyszerűség kedvéért én is ezt a terminológiát fogom alkalmazni. (A képi, zenei vagy mentális reprezentációk és a műalkotások csak ebben az értelemben lehetnek „intenzionálisak”: anélkül mutatják az intenzionalitást

jegyekt – ha valóban mutatnak ilyen jegyeket –, hogy tartalmaznának intenzionális „kifejezést”, tehát olyan elemet, amely e tulajdonságokat generálja. Erre később még visszatérek.)

És egy utolsó terminológiai probléma: valaki a szememre vethetné, hogy teljes terminológiai rendszerem félrevezető, mivel az „intenzionális kontextus” kifejezés egyértelműen a tárgyalt jelenség egyik speciális magyarázatára utal. Arra a magyarázatra, amelynek értelmében az intenzionális kontextusban szereplő kifejezések az intenziójukat jelölik. Amennyiben egy elmélet nem használja az intenzió fogalmát, nem állíthatjuk róla, hogy az intenzionális kontextusok működésének magyarázatát keresi. Pontosán ezért lenne érdemes elkerülni, hogy a három kérdéses tulajdonságot (koextenzív felcserélhetetlenség, az egzisztenciális generalizáció sérülése, nem-specifikusság) az „intenzionális jelenségek” kifejezéssel nevezzük meg; szigorúan szólva ezek a jelenségek csak akkor lesznek „intenzionálisak”, ha olyan magyarázatot adunk rájuk, amelyben a kifejezések intenziójára hivatkozunk. Ráadásul a propozicionális attitűdigék többsége (a felcserélhetőség tekintetében) nem egyszerűen intenzionális, hanem egyenesen hiperintenzionális⁷ – tehát a megnevezés nem csupán félrevezető, de pontatlan is. Mindez igaz, de nem jelent komoly problémát számunkra. Egyszerűen az „intenzionális” kifejezést értsük tökéletesen elméletsemlegesen; ahogyan egyébként a szakirodalom nagy részében is szokás. A félreértések elkerülése végett az „intenzionális”-t mindvégig megtartom leíró terminusnak, elméletek megnevezésére vagy jellemzésére nem használom.

Második megjegyzés: a fenti (II) feltétel nem foglalja magában, hogy az intenzionalitás elméleteinek szükségképpen *ugyanarra* a nyelvi mechanizmusra kell visszavezetniük az intenzionális kifejezéseket tartalmazó mondatok mindhárom tulajdonságát. Előfordulhat, hogy az intenzionális mondatok más mechanizmus működésének köszönhetően mennek át az első teszten, mint aminek köszönhetően a másodikon vagy a harmadikon. Mint látni fogjuk, számos szerző amellet érvel, méghozzá igen meggyőzően, hogy a három teszt nem egyazon nyelvi mechanizmus működését jelzi, bár a szóban forgó mechanizmusok gyakran együtt járnak.

Harmadrészt: a fentiekben szándékosan óvatosan fogalmaztam, amikor azt mondtam, hogy egy kifejezés akkor és csak akkor intenzionális, ha az őt (meghatározott

⁷ Azaz a hatókörükön belül szereplő azonos jelentésű, tehát kointenzív kifejezések sem cserélhetők fel egymással anélkül, hogy a teljes mondat intenziója garantáltan változatlan maradjon. (Lásd például Forbes 2006: 13.)

szintaktikai pozíciójú vagy meghatározott szintaktikai jelölőkkel ellátott) alkotóelemként tartalmazó mondatnak van *legalább egy* olyan használata, amely átmegy az intenzionalitás *legalább egy* tesztjén. Bár a használat fogalmát eddig nem határoztam meg közelebbről, hiszen ez is a kérdéses elméletek feladatai közé tartozik, az már most is világos, hogy az intenzionalitás két tekintetben is fokozatos jelenség: elképzelhető, hogy egy mondat minden használatában átmegy az intenzionalitás *legalább egy* tesztjén, vagy csak egyetlen használatában teszi ezt; valamint elképzelhető, hogy egy mondat az intenzionalitás mindhárom tesztjén átmegy, vagy csak az egyik teszten megy át. Az intenzionalitás elméleteitől elvárjuk, hogy az intenzionalitás fokozatosságára is magyarázatot adjanak.

Most azonban következzenek a nyelvi adatok; lássuk, hogyan működnek az oly sokat emlegetett tesztek!⁸

---

⁸ A szakirodalom álláspontja nem egységes a tekintetben, hogy pontosan *hány* különböző tesztje van az intenzionalitásnak. A filozófusok általában csupán két tesztről szoktak beszélni, a koextenzív kifejezések felcserélhetetlenségéről és az egzisztenciális generalizáció kudarcáról, a nem-specifikus olvasatok elemzését a nyelvészekre hagyják – jóllehet a kérdéses jelenség egyik legkorábbi elemzése Quine nevéhez fűződik (lásd Quine 1956/2002, 1960). De akadnak ellenpéldák is: Mark Sainsbury (2010: 126–127) például öt jegyét sorolja fel az intenzionalitásnak. Én a leginkább elterjedt megoldást választom, amikor három tesztet különböztetek meg egymástól. Később, a 2.2.4 alfejezetben megvizsgálom, milyen kapcsolatban áll egymással ez a három teszt, s visszatérek arra a kérdésre, vajon szaporíthatjuk-e a tesztek számát és érdemes-e ezt tennünk.

Pár szó a példamondatokról. Az intenzionalitás általam feldolgozott szakirodalma kevés kivételtől eltekintve angol nyelvű, és a szerzők szinte kizárólag angol nyelvű példákat alkalmaznak. Én minden olyan esetben magyar nyelvi adatokkal fogok dolgozni, amikor ennek nincs különösebb jelentősége, tehát amikor a magyar mondatok minden releváns szempontból ugyanúgy működnek, mint az angol mondatok. Más esetekben (például Moltmann nem-specifitási tesztjeinek ismertetésekor) részben az eredeti, angol példamondatokra fogok támaszkodni, s igyekszem megvizsgálni, mi okozza, hogy a kérdéses elméletek csupán az angol szerkezetek elemzésére alkalmasak, s hogyan terjeszthetők ki a magyar nyelvű adatokra.

2. Az intenzionalitás három tesztje

2.1 Felcserélhetőség

2.1.1 Propozicionális attitűdigék

Elsőként vizsgáljuk meg az úgynevezett propozicionális attitűdigeket (például: [azt] hiszi, [arra] gondol, [azt] képzei, [azt] szeretné stb.) tartalmazó mondatokat. A propozicionális attitűdigék vonzata egy teljes mondat. (Pontosabban fogalmazva: amikor egy ilyen igét propozicionális attitűdigeként használunk, az ige bővítménye egy *hogy*-os alárendelt mellékmondat.) A következőkben részletesen áttekintem, hogy a főmondatában propozicionális attitűdigét tartalmazó összetett mondatok egyes elemei hogyan viselkednek a felcserélhetőség szempontjából. (Mivel a későbbiekben elsősorban a propozicionális attitűdigékre fogunk koncentrálni, ez a fejezet jóval terjedelmesebb lesz a többinél.)⁹

2.1.1.1 Felcserélhetőség a mellékmondatban

Tegyük fel, hogy a következő mondat igaz:

(1) Béla azt hiszi, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

Mivel tudjuk, hogy Kertész Imre a *Sorstalanság* szerzője (mi több, egyenesen a *Sorstalanság* szerzőjeként kapta meg a Nobel-díjat 2002-ben), így ha egyszer igaz, hogy

(2) Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

akkor annak is igaznak kell lennie, hogy

(3) A *Sorstalanság* szerzője kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

A (2)-es mondatban szereplő *Kertész Imre* tulajdonnevet tehát minden további nélkül felcserélhetjük a (3)-as mondatban szereplő *a Sorstalanság szerzője* kifejezéssel

---

⁹ Ezúttal elsősorban a jelenség bemutatása és az empirikus adatok számbavétele a célom, ezért nagyrészt eltekintek a szakirodalmi hivatkozásoktól; máskülönben már az első példa kapcsán kénytelen lennék teljes irodalmi seregszámot tartani. A propozicionális attitűdökről beszámoló mondatok nyelvfilozófiai szakirodalmi (Frege „Jelentés és jelölés”-étől /Frege 1892/2000/ kezdődően) elsősorban a mellékmondatbeli tulajdonnevek és határozott leírások felcserélhetőségére koncentrált, mondhatni ezeken futtatta le az intenzionalitás első tesztjét; a felcserélhetetlenség további esetei azonban kevesebb figyelemben részesültek. Gondolatmenetem a közismert, sokat vizsgált jelenségek irányából halad a ritkábban megfigyelt jelenségek felé; a szövegbeli hivatkozások és lábjegyzetek mennyisége is ennek arányában változik.

(határozott leírással), a teljes mondat igazságértékét ez a csere nem fogja befolyásolni. Ha eredetileg igaz volt, igaz marad, ha hamis volt, hamis marad. (A két kifejezés tehát felcserélhető egymással *salva veritate*, azaz az igazság(érték) megőrzésével.) De vajon igaz marad-e az (1)-es mondatunk, ha végrehajtjuk ezt a cserét? Nem feltétlenül, hiszen előfordulhat, hogy a

(4) Béla azt hiszi, hogy a *Sorstalanság* szerzője kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

mondat már nem lesz igaz, mivel Bélának fogalma sincsen róla, hogy Kertész Imre azonos a *Sorstalanság* szerzőjével. Lehet, hogy egyetlen mű címét sem tudja Kertész Imre nevéhez kapcsolni, vagy szisztematikusan Kertész Ákos regényeit tulajdonítja Kertész Imrének.¹⁰ Természetesen megtörténhet, hogy a kifejezések cseréje aktuálisan nem érinti a mondat igazságértékét, mivel a mondat alanya történetesen jól informált, és tisztában van vele, hogy a tulajdonnév és a határozott leírás ugyanazt a személyt jelöli – de a két kifejezés jelölétének (aktuális) azonossága, vagy a két kifejezés jelölétének (aktuális) azonosságát kimondó mondat igazsága nem *garantálja* a (4)-es mondat igazságát. És ugyanígy: ha az (1)-es mondat eredetileg hamis volt, mert mondjuk Bélának nagyon rossz a névmemóriája, és nem tudja megnevezni a 2002-es év irodalmi Nobel-díjasát, pusztán a két kifejezés jelölétének azonossága nem *garantálja*, hogy a (4)-es mondat is hamis legyen – hiszen előfordulhat, hogy Béla pontosan tudja, melyik regény szerzője érdemelte ki 2002-ben a rangos elismerést.

Vegyük észre, hogy a következő mondattal már egészen más a helyzet:

(5) Béla azt hiszi Kertész Imréről, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

Itt a *Kertész Imre* tulajdonnév minden további nélkül felcserélhető egy vele koextenzív (tehát ugyanazt a dolgot jelölő) határozott leírással, garantáltan nem fog megváltozni a mondat igazságértéke.

(6) Béla azt hiszi a *Sorstalanság* szerzőjéről, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

---

¹⁰ Nem sokkal a Nobel-díj hírek felröppenése után állítólag a *Makra* összes példánya eltűnt a budapesti antikváriumokból, és Kertész Ákos többi művére is rekord számú előjegyzést vettek fel. (Később aztán a helyzet megváltozott.)

Függetlenül attól, Béla tudja-e, hogy Kertész Imre a *Sorstalanság* szerzője, a (6)-os mondat mindenképpen igaz, ha az (5)-ös igaz, és mindenképpen hamis, ha az (5)-ös hamis. Az (5)-ös és a (6)-os mondat igazságértékének szempontjából tökéletesen érdektelen, hogyan jelöljük ki azt a személyt, akiről Béla azt hiszi, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat. Míg az (1)-es és a (4)-es mondat esetében az igazságérték megállapításához tudnunk kellett, Béla Kertész Imreként vagy a *Sorstalanság* szerzőjeként ismeri-e a kérdéses személyt (vagy ha a *hiszi* egy aktuális mentális folyamatra utal: *éppen most* Kertész Imreként vagy a *Sorstalanság* szerzőjeként gondol-e rá), addig az (5)-ös és a (6)-os igazságértékének eldöntéséhez nincs szükségünk ilyesféle információra.

Az (1)-es és az (5)-ös, illetve a (4)-es és a (6)-os mondat közti különbség szembetűnő: míg az (1) és a (4)-es mondatban az inkriminált tulajdonnév és határozott leírás a mellékmondatban szerepel, addig az (5)-ös és a (6)-os mondatban a főmondatba került, s a mellékmondatban betöltött „helyét” egy névmás foglalta el. Az *ő* névmás koreferens a főmondatbeli antecedensével: a tulajdonnév vagy határozott leírás egyértelműen kijelöli, ki vagy mi a névmás aktuális jelölete. Mivel ebben az esetben nem a társalgási kontextus vagy a beszélő szándékainak ismerete alapján következtetjük ki a névmás referenciáját, hanem az őt tartalmazó tagmondatot közvetlenül megelőző tagmondat alapján, továbbá a teljes mondat igazságértéke szempontjából érdektelen, hogy a főmondatban milyen kifejezés segítségével jelöljük ki a kérdéses személyt, akiről a mondat alanya meghatározott hitekkkel rendelkezik, így nincs értelme felvetni a névmások koextenzív felcserélésének kérdését. Nem tudunk a fentiek mintájára olyan mondatpárokat alkotni, amelyek csupán a mellékmondatban szereplő *ő* névmás referenciája tekintetében térnek el egymástól. Ilyen lenne például a következő:

(7) Béla azt hiszi, hogy ő [*rámutatva egy képre*] a *Sorstalanság* szerzője.

amikor is egyik alkalommal Kertész Imre egy jól ismert fotójára, másik alkalommal pedig egy kevésbé sikerült, kevésbé élethű képére mutatunk rá (és a társalgási kontextus alapján nyilvánvaló, hogy szeretnénk megőrizni Béla perspektíváját, tehát a mondat igazságára nézve releváns, hogy az alany képes lenne-e a kép alapján felismerni a kérdéses személyt). A (6)-os mondat esetében nem eszelhetünk ki ilyesféle példát; itt az *ő* névmás referenciáját nem egy rámutatási gesztus biztosítja, hanem a névmás és az antecedense között fennálló koreferencia-viszony.

Eddig tehát azt láttuk, hogy a koextenzív tulajdonnevek és határozott leírások felcserélése kizárólag a mellékmondatban jelent problémát; ha a tulajdonnév vagy határozott leírás a főmondatban szerepel, a felcserélésnek nincs akadálya. Vajon mi történik, ha a két szerkezetet „kombináljuk” egymással? Próbáljuk ki!

(8) Gizi azt hiszi, hogy Béla azt hiszi Kertész Imréről, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

Ebben az esetben ismét csak semmi nem garantálja, hogy ha a (8)-as mondat igaz, a (9)-es is igaz legyen:

(9) Gizi azt hiszi, hogy Béla azt hiszi a *Sorstalanság* szerzőjéről, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

Hiszen ha Gizi pontosan tudja, hogy Béla azt hiszi Kertész Imréről, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat, de valamilyen okból kifolyólag nem tudja, hogy Kertész Imre a *Sorstalanság* szerzője, nem hiheti egyszersmind, hogy Béla azt hiszi a *Sorstalanság* szerzőjéről, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat. Úgy tűnik tehát, hogy a felcserélhetetlenség szempontjából mindig a „legkülső” tagmondat számít: az *azt hiszi, hogy* kifejezés egyértelműen blokkolja az alárendelt mellékmondatokban szereplő tulajdonnevek és határozott leírások felcserélését – függetlenül attól, hányszoros alárendelésről van szó, és hogy az utolsó két tagmondatból álló egységben önálló elfordulás esetén hogyan alakulnának a tulajdonnév vagy határozott leírás felcserélhetőségi viszonyai.

Eddig minden rendben is volna, a valódi bonyodalmak csak most kezdődnek. Vajon az (1)-es mondatnak nincs olyan használata, amelyben ugyanazt mondja, mint az (5)-ös mondat? (És ugyanez áll a (4)-es és a (6)-os mondatra.) De, feltehetőleg van; ilyen lenne az az eset, amikor az (1)-es mondat egy olyan társalgás során hangzik el, amely Kertész Imréről szól, és a társalgás résztvevői tökéletesen tisztában vannak vele, hogy Kertész Imre a *Sorstalanság* szerzője. Például két középiskolai irodalomtanár arról beszélget, hogy tanítványaik milyen előzetes ismeretekkel rendelkeznek a szerzőről. (*Gizi azt hiszi, hogy Kertész Imre Berlinben él, Béla pedig azt, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.*) Természetesen még ebben a helyzetben is pontosabb és egyértelműbb lenne, ha a beszélő az (5)-ös mondatot választaná az (1)-es helyett, ám mivel a társalgási kontextus kellőképp világossá teszi, hogy a beszélgetés arról szól,

milyen hitekkal rendelkeznek a diákok egy személyről, nem pedig arról, hogyan jelölik ki a kérdéses személyt (és mit hisznek az így kijelölt személyről), így az (1)-es mondat használata nem okoz félreértést.

Az (1)-es és (4)-es mondattal kapcsolatos intuíciónk tehát nem egyértelmű: ha olyan társalgási kontextust képzelünk a mondat köré, amelyben így vagy úgy az alárendelt mellékmondat alanyi pozíciójában álló kifejezéssel megjelölt személy áll a beszélgetés középpontjában, őrá folyik a szó, és a társalgás résztvevői tisztában vannak a kérdéses kifejezések koextenzivitásával, akkor a két kifejezés felcserélése nincs hatással a mondat igazságértékére – más esetben viszont annál inkább. (Mint látni fogjuk, mindennek komoly jelentősége lesz az intenzionalitás második tesztjével kapcsolatban.) Igen ám, de ha megengedjük, hogy az (1)-es mondat olyan olvasattal rendelkezzen, amelyben a tulajdonnév és a határozott leírás felcserélése azért nem érinti a mondat igazságértékét, mert a kérdéses személy (jelen esetben Kertész Imre) áll a társalgás középpontjában, és a társalgás résztvevői tisztában vannak a két kifejezés koextenzivitásával, akkor miért nem engedjük meg, hogy a mondat olyan olvasattal is rendelkezzen, amelyben a felcserélés *azért* nem érinti a mondat igazságértékét, mert a főmondat alánya (jelen esetben Béla) tisztában van a kifejezések koextenzivitásával?

A kérdés jogos, de a válasz egyszerű. Mindvégig azt vizsgáltuk, hogy *ha* a két kérdéses kifejezés (a *Kertész Imre* tulajdonnév és a *Sorstalanság szerzője* határozott leírás) koextenzív, *akkor* felcserélésük milyen hatással van a mondatok igazságértékére – tehát a mondatok „objektív”, beszélőktől független igazságértékével foglalkoztunk. Ennek érdekében valahogy biztosítanunk kellett, hogy e kvázi-kísérleti helyzetben (amikor is anyanyelvi beszélőkként intuitív ítéleteket hozunk mondatok igazságértékéről) az objektív igazság és az igaznak tartás feltételei egybeessenek. Ezt úgy értük el, hogy hallgatólagosan feltételeztük: birtokában vagyunk minden releváns információnak a mondatbeli kifejezések jelölésével kapcsolatban (e tekintetben a mi sajátos perspektívánk egybeesik az „objektív”, külső perspektívával) – majd feltettük magunknak a kérdést, vajon igaznak ítélnénk-e a kérdéses mondatokat. És mivel nem pusztán állítások, hanem *mondatok* által kifejezett állítások igazságértékéről kellett döntenünk, hallgatólagosan elképzeltünk egy társalgási szituációt, amelyben a mondat elhangzott vagy elhangozhatott; a beszélőről semmi mást nem feltételeztünk, mint hogy kompetensen használja az anyanyelvét. Mivel minden más tényező érdektelen volt, nem tettük explicitté ezt a lépést és nem nagyon emlegettük az elképzelt beszélőt és társalgási szituációt. E tekintetben nem is volt különbség az (1)-es és a (4)-es mondat

első és második értelmezése között: mindkét esetben abból indultunk ki, hogy a mondatokat kimondó beszélő (hozzánk hasonlóan) kompetens nyelvhasználó, és mi, a hallgatók tökéletesen tisztában vagyunk a felcserélt kifejezések koextenzivitásával, tehát a *Kertész Imre a Sorstalanság szerzője* állítás igazságával. A második értelmezés során már explicit módon utaltunk magára az elképzelt kommunikációs szituációra, és hangsúlyoztuk, hogy a társalgás résztvevői tisztában vannak a két kifejezés koextenzivitásával, ám ennek csupán didaktikai okai voltak: így könnyebb volt elképzelnünk, milyen az, amikor a valóságban is egybeesnek az igazság és az igaznak tartás feltételei. (Mindezt akár el is hagyhattuk volna az elemzésből.) A valódi különbséget az jelentette, amikor számot kellett vetnünk az (1)-es és a (4)-es mondat ambiguitásának lehetséges okaival. Az (5)-ös és (6)-os mondattal ekvivalens olvasat levezetése érdekében meg kellett fogalmaznunk egy tartalmas kikötést az elképzelt társalgási kontextussal, ezen belül is a társalgás témájával kapcsolatban – tudniillik hogy a beszélgetés *arról* szól, hogy a mondat alanya milyen hitekkel rendelkezik *Kertész Imréről*. (Ha a jelenleginél alaposabb és mélyebb vizsgálatot folytatnánk, és konkrét intonációs mintázattal ellátott példamondatokat elemeznénk, nem lett volna szükség erre a kikötésre: a mondat intonációja többé-kevésbé világossá tette volna, melyik használat van dolgunk.)¹¹

Kiderült, hogy az (1)-es és a (4)-es, valamint az (5)-ös és a (6)-os mondatok között pontosan az a különbség, hogy míg a második mondatpár esetében a két kérdéses kifejezés koextenzivitásának feltételezése mellett *garantált* a kifejezések *salva veritate* felcserélhetősége, addig az első mondatpár esetében nem *garantált*. (Mint láttuk: ettől még természetesen megtörténhet, hogy egy konkrét helyzetben az (1)-es és a (4)-es mondat igazságértéke sem különbözik egymástól, tehát a felcserélés aktuálisan nem érinti a mondatok igazságértékét. Nem a konkrét igazságértéken, hanem a garancián van a hangsúly.) Viszont míg az (5)-ös és a (6)-os mondat intuíciónk szerint a vizsgált kifejezések tekintetében teljesen egyértelmű (nem érthetjük őket úgy, hogy a *Kertész Imre* tulajdonnév és *a Sorstalanság szerzője* határozott leírás mégis felcserélhetetlen legyen bennük), addig az (1)-es és a (4)-es mondat többféle olvasattal rendelkezik:

---

¹¹ Érzésem szerint ha a mondatkezdő tulajdonnévre erős hangsúly kerül és/vagy a mellékmondatbeli tulajdonnév vagy határozott leírás relatíve hangsúlytalan, egyértelműen az (5)-ös és (6)-os mondatnak megfelelő olvasattal van dolgunk, hiszen ez azt jelzi, hogy a beszélő szándékai szerint nem közöl új információt a *Kertész Imre* vagy *a Sorstalanság szerzője* mondatelemmel, nem ezek hordozzák közlendője lényegi részleteit.

bizonyos kommunikációs helyzetekben úgy használjuk őket, hogy azt fejezzék ki, amit az (5)-ös és a (6)-os mondat kifejez.¹²

Ez azt jelentené, hogy az (5)-ös és a (6)-os mondat, valamint az (1)-es és a (4)-es mondat bizonyos olvasatai nem mennek át az intenzionalitás első tesztjén? Igen, azt. Az (5)-ös és a (6)-os mondat, valamint az (1)-es és a (4)-es mondat inkriminált olvasata a *Kertész Imre és a Sorstalanság szerzője* kifejezések tekintetében nem megy át az intenzionalitás első tesztjén. De a többi kifejezés tekintetében továbbra is átmennek: az *irodalmi Nobel-díj* tulajdonnév (vagy kvázi-tulajdonnév) koextenzív a *legrangosabb svéd irodalmi kitüntetés* határozott leírással, és semmi sem garantálja, hogy ha az (5)-ös mondat igaz, a (10)-es is igaz legyen:

(10) Béla azt hiszi Kertész Imréről, hogy ő kapta 2002-ben a legrangosabb svéd irodalmi kitüntetést.

Hiszen elképzelhető, hogy Bélának fogalma sincs róla, hogy a Nobel-díjat a Svéd Tudományos Akadémia ítéli oda az erre méltónak ítélt személyeknek. Vajon elérhetjük valahogyan, hogy az *irodalmi Nobel-díj* is átkerüljön az alárendelt mellékmondatból a főmondatba? Rettentő körülményesen bár, de elérhetjük:

(11) Béla azt hiszi Kertész Imréről és az irodalmi Nobel-díjról, hogy az előbbi kapta 2002-ben az utóbbit.¹³

Ebben az esetben mondatunk már az *irodalmi Nobel-díj* tekintetében sem megy át az intenzionalitás első tesztjén. De még mindig maradt néhány tartalmas elem a mellékmondatban – vajon el tudjuk érni, hogy teljesen „kiürítsük”? Elvileg – talán – igen, de nincs különösebben sok értelme; egészen biztos, hogy az eredményül kapott mondatot egyetlen anyanyelvi beszélő sem mondaná ki semmilyen körülmények között.

Az viszont már közel sem biztos, hogy soha nem használnánk úgy az (1)-es mondatot, hogy valami ilyesfélét értsünk rajta. Tegyük fel, hogy az iménti beszélgetés két résztvevője tökéletesen tisztában van vele, hogy Kertész Imre írta a *Sorstalanságot*,

¹² Érdeemes megjegyezni, hogy a kétféle olvasat bevezetésével hirtelen megsokszorozódik a többszörös beágyazott *azt hiszi, hogy-os* szerkezeteket tartalmazó mondatok lehetséges olvasatainak száma. Gondoljunk csak a (8)-as mondatra: a *Kertész Imre* tulajdonnév felcserélhetősége egyaránt függ a beszélő, Gizi és Béla hitállapotától (vö.: Abbott 2010: 38–39, Moltmann 1994: 55–60).

¹³ Ha úgy gondoljuk, hogy az *előbbi* és az *utóbbi* nem felel meg céljainknak, mert nem „tisztá” névmásokkal van dolgunk, amelyek szerepe kimerülne az individuum megjelölésében (hiszen ezen felül egyértelműen utalnak az antecedensük mondatbeli pozíciójára is), helyettesítsük őket az *ez* és az *az* kifejezéssel. (Nem mintha ez utóbbiak nem utalának az antecedensek mondatbeli pozícióira, de legalább nem szerkesztett kifejezések, amelyek elemei önálló jelentéssel rendelkeznek.)

hogy az irodalmi Nobel-díj a legrangosabb svéd irodalmi kitüntetés, hogy a 2002-es év tíz évvel korábban van, mint a 2012-es év (stb.), hogy a *kap*-nak számos szinonimája van a magyar nyelvben stb. És most képzeljük el az alábbi párbeszédet:

A: Nem akarok büszkélkedni, de az összes tanítványom tudja, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

B: Hiszi a piszi! Ezek a mai fiatalok olyan tájékozatlanok, hogy kétségbeejtő. Bezzeg a mi időnkben...!

A: Na jó, akkor bebizonyítom! Nézzük végig: Béla azt hiszi, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat; Józsi azt hiszi, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat; Mici azt hiszi, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat... Folytassam?

Világos, hogy az A beszélő utolsó megszólalásában szereplő felsorolást hozzávetőleg a következőképp lehetne parafrázálni:

(1P) Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat, és Béla ezt hiszi, Józsi ezt hiszi, Mici ezt hiszi stb.

Úgy tűnik, az (1)-es mondat intenzionalitása tökéletesen megszüntethető, ha abból indulunk ki, hogy a társalgás a mellékmondatban szereplő kifejezések által megjelölt dolgokról szól (és az igazság és igaznak tartás feltételei egybeesnek). Ilyenkor pontosan azért folyamodunk az (1)-es mondat e különös használatához, mert az iménti parafrázison túl nem áll rendelkezésünkre olyan természetes nyelvi mondat, amely pontosan fejezné ki az (1)-es mondat szóban forgó olvasatát.

De vegyük észre, hogy (1P) nem tökéletes parafrázisa az (1)-es mondat szóban forgó olvasatának. Az *ezt* kifejezés ugyanis nem egyenként utal vissza az első tagmondat elemeire, hanem magára a teljes mondatra, vagy még inkább a mondat által kifejezett proposícióra utal. (A „proposíció” fogalmának meghatározását lásd valamivel később.) Ahhoz, hogy a helyzet tökéletesen analóg legyen az (5)-ös és a (11)-es mondat esetével, az új mellékmondatnak valahogyan meg kellene őriznie az eredeti mellékmondat struktúráját. Valahogy így kellene kinéznie (úgy látszik, mégsem tudjuk elkerülni, hogy létrehozzuk ezt a mondatszörnyeteget):

(1P') Béla azt hiszi Kertész Imréről, az irodalmi Nobel-díjról, a 2002-es évről és a kapás relációjáról, hogy az előbbi a legutóbbi relációjában állt a harmadikként megjelölt időpontban a másodikkal.

De még ez sem megfelelő formula, hiszen a mellékmondatban tartalmas kifejezések szerepelnek névmások helyett. Bárhogy álljon is a helyzet, (1P) biztosan nem adja egyértelmű parafrázisát az (1)-es mondat szóban forgó olvasatának: mivel nem őrzi meg az eredeti mellékmondat struktúráját (maga a *hogyo*-os alárendelés is eltűnik!), ezért nem válik világossá, hogy az *azt* mire utal vissza (az első tagmondatra, az első tagmondat jelentésére vagy az első tagmondat bizonyos elemeire) – így maga is többértelmű lesz. És bizonyos használatok esetén újból előáll a felcserélhetetlenség jelensége, csak ezúttal az első tagmondatban; ha nem kötjük ki, hogy a társalgás a Kertész Imre személyével kapcsolatos hitekről szól, egyáltalán nem biztos, hogy (1P) igaz lesz, hiszen lehet, hogy Béla nem hiszi a Kertész Imre*ként* megjelölt személyről, hogy ő kapta volna 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat stb.

A fenti megfogalmazásunk – „az (1)-es mondat intenzionalitása tehát tökéletesen megszüntethető, ha abból indulunk ki, hogy a társalgás a mellékmondatban szereplő kifejezések által megjelölt dolgokról szól” – valójában már előre jelezte ezt az ambiguitást: egyáltalán nem magától értetődő, hogy a „dolgok” kifejezés mire vonatkozik. Természetesen (1P)-nek lesz olyan olvasata, amely megfelel az (1)-es mondat „de-intenzionalizált” olvasatának, de ez önmagában nem sokat segít azon a problémán, hogy nincs olyan természetes nyelvi mondat, amely mindenféle ambiguitástól mentesen tökéletesen visszaadná az (1)-es mondat „de-intenzionalizált” olvasatát – és még csak meg sem tudjuk világosan fogalmazni, milyen feltétel teljesülése esetén állna elő ez az olvasat.

A helyzet nagyon különös. Mindaddig, amíg az alárendelt mellékmondat egyes elemeit próbáljuk az intenzionális kontextuson kívülre juttatni, találunk többé-kevésbé megfelelő természetes nyelvi mondatot, amely pontosan kifejezné a szándékolt olvasatot (a predikatív kifejezések esetében ehhez olykor nagyon körülményes mondatokra van szükségünk; erről még később lesz szó). Amikor viszont a teljes mellékmondatot szeretnénk „de-intenzionalizálni”, komoly nehézségekkel találjuk magunkat szemben. Nem létezik megfelelő – értsd: mindenféle ambiguitástól mentes – természetes nyelvi mondat, és intuíciónk „néma” azzal kapcsolatban, hogy a teljes mellékmondat „tartalmát” jelölő névmások *pontosan* mit is jelölnek. Alighanem *ez* a

propozicionális attitűdökről beszámoló mondatok alapvető jelentéseméleti problémája: meg kell tudnunk mondani, hogy az intenzionális kontextusban szereplő kifejezések együttesen miféle tartalmat fejeznek ki, továbbá ez miért akadályozza az egyes kifejezések felcserélését velük koextenzív kifejezésekre – és e tekintetben nem számíthatunk a hétköznapi intuíciónkra. (A probléma természetesen a „de-intenzionalizálási” folyamat vizsgálata nélkül is felmerült volna, ha a kezdetek kezdetén azt a kérdést tesszük fel, milyen mellékmondatot cserélhetjük fel a kérdéses mondatok alárendelt mellékmondatait anélkül, hogy megváltozna a teljes mondat igazságértéke, és a két mondat *továbbra is pontosan ugyanazt mondja*. Az „alulról felfelé” haladó stratégia pontosan azért tűnt eredményesebbnek a „felülről lefelé” haladó stratégiánál, mert így két intuitíve világos szempont – „mikor jelöli egy tulajdonnév és egy határozott leírás ugyanazt a dolgot?”, „mikor marad igaz a mondat két azonos jelölésű kifejezés felcserélésével?” – alapján tesztelhetünk az intuíciónkat, s elkerülhetjük, hogy feltegyük a „milyen tartalmat fejeznek ki az alárendelt mellékmondatok?” vagy „mikor ekvivalens két alárendelt mellékmondat a kifejezett tartalom tekintetében?” kérdést. A fordított stratégia esetén ez utóbbiakkal kellett volna kezdenünk.)

Foglaljuk össze eddigi megfigyeléseinket!¹⁴ Legyen φ egy tetszőleges mondat, amely egy x azt hiszi, hogy szerkezet alárendelt mellékmondati pozícióját foglalja el; legyen α_{TN} és β_{TN} tetszőleges tulajdonnév, α_{HL} és β_{HL} tetszőleges határozott leírás. Legyen i_δ tetszőleges névmás, amelynek a δ kifejezés az antecedense. Jelöljük $[[a]]$ -val tetszőleges a kifejezés extenzióját. (Eddig csupán a tulajdonnevek és a határozott leírások extenziójáról beszéltünk: e kifejezések extenziója a kifejezések referenciája.)¹⁵ Kössük ki, hogy $[[\alpha_{TN}]] = [[\beta_{HL}]]$ és $[[\alpha_{HL}]] = [[\beta_{TN}]]$. (Felcserélhetőségen mindvégig értsünk *salva veritate* felcserélhetőséget.) Jelöljük $\delta \hat{\ } \varepsilon$ -nal, ha tetszőleges δ és ε kifejezés összekapcsolódik egymással (értsd: egymás mellé kerül) a mondatban. (Az áttekinthetőség érdekében a teljes szerkezet kezdetét és végét 'Γ' és 'Γ'' jelekkel jelzem.)

A következőkre jutottunk:

¹⁴ A következő formalizmus kizárólag az eddig használt intuitív szintaktikai és szemantikai fogalmakra támaszkodik. Szintaktikai értelemben csupán tulajdonneveket, (elemzetlen referáló kifejezésnek tekintett) határozott leírásokat, névmásokat és egyéb (elemzetlen) kifejezéseket különböztetünk meg egymástól, s összesen egyetlen szintaktikai műveletet vezettünk be, a kifejezések összekapcsolódását vagy „egymás mellé kerülését”; szemantikai apparátusunk még szűkösebb, kizárólag a tulajdonnevek és határozott leírások jelöléséről (referenciájáról) és a mondatok igazságértékéről beszéltünk.

¹⁵ Eddig a határozott leírásokat – hétköznapi intuíciónkkal összhangban – egyszerűen referáló kifejezéseknek tekintettük, sem szintaktikai, sem szemantikai értelemben nem bontottuk fel őket részekre.

(i) Egy $\lceil x \text{ azt hiszi, hogy } \widehat{\varphi}(\dots\alpha_{\text{TN}}\dots) \rceil$ mondat esetén

(a) ha a mondatot arra használjuk, hogy x -nek az α_{TN} kifejezéssel megjelölt személlyel vagy dologgal kapcsolatos hiteiről beszámoljunk, és a beszámoló arra is kiterjed, hogy x hogyan jelöli ki a kérdéses személyt vagy dolgot $\rightarrow \alpha_{\text{TN}}$ és β_{HL} nem felcserélhető egymással;

(b) ha a mondatot arra használjuk, hogy x -nek az α_{TN} kifejezéssel megjelölt személlyel kapcsolatos hiteiről beszámoljunk, de a beszámoló nem terjed ki arra, hogy x hogyan jelöli ki a kérdéses személyt vagy dolgot $\rightarrow \alpha_{\text{TN}}$ és β_{HL} felcserélhető egymással.

(ii) Egy $\lceil x \text{ azt hiszi, hogy } \widehat{\varphi}(\dots\alpha_{\text{HL}}\dots) \rceil$ mondat esetén

(a) ha a mondatot arra használjuk, hogy x -nek az α_{HL} kifejezéssel megjelölt személlyel vagy dologgal kapcsolatos hiteiről beszámoljunk, és a beszámoló arra is kiterjed, hogy x hogyan jelöli ki a kérdéses személyt vagy dolgot $\rightarrow \alpha_{\text{HL}}$ és β_{TN} nem felcserélhető egymással;

(b) ha a mondatot arra használjuk, hogy x -nek az α_{HL} kifejezéssel megjelölt személlyel vagy dologgal kapcsolatos hiteiről beszámoljunk, de a beszámoló nem terjed ki arra, hogy x hogyan jelöli ki a kérdéses személyt vagy dolgot $\rightarrow \alpha_{\text{HL}}$ és β_{TN} felcserélhető egymással.

(iii) Egy $\lceil x \text{ azt hiszi } \widehat{\alpha_{\text{TN}}\text{-ről}}, \text{ hogy } \widehat{\varphi}(\dots i_{\alpha_{\text{TN}}}\dots) \rceil$ mondat esetén $\rightarrow \alpha_{\text{TN}}$ és β_{HL} felcserélhető egymással.

(iv) Egy $\lceil x \text{ azt hiszi } \widehat{\alpha_{\text{HL}}\text{-ről}}, \text{ hogy } \widehat{\varphi}(\dots i_{\alpha_{\text{HL}}}\dots) \rceil$ mondat esetén $\rightarrow \alpha_{\text{HL}}$ és β_{TN} felcserélhető egymással.

Továbbá megállapítottuk, hogy intuíciónk szerint az (ib) és a (iii) eset ekvivalens: az $\lceil x \text{ azt hiszi, hogy } \widehat{\varphi}(\dots\alpha_{\text{TN}}\dots) \rceil$ mondat a kérdéses használatában ugyanazt mondja, mint az $\lceil x \text{ azt hiszi } \widehat{\alpha_{\text{TN}}\text{-ről}}, \text{ hogy } \widehat{\varphi}(\dots i_{\alpha_{\text{TN}}}\dots) \rceil$ mondat. Ugyanez áll a (iib) és a (iv) esetre.

Nevezzük a továbbiakban egy $\lceil x \text{ azt hiszi, hogy } \widehat{\varphi} \rceil$ szerkezetű mondat A_{δ} -olvasatának azt az olvasatot, amely φ tetszőleges nem-logikai δ elemére nem engedi

meg az ekvivalenciát az $\lceil x \text{ azt hiszi } \widehat{\delta\text{-ról}}, \text{ hogy } \widehat{\varphi(\dots i_\delta \dots)} \rceil$ mondattal, és nevezzük B_δ -olvasatának azt az olvasatot, amelyben a mondat ekvivalens az $\lceil x \text{ azt hiszi } \widehat{\delta\text{-ról}}, \text{ hogy } \widehat{\varphi(\dots i_\delta \dots)} \rceil$ mondattal.¹⁶ Eddig azt láttuk, hogy ha δ tulajdonnév vagy határozott leírás, az $\lceil x \text{ azt hiszi, hogy } \widehat{\varphi} \rceil$ szerkezetű mondat mindig rendelkezik A_δ - és B_δ -olvasattal is.

Ezek mellett azt is megfigyeltük, hogy ha egy $\lceil x \text{ azt hiszi, hogy } \widehat{\varphi} \rceil$ szerkezetű mondatban a φ további *azt hiszi, hogy*-os szerkezeteket tartalmaz, akkor az ambiguitás minden beágyazott tulajdonnévre vagy határozott leírásra kiterjed, függetlenül azok szintaktikai előfordulásának típusától. Egy $\lceil x \text{ azt hiszi, hogy } \widehat{y \text{ azt hiszi } \alpha_{\text{TN}}\text{-ről}}, \text{ hogy } \widehat{\varphi(\dots i_{\alpha_{\text{TN}} \dots)}} \rceil$ egyaránt rendelkezik $A_{\alpha_{\text{TN}}}$ - és $B_{\alpha_{\text{TN}}}$ -olvasattal is: az előbbi esetben α_{TN} nem felcserélhető β_{HL} -lel, az utóbbi esetben felcserélhető vele – pontosan ugyanúgy, ahogy az $\lceil x \text{ azt hiszi, hogy } \widehat{y \text{ azt hiszi, hogy } \widehat{\varphi(\dots \alpha_{\text{TN}} \dots)}} \rceil$ is kétféle olvasattal rendelkezik az α_{TN} tekintetében.

Következő feladatunk, hogy megvizsgáljuk, változik-e a helyzet két tulajdonnév felcserélése esetén. Ám mielőtt nekifognánk a feladatnak, vessünk egy futó pillantást arra, mi történik, ha az (1)-es mondatot hamisnak tartjuk!

2.1.1.2 Egy harmadik olvasat

Ha úgy gondoljuk, hogy az (1)-es mondat – *Béla azt hiszi, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat* – hamis, erre legalább háromféle okunk lehet:

(a) Béla azért nem hiszi azt, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat, mert ha megkérdeznék tőle, nem tudná megnevezni a díj nyertesét, mivel (mondjuk) elfelejtette, hogy hívják a szerzőt („a rossz névmemória esete”);

(b) Béla azért nem hiszi azt, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat, mert egy másik szerző nevével (mondjuk Kertész Ákoséval) kapcsolja össze a díj nyertesének személyét („a téves ismeret esete”);

¹⁶ A fenti elemzés legfontosabb újdonsága, hogy mi – a szakirodalom bevett gyakorlatával szemben (Bonomi 1995: 165, 169–172) – nem csupán a mellékmondatbeli szinguláris terminusok esetében engedjük meg az A- és B-olvasatokat, tehát δ másféle értékeket is felvehet.

(c) Béla azért nem hiszi azt, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat, mert aktuálisan nem hisz semmit – például azért, mert éppen alszik („a hitállapot hiányának esete”).¹⁷

Tegyük fel, hogy egy hétköznapi kommunikációs helyzetben azt mondom: *Szerintem Béla nem hiszi azt, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.* Ha beszélgetőpartnerem visszakérdez, hogy *Miért gondolod / mondod ezt?*, a három esetben három különböző választ fogok adni. A második esetben valami ilyet mondanék: *Azért, mert Béla azt hiszi, hogy valaki más kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.* A harmadik esetben ezt felelném: *Azért, mert Béla nem hisz semmit (hiszen alszik).* Az első esetben viszont bonyolultabb magyarázatot kellene adnom: *Azért, mert Bélára szó szerinti értelemben véve nem igaz, hogy azt hinné, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat, hiszen nem tudja, hogy így hívják a szerzőt, bár egyébként elég sok dolgot tud róla (csak hát a névmemóriája nem éppen tökéletes).*

Az első két esetben közös, hogy az eredeti mondatot azért tartjuk hamisnak, mert az alárendelt mellékmondat (*Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat*) nem ragadja meg helyesen Béla hitállapotának tartalmát. Ennek azonban a két esetben más és más oka van: a rossz névmemória esetében az, hogy Béla nem lenne képes ezekkel a szavakkal (e név segítségével) megfogalmazni, amit hisz; a téves ismeret esetében pedig az, hogy Béla nem ezekkel a szavakkal (e név segítségével) fogalmazná meg, amit hisz (vagy éppen nem is *ezt* hiszi). A harmadik esetben az eredeti mondatot azért tartjuk hamisnak, mert a főmondat igéje helytelenül kategorizálja az alany aktuális mentális állapotát: Béla ebben a pillanatban éppen nem hisz semmit, tehát nincsen semmilyen hitállapotban, amelynek a tartalmát az alárendelt mellékmondat így vagy úgy megragadhatná. (Az egyszerűség kedvéért tegyük fel, hogy alvás közben nem hiszünk semmit, nem vagyunk semmilyen hitállapotban. Ha valaki húzódozna ettől a feltevéstől, akkor az *alszik* kifejezést cserélje fel azzal, hogy *el van ájulva* vagy *hibernálva van*. Ha még ez sem elég, akkor azzal, hogy *olyan állapotban van, amikor egyáltalán nincsenek tudati élményei.* A már *sajnos nem él* sajnos nem megfelelő, mert az egyszerűség kedvéért hallgatólagosan feltételeztük, hogy a *Béla* tulajdonnévnek van jelölete.)

Mindez arra utal, hogy intuíciónk szerint az *azt hiszi, hogy* szerkezetet tartalmazó mondatok egyszerre két dolgot tesznek: egy aktuális vagy diszpozicionális mentális

¹⁷ Ezen felül természetesen még számos más okunk lehet arra, hogy az (1)-es mondatot hamisnak tartsuk; én azonban most csupán ezzel a három lehetőséggel szeretnék foglalkozni.

tevékenységet vagy állapotot tulajdonítanak az alanyak (a megkülönböztetésről lásd később), valamint megragadják a kérdéses tevékenység vagy állapot tartalmát. (Mint a propozicionális attitűdök tulajdonításával kapcsolatos filozófiai vita tanúsítja, a legkevésbé sem magától értetődő, hogyan kell individuálnunk e mentális állapotok tartalmát, vagy mit jelent, hogy az alárendelt mellékmondat „megragadja” – pláne hogy „pontosan megragadja” – az alany mentális állapotának tartalmát.) Intuíciónk szerint a főmondatbeli *hiszi* kifejezést arra használjuk, hogy meghatározzuk az alanyak tulajdonított mentális tevékenység vagy állapot típusát, az *azt* kifejezést pedig arra, hogy az alany mentális tevékenységét vagy állapotát összekapcsoljuk a *hogy*-gyal bevezetett alárendelt mellékmondat által meghatározott tartalommal. Ezért ha azt szeretnénk tagadni, hogy az alany a kérdéses mentális tevékenységet végzi vagy a kérdéses mentális állapotban van (mert úgy gondoljuk, vagy egyáltalán nem végez semmiféle ilyen tevékenységet, hiszen például alszik, vagy másféle mentális tevékenységet végez), akkor közvetlenül a *hiszi*-t kell tagadnunk:

(12) Béla nem hiszi azt, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

Ha pedig azt szeretnénk tagadni, hogy az alany mentális állapota a kérdéses tartalommal kapcsolódik össze, a mentális állapot és a tartalom összekapcsolását kifejező *azt*-ot kell tagadnunk:

(13) Béla nem azt hiszi, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

Természetesen a szórendi intuíciónk gyakran nem egyértelműek, de az biztos, hogy a (13)-as mondatot semmilyen körülmények között nem használnánk a (c) eset leírására. Továbbá az is biztos, hogy a (12)-es és a (13)-as mondatnak egyaránt van A- és B-olvasata a *Kertész Imre* tulajdonnév tekintetében; a B-olvasatok esetén a két mondat a következő mondatokkal ekvivalens:

(12') Béla nem hiszi azt Kertész Imréről, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

(13') Béla nem azt hiszi Kertész Imréről, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat.

Mint láttuk, a B-olvasatok esetén (és persze a '-vel jelölt mondatokban) nincs akadálya a koextenzív felcserélésnek. De mi a helyzet akkor, ha a (12)-es mondatot arra használjuk, hogy az alany mentális állapotának aktuális fennállását tagadjuk? Intuíciónk szerint ilyenkor sincs akadálya a koextenzív kifejezések felcserélésének, hiszen ha Béla történetesen nem hisz semmit, akkor teljesen mindegy, hogy e nemlétező hite során Kertész Imreként vagy a *Sorstalanság* szerzőjeként határozza meg a kérdéses személyt. Viszont azt sem mondhatjuk, hogy ebben a használatban – tudniillik amikor a (12)-es mondat segítségével az alany aktuális vagy diszpozicionális hitállapotának fennállását tagadjuk – a mondat ekvivalens lenne (12')-vel: ilyenkor egyszerűen *se pro, se kontra nem merül fel* az a kérdés, hogy a hitállapotról szóló beszámoló teljes egészében megőrzi-e az alany perspektíváját, tehát kiterjed-e arra a részletre, hogy az alany milyen módon határozza meg a kérdéses személyt. A (12)-es mondat akkor is hamis lesz, ha Béla azt hiszi, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat, és akkor is, ha Béla azt hiszi Kertész Imréről, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat – mindkét forgatókönyv egyaránt hamissá teszi a mondatot.¹⁸

Az (1)-es mondat lehetséges tagadásainak vizsgálata tehát világossá tette, hogy nem mindig a mondat B-olvasata áll a *hogy*-gyal bevezetett alárendelő tagmondatokban szereplő tulajdonnevek (és határozott leírások) „de-intenzionalizálásának” hátterében. Olykor előfordul, hogy az inkriminált kifejezések éppen azért felcserélhetők velük koextenzív kifejezésekkel, mert a mondat használatával nem kötelezzük el magunkat egyik olvasat mellett sem. Vajon csak a tagadást tartalmazó mondatok esetében találkozhatunk ilyen használattal? Nem. Képzeljük el azt a helyzetet, hogy egy klinikai pszichológus feljegyzéseket készít Béla mentális tevékenységéről, aminek során kizárólag arra koncentrálna, hogy az alany hányféle típusú mentális állapotba került a megfigyelési periódusban. Ebben az esetben az (1)-es mondat igazsága szempontjából tökéletesen érdektelen, hogy a beszámoló megőrzi-e Béla perspektíváját; a mondat pontosan akkor lesz igaz, ha Béla valamilyen hitállapotban volt, és hitének tartalma

---

¹⁸ Figyelem: nem arról van szó, hogy mivel a tagadás a mentális állapot fennállására vonatkozik, a (12)-es mondat hamisságához bármilyen hit megteszi. Ha a valóságban Béla azt hiszi, hogy Esterházy Péter kapta a Vilenica-díjat, intuitíve nehezen tudnánk döntést hozni (12) igazságértékéről: sem azt nem mondanánk jó szívvel, hogy igaz (hiszen Béla mégiscsak valamilyen hitállapotban van), sem azt nem mondanánk jó szívvel, hogy hamis (hiszen Béla hitének tartalma mégiscsak nagyon másféle, mint amit a mondat neki tulajdonít). Inkább arról van szó, hogy ezekben az esetekben a kérdéses tulajdonnév mondatbeli használata *meghatározatlan*. (12) igazságának egyenként szükséges és együttesen elégséges feltétele, hogy (i) Béla valamit higgyen, és (ii) ez a hit Kertész Imréről és a Nobel-díj 2002-es megkapásáról szóljon, függetlenül attól, hogy Béla pontosan milyen kifejezések segítségével fogalmazná meg ezt a hitét.

Kertész Imrére és a Nobel-díj 2002-es megkapására vonatkozott – függetlenül attól, hogy az alany maga is a mellékmondatban szereplő kifejezések segítségével fejezné-e ki a hitét.

Fenti összefoglalónkat tehát ki kell egészítenünk két újabb elemmel:

(i) Egy $\lceil x \text{ azt hiszi, hogy } \widehat{\varphi}(\dots\alpha_{\text{TN}}\dots) \rceil$ mondat esetén

[...]

(c) ha a mondatot arra használjuk, hogy x -nek az α_{TN} kifejezéssel megjelölt személlyel kapcsolatos hiteiről beszámoljunk, és a mondat igazsága szempontjából teljesen érdektelen, hogy x hogyan jelöli ki a kérdéses személyt vagy dolgot $\rightarrow \alpha_{\text{TN}}$ és β_{HL} felcserélhető egymással.

(ii) Egy $\lceil x \text{ azt hiszi, hogy } \widehat{\varphi}(\dots\alpha_{\text{HL}}\dots) \rceil$ mondat esetén

[...]

(b) ha a mondatot arra használjuk, hogy x -nek az α_{HL} kifejezéssel megjelölt személlyel vagy dologgal kapcsolatos hiteiről beszámoljunk, és a mondat igazsága szempontjából teljesen érdektelen, hogy x hogyan jelöli ki a kérdéses személyt vagy dolgot $\rightarrow \alpha_{\text{HL}}$ és β_{TN} felcserélhető egymással.

Mint láttuk, a fenti (c) esetben, a hitállapot hiányának esetében kizárólag a (12)-es mondatot használhatjuk a szándékolt olvasat kifejezésére, ám ezt az olvasatot már nem specifikálhatjuk tovább a tekintetben, hogy a beszélő a tulajdonnevek A- vagy B-olvasatát szerette volna kifejezni (ami természetesen komolyan érintené a felcserélhetőség kérdését). De melyik mondat melyik olvasata fejezi ki tökéletesen az (a) és a (b) esetet?

Az (a) esetben nem jön szóba a tulajdonnév B-olvasata, hiszen a beszámoló igazságához szükséges, hogy megőrizzük az alany perspektíváját: a mondat pontosan azért igaz, mert Béla nem tudná a hitét a *Kertész Imre* tulajdonnévvel kifejezni. Ebből a szempontból nem sokat számít, hogy a (12)-es vagy a (13)-as mondat megfelelő olvasatát választjuk: a különbség mindössze annyi, hogy a (13)-as mondat igazságához szükséges, hogy Béla higgyen valamit, a (12)-es mondat igazságához viszont nem. Ám mivel a mondattal azt is ki szeretnénk fejezni, hogy Béla egyébiránt azt gondolja a

kérdéses személyről, hogy ő kapta meg az irodalmi Nobel-díjat 2002-ben, csak nem tudja megnevezni Kertész Imrét, ezért a (13)-as mondatot kell választanunk. A (b) eset valamivel bonyolultabb. Ha azt akarjuk kifejezni, hogy Béla tökéletesen tisztában van Kertész Imre pályafutásával, csupán a *Kertész Imre* tulajdonnevet összecszeréli a *Kertész Ákos* tulajdonnévvel, akkor ugyanaz a helyzet, mint az imént. Ha viszont azt akarjuk kifejezni, hogy Béla mindent tud Kertész Ákosról, ám ezen felül tévesen úgy gondolja, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat, akkor a tulajdonnév B-olvasatát kell választanunk. És mivel a (12') és a (13') pontosan abban különbözik egymástól, hogy az utóbbi egy további hitet is tulajdonít Bélának Kertész Imrével kapcsolatban (a mondat magától értetődő folytatása lenne, hogy *...hanem azt, hogy Berlinben él*), és ezt a jelentéstartalmat feltevésünk szerint nem szeretnénk kifejezni, ezért a (12') mondat megfelelő olvasatát érdemes választanunk.

Talán mondanom sem kell, hogy a lehetséges szituációk és nekik megfelelő olvasatok összegyűjtését még hosszan folytathatnánk. De a lényeg talán már ennyi adat alapján is világossá vált. Egészen biztos, hogy az *azt hiszi, hogy-os* szerkezetek mellékmondatában szereplő tulajdonneveknek és határozott leírásoknak létezik olyan használata, amelyben a teljes mondat igazságának szükséges feltétele, hogy megőrizzük az alany perspektíváját (ezek lennének az úgynevezett A-olvasatok), létezik olyan használata, amelyben a teljes mondat igazságának ez nem szükséges feltétele (ezek lennének az úgynevezett B-olvasatok), valamint létezik olyan használata, amelyben a teljes mondat igazságértékének szempontjából nincs meghatározva, hogy a mondatnak meg kell-e őriznie az alany perspektíváját (nevezzük ezeket mostantól C-olvasatoknak).¹⁹ Intuíciónk szerint az a különbség a B- és a C-olvasatok között, hogy míg az előbbiek mindig ekvivalensek egy $\lceil x \text{ azt hiszi } \widehat{\alpha_{TN}\text{-ről}} \rceil, \text{ hogy } \widehat{\varphi(\dots i_{\alpha_{TN}}\dots)} \rceil$ vagy $\lceil x \text{ azt hiszi } \widehat{\alpha_{HL}\text{-ről}} \rceil, \text{ hogy } \widehat{\varphi(\dots i_{\alpha_{HL}}\dots)} \rceil$ szerkezetű mondattal, addig az utóbbiak nem azok – ám emellett az állítás mellett – az intuitív benyomásunkon túl – nem hoztunk fel döntő érveket. Valójában a vita akörül a kérdés körül forog, hogy olyan elméletet szeretnénk-e, amely megragadja ezt az intuíciókülönbséget – később még röviden visszatérünk a problémára.

¹⁹ A C-olvasatok megkülönböztetésére nem találtam adatot a szakirodalomban.

2.1.1.3 Felcserélhetőség a mellékmondatban (ismét)

Vajon mennyiben változik a helyzet, ha a tulajdonneveket nem határozott leírásokkal, hanem más tulajdonnevekkel cseréljük fel? Tegyük fel, hogy a következő mondat igaz:

(14) Béla azt hiszi, hogy Rejtő Jenő írta *A tizennégy karátos autót*.

Tudjuk, hogy Rejtő Jenő legtöbb művét P. Howard álnéven írta, és *A tizennégy karátos autó* is ezek közé tartozik. Az egyszerűség kedvéért tegyük fel, hogy Rejtő Jenő az összes művét P. Howard álnéven írta (tehát felejtsük el, hogy vadnyugati témájú regényei címlapján a *Gibson Lavery* név köszöntötte a kortárs olvasót). Így viszont ha egyszer igaz, hogy

(15) Rejtő Jenő írta *A tizennégy karátos autót*.

akkor annak is igaznak kell lennie, hogy

(16) P. Howard írta *A tizennégy karátos autót*.

A két tulajdonnév felcserélése a (14)-es mondatban azonban nem garantálja, hogy a mondat igazságértéke változatlan maradjon. Hiszen előfordulhat, hogy bár a (14)-es mondat igaz, az már nem lesz igaz, hogy

(17) Béla azt hiszi, hogy P. Howard írta *A tizennégy karátos autót*.

mivel (mondjuk) Béla a mai kor gyermeke, akit egyáltalán nem érdekelnek olyasféle irodalomtörténeti részletkérdések, mint hogy az ismert szerzők eredetileg milyen álneveken jelentették meg a műveiket. És fordítva: elképzelhető, hogy a (14)-es mondat hamis, mert (mondjuk) Béla csak a regény első kiadását ismeri, amelyben nem szerepel a szerző valódi neve – a (17)-es mondat viszont maradéktalanul igaz.

Anélkül, hogy elvesznénk a részletekben: úgy tűnik, hogy a tulajdonnevek cseréjére is minden áll, amit az előző oldalakon a tulajdonnevek és a határozott leírások cseréjéről elmondtunk.²⁰ Itt is beszélhetünk a A- és B-olvasatokról – a (14)-es mondat B-olvasata a következővel lenne ekvivalens:

²⁰ Ha a tagadás kapcsán szeretnénk megőrizni a fenti (a)–(c) forgatókönyvet, talán érdemes lenne lecserélni a „rossz névmemória” elnevezést, hiszen az álnév is név. Mivel a dolgon nem múlik semmi (a részletek finom kidolgozása nélkül is *elképzelhető*, hogy valakinek egyszerűen nem ugrik be a Rejtő Jenő

(18) Béla azt hiszi Rejtő Jenőről, hogy ő írta *A tizennégy karátos autót*.

És itt is el tudunk képzelni olyan esetet, amelyben intuíciónk szerint a fenti C-olvasatoknak megfelelő olvasatot tulajdonítanánk a kérdéses mondatnak.

Mindazonáltal van egy lényeges különbség a két eset között: a tulajdonnevek intuíciónk szerint egészen máshogyan kapcsolódnak a jelöletükhöz, mint a határozott leírások. Erre a problémára kisvártatva visszatérünk; most ideiglenesen tegyük félre.

Könnyen belátható, hogy az azonos személyt jelölő határozott leírások felcserélése is hasonló eredményekre vezet. Ismét csak anélkül, hogy elvesznénk a részletekben: tegyük fel, hogy a Pozsonyi út 17. házmestere azonos a kerületi lap egyetlen név nélkül publikáló szerzőjével. Vegyük szemügyre az alábbi két mondatot:

(19) Béla azt hiszi, hogy a Pozsonyi 17. házmestere lopta el a porolót a gangról.

(20) Béla azt hiszi, hogy a kerületi lap egyetlen név nélküli szerzője lopta el a porolót a gangról.

Világos, hogy a két határozott leírás felcserélése nem garantálja az igazságérték változatlanóságát – hiszen lehetséges, hogy Béla nincs tudatában a kérdéses azonosságnak, így csak az egyik beágyazott mondatot fogadná el igaznak. És világos, hogy itt is érdemes megkülönböztetni A- és B-olvasatokat, és kis fantáziával kieszkelhetünk olyan eseteket, amelyekben a beszélő szándékai szerint a (19)-es mondat egyfajta C-olvasatát szeretne volna kifejezni.

De vajon mi történik, ha a *Béla azt hiszi, hogy* kifejezéssel bevezetett összetett mondatokban immár nem az alárendelt mondat alanyára utaló kifejezéseket cseréljük fel egymással, hanem az alanynak tulajdonított tulajdonságokra utaló (predikatív) kifejezéseket? Tegyük fel – *à la* Quine (1951/1999: 139) –, hogy a *szívvel rendelkező állat* és a *vesével rendelkező állat* kifejezések terjedelme a mi világunkban azonos: minden állat, amely szívvel rendelkezik, vesével is rendelkezik, és fordítva. (Ez a feltevés alighanem helytelen, de ez számunkra most nem érdekes.) Vajon a két kifejezés felcserélése az alárendelt mellékmondatban megváltoztathatja-e a mondat igazságértékét? A válasz egyértelmű igen, hiszen hiába igaz, hogy

---

név, viszont gond nélkül fel tudja idézni a P. Howard nevet, amikor arra gondol, hogy a kérdéses személy írta *A tizennégy karátos autót*), azt javasolom, maradjunk az eredeti megnevezésnél.

(21) Béla azt hiszi, hogy Lajka kutya szívvel rendelkező állat.

semmi nem garantálja, hogy az is igaz legyen, hogy

(22) Béla azt hiszi, hogy Lajka kutya vesével rendelkező állat.

hiszen minden további nélkül megtörténhet, hogy Bélának fogalma sincsen róla, hogy a mi világunkban minden szívvel rendelkező állat egyszersmind vesével is rendelkezik, és fordítva.

Korábban már megfogalmaztuk azt a hipotézist, hogy elvileg az ilyen mellékmondatok összes (nem-logikai vagy nem-grammatikai eleme) „de-intenzionalizálható”, azaz kiemelhető a főmondatba úgy, hogy a mellékmondati „helyét” egy névmás foglalja el, amelynek a főmondatbeli kifejezés az antecedense. Vajon ez az iménti mondatokban szereplő predikatív kifejezésekre is igaz? Vegyük szemügyre a következő – meglehetősen mesterkéltné – mondatot:

(23) Béla azt hiszi a szívvel rendelkező dolgokról, hogy Lajka kutya közéjük tartozik.

A parafrázis nem tökéletes, mert a mellékmondatban az indexikus elem (*közéjük*) mellett egy újabb predikatív kifejezés (*tartozik*) is megjelenik. Ráadásul első pillantásra nem teljesen világos, mit jelent azt hinni bizonyos dolgokról, hogy egy másik dolog közéjük tartozik – ám ez a bizonytalanság csupán annak a jele, hogy a (23)-as mondat nem gyakran használt, hétköznapi mondat. Ha jobban belegondolunk, teljesen világos, mit fejez ki a mondat: az alany azt hiszi a szívvel rendelkező dolgok halmazáról, hogy Lajka kutya is a halmaz elemei közé tartozik. (Egy halmazt tökéletesen meghatároznak az elemei, ennyiben Béla hite valóban magáról a szívvel rendelkező dolgok halmazáról szól.)

Úgy tűnik tehát, hogy a mellékmondatban szereplő predikatív kifejezések koextenzív felcserélése sem sokat változtat az eddigi összképen: A-olvasatok esetén a felcserélés nem garantálja a mondat igazságértékének változatlanságát, B-olvasatok esetén garantálja – legalábbis az eddigi adataink alapján.

2.1.1.4 Felcserélhetőség a főmondatban

És mi a helyzet a főmondatban szereplő kifejezésekkel? Eddig annyit láttunk, hogy a főmondatba „felemelt” kifejezések *salva veritate* felcserélése nem ütközik akadályba.

Nem kell hosszasan vizsgálódnunk, hogy rájövünk: a főmondat alanyi pozíciójában szereplő kifejezések is korlátlanul cserélgethetők velük koextenzív kifejezésekkel anélkül, hogy a teljes mondat igazságértéke esetlegesen megváltozzon. Ha Béla azonos a Magyar Geodéziai Egyesület főtitkárával, a *Béla* tulajdonnevet az eddig vizsgált összes összetett mondatban felcserélhetjük *a Magyar Geodéziai Egyesület főtitkára* határozott leírással, ez nem befolyásolja a mondatok igazságértékét. Ugyanez a helyzet, ha Bélát a barátai és családtagjai *Bélusnak* hívják: a két név mindegyik eddig vizsgált mondatban felcserélhető egymással. (Legalábbis első pillantásra; később, a 2.3.3.3 fejezetben látni fogjuk, hogy az „egyszerű”, tehát intenzionális kifejezést nem tartalmazó mondatok esete sem tökéletesen magától értetődő.)

És mi a helyzet az *azt hiszi, hogy* kifejezéssel?²¹ A *hiszi* úgynevezett propozicionális attitűdigé. Propozicionális attitűdökön a filozófiában rendszerint olyan pszichológiai állapotokat szokás érteni, amelyek során az alany meghatározott módon viszonyul egy adott propozícióhoz: elhiszi, kételkedik benne, tart tőle, kíváncsi rá, tudja, elgondolja, akarja, biztos benne stb. (Most egy pillanatra tegyük félre azt a problémát, hogyan lehet egy propozíciótól félni vagy tartani *tőle*.) Meghatározásunk persze nem túl informatív, ha nem mondjuk meg, pontosan mit is értünk „propozíció” alatt. De nem véletlenül nem mondtuk meg: a propozíciók természetéről és metafizikai státuszáról komoly viták folynak a kortárs analitikus filozófiában.²² Minderről a későbbiekben részletesebben is szó lesz; most elégedjünk meg annyival, hogy a propozíció az, amit egy kijelentő módú állítás kifejez – hozzávetőleg: a kimondott mondatok információtartalma. A propozicionális attitűdigével bevezetett alárendelő mondatok szerkezetét úgy elemezhetjük, hogy a propozicionális attitűdigé megadja a kérdéses propozicionális attitűd típusát, az alárendelt mellékmondat pedig megragadja a propozíciót, amelyre a mondat alanyának pszichológiai attitűdje irányul.²³ A propozicionális attitűdtulajdonítás

²¹ Az intenzionalitás szakirodalmában ritkán merül fel a kérdés, hogy maguk a propozicionális attitűdigék felcserélhetők-e velük koextenzív kifejezésekkel. Ez nem meglepő: a propozicionális attitűdigék olyan kifejezések, amelyek intenzionális kontextust teremtenek – a teszt viszont az intenzionális kifejezések hatókörén belüli elemekre vonatkozik. Mindazonáltal a későbbiek szempontjából nem lesz érdektelen, ha mi mégis elvégezzük ezt a rövid vizsgálatot.

²² Minderről magyar nyelven lásd Kripke (1980/2007) glosszáriumának „propozíció” szócikkét; angol nyelven pedig például a *Stanford Encyclopedia of Philosophy* „Structured propositions” szócikkét (King 2008).

²³ Ez a propozicionális attitűdökről beszámoló mondatok sztenderd értelmezése (lásd például Richard 1997: 198, Clapp 2010: 613). Természetesen a propozicionális attitűdtulajdonítás e *relációs* elemzését nem minden szerző fogadja el (lásd például Moltmann 2003-at, aki explicite tagadja az értelmezést); később erre még természetesen visszatérünk.

rivális elméletei pontosan a tekintetben térnek el egymástól, mit értenek azon, hogy az alárendelt mellékmondat „megragadja” a propozíciót.²⁴

Egészen biztos (legalábbis az én anyanyelvi intuícióm határozottan azt súgja), hogy ha valaki valamin lamentál, akkor egyszersmind siránkozik is, és *vice versa*: ha valaki valamin siránkozik, akkor egyszersmind ezen a valamin lamentál is. A *lamentál* és a *siránkozik* tehát (szükségszerűen) azonos terjedelmű kifejezések. Vegyük az alábbi két mondatot:

(24) Béla azon lamentál, hogy valaki ellopta a porlót a gangról.

(25) Béla azon siránkozik, hogy valaki ellopta a porlót a gangról.

A két propozicionális attitűdige felcserélése nem változtatta meg a mondatok igazságértékét; nem lehet elgondolni olyan szituációt, amelyben az egyik mondat igaz lenne anélkül, hogy a másik is igaz legyen (vagy hamis lenne anélkül, hogy a másik is hamis legyen).

Igen ám, de a *lamentál* és a *siránkozik* nem egyszerűen azonos terjedelmű kifejezések, hanem szinonimák – tehát nem csupán a terjedelmük azonos, de a jelentésük is. Eddig úgy elemeztük a kifejezéseket, hogy csak arra koncentráltunk, „mit jelölnek”; ezt a tulajdonnevek és határozott leírások esetében hallgatólagosan a kifejezések referenciájával, a predikatív kifejezések esetében pedig a terjedelmükkel azonosítottuk. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a kifejezések extenziójával foglalkoztunk. Míg a tulajdonnevek extenziója az a dolog vagy személy, amelyet jelölnek (a tulajdonnevek esetében az „extenzió” helyett olykor továbbra is a „referencia” kifejezést fogjuk használni), a predikatív kifejezések extenziója azon dolgok halmaza, amelyekre a kifejezés igaz módon alkalmazható. Így tehát az *azt hiszi*, *hogy p* predikatív kifejezés extenziója azon személyek halmaza, amelyekre igaz, hogy *azt hiszik*, hogy *p*, ahol *p* egy propozícióra utal.²⁵ (A határozott leírásokat egyelőre

²⁴ Nem ritka a szakirodalomban, hogy magát a propozicionális attitűdöt a propozicionális attitűdökről beszámoló mondatok segítségével határozzák meg: a propozicionális attitűd olyan pszichológiai állapot, amelyet egy *hogy*-gyal bevezetett alárendelő mellékmondat főigéjével fejezünk ki. E meghatározás komoly erénye, hogy nem kötelez el bennünket egyik tartalmas propozícióelmélet mellett sem – hátránya viszont, hogy nem használható a propozicionális attitűdökről beszámoló mondatok elemzése során, hiszen menthetetlenül körkörössé teszi a gondolatmenetet.

²⁵ Vagy másképpen: az *azt hiszi*, *hogy* kifejezés extenziója azon rendezett párok halmaza, amelyek egy individuumból és egy propozícióból állnak.

továbbra is referáló kifejezéseknek tekintjük, amelyek extenziója az az egyetlen dolog, amelyre a kérdéses leírások igazak.)

Ha két olyan koextenzív (azonos extenziójú) proposicionális attitűdigét keresünk, amelyek koextenzivitását nem a szinonimitásuk garantálja, nincs más választásunk, mint hogy elképzelünk egy olyan szituációt, amelyben a két ige történetesen azonos extenzióval rendelkezik. Tegyük fel, hogy a legújabb gazdasági világválság kellős közepén néhány bróker, vállalatigazgató és multinacionális cég vezetője együtt vacsorázik egy étteremben. Tegyük fel továbbá, hogy mindannyiuk idegrendszerét annyira megviselte a válság, hogy bármire gondolnak, az szorongást kelt bennük, viszont a szorongáscsökkentő gyógyszerek hatására csak az kelt bennük szorongást, amit aktuálisan elgondolnak. (A nagy mennyiségben beszedett gyógyszerek tehát csak annyit használnak, hogy megszüntetik az általános, konkrét kiváltó okra visszavezethetetlen szorongást.) Ebben az esetben azt mondhatjuk: ha egyikük azt gondolja, hogy p , akkor egyszersmind attól fél, hogy p , és fordítva. (Az egyszerűség kedvéért azt is tegyük fel, hogy a gyógyszerek mellékhatásaként az üzletemberek csak mások jövőbeli cselekedeteire vonatkozó gondolatokat tudnak megformálni.) Vajon e speciális kikötések mellett lesz-e olyan szituáció, amelyben a következő két mondat igazságértéke különbözik egymástól?

(26) Béla arra gondol, hogy minden részvény ára csökkenni fog.

(27) Béla attól fél, hogy minden részvény ára csökkenni fog.

Ha nem vezet tévútra az intuíción, alighanem nem: a két proposicionális attitűdige felcserélhető egymással az igazságérték esetleges megváltoztatása nélkül.

A példa nagyon mesterkéltné, s ez nem véletlen. Két (azonos típusú) nem-szinonim predikatív kifejezés annál kisebb valószínűséggel válhat aktuálisan koextenzívvé egymással, minél kevésbé járnak együtt az aktuális világban az általuk kifejezett tulajdonságok; hiszen minél nagyobb az aktuális extenzionális eltérések aránya, annál nagyobbat kell változnia a világnak, vagy annál több tényezőtől kell eltekintenünk a példa kedvéért, hogy a két kifejezés extenziója egybeessen. A *szívvel rendelkezés* és a *vesével rendelkezés* tulajdonsága a mi világunkban szinte mindig együtt jár egymással, s csupán egy-két ritka állatfaj egyedeitől kellett eltekintenünk, hogy a két kifejezést koextenzívnek tarthassuk. A proposicionális attitűdigék által kifejezett tulajdonságok viszont gyakorlatilag soha nem járnak együtt egymással („együttjárás” természetesen

szisztematikus együttjárást értve). Ennek számtalan oka lehet, ám az okok elemzése messze meghaladná dolgozatom kereteit.²⁶ Egy biztos: a propozicionális attitűdigék kivétel nélkül – vagy *majdnem* kivétel nélkül – a pszichológiai kifejezéseink közé tartoznak, és a pszichológiai kifejezések esetében még elképzelni is nehéz nem szinonimitásból eredő aktuális koextenzivitást.

Ez a rövid kitérő azonban rávilágított egy fontos dologra: a propozicionális attitűdigét tartalmazó összetett mondat főmondatában nem csupán az esetlegesen koextenzív kifejezések cserélhetők fel egymással a teljes mondat igazságértékének esetleges megváltozása nélkül, hanem a szükségszerűen koextenzív kifejezések is. Vajon mi a helyzet a mellékmondatban szereplő kifejezésekkel, ha velük szükségszerűen koextenzív kifejezésekkel próbáljuk felcserélni őket?

2.1.1.5 Szükségszerűen koextenzív kifejezések cseréje

Vegyük a filozófusok egyik kedvenc példáját: az *agglegény* és a *nőtlen felnőtt férfi* nem pusztán aktuálisan koextenzív kifejezések, de szükségszerűen azok, hiszen pontosan ugyanazt jelentik. (Vagy legalábbis megközelítőleg ugyanazt; a pápa agglegénységének és a partner nélkül élő homoszexuális férfiak agglegénységének problémájától ezúttal eltekintve.) Vegyük újból a szokásos propozicionális attitűdigénket, és hajtsuk végre a cserét:

---

²⁶ Egy rövid, spekulatív magyarázat vázlata: A pszichológiai kifejezések alkalmazásának paradigmátikus esete, amikor saját mentális életünkre alkalmazzuk ezeket a kifejezéseket. Ilyenkor az introspekció képességére támaszkodunk. Az introspektív megismerés – számos filozófus véleménye szerint – tévedhetetlen: ha úgy tapasztalom, hogy éppen gondolok valamire vagy félek valamitől, akkor valóban éppen gondolok valamire vagy félek valamitől. (Tekintsünk most el az önbecsapás – amúgy is nagyon vitatható és problematikus – esetétől.) Összehasonlításképp térjünk vissza egy pillanatra a *szívvel rendelkezés* és a *vesével rendelkezés* esetére! A két tulajdonság megismerése (feltehetőleg) egymástól függetlenül zajlott, és a fogalmak létrejötte és megszilárdulása után újabb empirikus kutatásokra volt szükség ahhoz, hogy kiderüljön: e két tulajdonság szisztematikusán együtt jár a mi világunkban. (Majd ahhoz, hogy kiderüljön: mégiscsak vannak kivételek.) A pszichológiai fogalmak esetében viszont a fogalmak létrejöttét és használatuk megszilárdulását teljes egészében megelőzte az introspektív megismerés: az introspekció segítségével lehetőségünkben állt olyan „kísérleti szituációkat” és megfigyelési helyzeteket is előállítani, amelyre az érzékszervi megismerésre alapozott ismeretszerzés esetében sokáig nem volt módunk. (Egyszerűen fogalmazva: a szívvel és vesével rendelkezés esetében számtalan élőlényt fel kellett boncolni, amíg kijelenthetjük, a két tulajdonság nagy valószínűséggel együtt jár a mi világunkban – az introspektív megismerés útjában viszont nem állnak ilyen akadályok.) Tehát míg a külvilágbeli tárgyak fizikai tulajdonságainak esetében – a nyelvi gazdaságosság elvének megfelelően – igyekszünk úgy kategorizálni a megfigyelési adatokat, hogy elkerüljük a tulajdonságot jelölő kifejezések véletlenszerű, aktuális koextenzivitását, ám a későbbi megfigyelések részlegesen keresztülhúzhatják a számításunkat, addig a pszichológiai fogalmak esetében ez utóbbira igen kicsi az esély, mivel az introspektív megismerési módnak köszönhetően olyan nagy mennyiségű és olyan jó minőségű megfigyelési adat áll rendelkezésünkre, hogy a kezdeti kategorizáció „módszertani” elvei – egyebek közt a véletlenszerű koextenzivitás tilalma – akadálytalanul érvényesülhetnek. (Bármit gondoljanak is erről a pszichoanalitikusok.) Ez a magyarázat azonban valóban messzire vezet dolgozatom témájától, ezért most lezárom a gondolatmenetet.

(28) Béla azt hiszi, hogy Eduárd agglegény.

(29) Béla azt hiszi, hogy Eduárd nőtlen felnőtt férfi.

Vajon ha a (28)-as mondat (A-olvasata) igaz, egyszersmind a (29)-es (A-olvasata) is az lesz?²⁷ A korábbi esetektől eltérően az intuíciónk ezen a ponton bizonytalan: nagyon nehéz elképzelni olyan esetet, amikor Béla elhiszi Eduádról, hogy agglegény, de nem hiszi el róla, hogy nőtlen felnőtt férfi lenne. A két kifejezés (szükségszerű) extenzionális ekvivalenciáját a jelentésük biztosítja – és ha feltételezzük Béláról, hogy kompetens nyelvhasználó, aki ismeri anyanyelve szavainak jelentését, nem tudjuk elképzelni, hogy igennel feleljen arra a kérdésre, hogy *Szerinted Eduárd agglegény?*, de nemmel arra, hogy *Szerinted Eduárd nőtlen felnőtt férfi?* Mindeközben mégis azt érezzük, hogy az *Eduárd agglegény* és az *Eduárd nőtlen felnőtt férfi* mondat mégsem tökéletesen úgy viszonyul egymáshoz a kérdéses kifejezések felcserélhetősége szempontjából, mint a (28)-as és a (29)-es mondat.

Az intuíciónkat két módon is élesebbé tehetjük. Az egyik megoldás, ha olyan kifejezéspárt választunk, amelynek tagjai szintén szükségszerűen koextenzívek, de ez a tény más típusú analitikus igazságra vezethető vissza: nem fogalmi természetű analitikus igazságra, hanem matematikaira vagy logikaira. A *Minden agglegény nőtlen felnőtt férfi* analitikus fogalmi igazság: kizárólag a benne szereplő szavak jelentése révén igaz. A matematikai igazságok is analitikusak (legalábbis az analiticitás sztenderd felfogása szerint): a *Minden három szögű síkidom három oldalú* állítás kizárólag a *három szögű* és a *három oldalú* jelentése révén igaz. Ha kellőképpen bonyolult matematikai igazság alapján választjuk ki a koextenzív kifejezéspárunk elemeit, intuíciónk egyértelműbbé válik: minden további nélkül elképzelhető, hogy Béla azt higgye, az asztali lámpa 2809 forintba kerül, de azt már ne higgye, hogy 53² forintba kerül. A két példa közti különbség csupán fokozati: míg az *agglegény* és a *nőtlen felnőtt férfi* egyaránt hétköznapi kifejezések, addig a *2809 forintba kerül* és az *53² forintba kerül* közül csak az első az – a használat gyakorisága viszont elvileg nem teremthet szemantikai különbséget két kifejezés között. Ahogyan más dolog azt hinni valamiről, hogy 2809 forintba kerül, mint azt hinni róla, hogy 53² forintba kerül, úgy más dolog azt hinni valakiről, hogy agglegény, mint azt hinni róla, hogy nőtlen felnőtt férfi; még

²⁷ Amikor minden megszorítás nélkül egy mondat „A-olvasatáról” beszélek, természetesen mindvégig egy mondatnak egy összetevője tekintetében vett A-olvasatáról beszélek – a fenti esetben a mondatnak az *agglegény* kifejezés tekintetében vett A-olvasatáról.

akkor is, ha az utóbbi kettőt gyakorlatilag mindig egyszerre szoktuk hinni. Semmi nem garantálja, hogy a két attitűdigés mondat igazságértéke megegyezzen – jóllehet szinte mindig megegyezik, szemantikai-logikai garancia nélkül is.

A másik megoldás, hogy felhívjuk rá a figyelmet: a *hiszi* szót (legalább) két különböző értelemben szoktuk használni. Az egyik esetben a kifejezés egy diszpozicionális tulajdonságra utal: *I* individuum akkor és csak akkor hiszi *p*-t, ha meghatározott körülmények között (például: ha megkérdezik tőle, egyetért-e azzal, hogy *p*) hajlandó lenne *p*-t helyeselni. A másik értelemben viszont a kifejezés egy aktuálisan fennálló pszichológiai állapotra vagy eseményre vonatkozik.²⁸ Ez utóbbi esetben a mondatba (a megfelelő helyre) beszúrhatjuk azt a kifejezést, hogy *éppen most* (vagy annak valamilyen ekvivalensét). Világos, hogy az *azt hiszi, hogy ez* utóbbi értelmében (a mondatok A-olvasatában) a szükségszerűen koextenzív kifejezések is átmennek a felcserélhetlenségi teszten: semmi nem garantálja, hogy a (28') és a (29') mondat igazságértéke azonos legyen:

(28') Béla éppen most azt hiszi, hogy Eduárd agglegény.

(29') Béla éppen most azt hiszi, hogy Eduárd nőtlen felnőtt férfi.

Ha az *azt hiszi, hogy* kifejezés segítségével egy hitállapot aktuális fennállását vagy egy elhívés-aktus aktuális végrehajtását tulajdonítjuk az alanynak, akkor a kifejezés hatókörében található szükségszerűen koextenzív kifejezések nem felcserélhetők egymással. Ha viszont a kifejezést diszpozicionális értelmében használjuk, intuíciónk bizonytalanná válik, hiszen a mondat igazságértékét a szóban forgó személy elképzelt reakcióira kell bázíroznunk („Hogyan reagálna Béla, ha megkérdeznék tőle, hogy szerinte Eduárd nőtlen felnőtt férfi-e?”).

De gondoljuk át a dolgot még egyszer! Azt mondtuk, hogy az *azt hiszi, hogy* a kifejezés „aktuális” használata esetén átmegy az intenzionalitás első tesztjén, hiszen elképzelhető, hogy Béla *éppen most* azt hiszi, hogy Eduárd agglegény, de *éppen most* nem hiszi azt, hogy Eduárd nőtlen felnőtt férfi. Hogyan kellene ezt elképzelnünk?

²⁸ Számos elmefilozófus úgy gondolja, hogy a hitek esetében nincs értelme a fenti megkülönböztetésnek: míg a *gondol*-nál valóban beszélhetünk diszpozicionális és aktuálisan fennálló mentális állapotra utaló használatról, a *hiszi* esetében nem beszélhetünk ilyenről. Ez az elemzés azonban nem a két kifejezés hétköznapi használatán alapul; az elmefilozófusok érvelésében a *hiszi* és a *gondolja* valódi *terminus technicus*. Intuíciónk szerint a magyar anyanyelvi beszélők nem tesznek ilyen éles különbséget a kétféle kifejezés használata között (lásd például: *Úgy gondolom, hogy holnap esni fog*, ahol is nyilvánvaló, hogy egy hitállapot kifejezéséről van szó – *Most már azt hiszem, hogy neked volt igazad a tegnapi vitában*, ahol is két gondolati aktus különbségére utalunk).

Például úgy, hogy az elhívés-aktus végrehajtása egy „belső”, magunkban kimondott mondat megfogalmazásával azonos – vagy azzal, hogy az elmében létrejön egy mentáli (a „gondolkodás nyelvén” megfogalmazott) mondat.²⁹ Az elhívéshez persze többre is szükség van, nem pusztán a mondat létrejöttére: a szubjektumnak helyeselnie is kell a létrejött mondatot, vagy belsőleg jóvá kell hagynia. Mivel a (28') és a (29') két különböző – magunkban kimondott vagy elméleti – mondat létrejöttéről számol be, következésképpen semmi nem garantálja, hogy az igazságértékük megegyezzen.

Ha ez az elképzelés nem tartalmaz fogalmi ellentmondást (márpedig nem tartalmaz), akkor rávetíthető az *azt hiszi, hogy* kifejezés „diszpozicionális” használatára is. Hiszen hogyan értelmeztük a (28)-as mondatot, hogyan határoztuk meg az igazságfeltételeit? Azt mondtuk, hogy a (29)-es mondat (A-olvasata) akkor és csak akkor igaz, ha Béla megfelelő körülmények között fenntartások nélkül helyeselné az *Eduárd agglegény* mondatot; a (29)-es pedig akkor és csak akkor, ha Béla megfelelő körülmények között fenntartások nélkül helyeselné az *Eduárd nőtlen felnőtt férfi* mondatot. És mivel nem nagyon tudunk elképzelni olyan esetet, amikor Béla fenntartások nélkül helyesli az *Eduárd agglegény* mondatot, de nem fogadja el az *Eduárd nőtlen felnőtt férfi* mondatot, vagy fordítva, ezért úgy sejtjük, hogy (28) és (29) igazságértéke minden körülmények között együtt változik. Másképpen fogalmazva: ha igaz, hogy minden esetben, amikor az alany magában kimondja az *Eduárd agglegény* mondatot (vagy létrejön az elméjében egy olyan mentáli mondat, amely e mondat tökéletes fordításának tekintető), az alany helyesli vagy belsőleg jóváhagyja e mondatot, akkor nem tudjuk elképzelni, hogy az alany magában kimondhatná az *Eduárd nőtlen felnőtt férfi* mondatot (vagy létrejöhetne az elméjében egy ennek megfelelő mentáli mondat) anélkül, hogy egyszersmind helyeselné vagy belsőleg jóváhagyná azt.

Kérdés azonban, hogy *miért* nem tudjuk elképzelni. Néhány bekezdéssel feljebb már megkaptuk a választ: azért, mert hallgatólagosan feltételezzük, hogy az alany (jelen esetben: Béla) kompetens nyelvhasználó, aki tisztában van az általa használt hétköznapi szavak jelentésével. Ez a feltevés azonban nincs *szemantikailag* kódolva az *azt hiszi, hogy* kifejezés jelentésében. Hiszen ha szemantikailag kódolva lenne, a következő mondatot értelmetlennek vagy szemantikailag rosszulformáltnak kellene tartanunk:

---

²⁹ A „gondolkodás nyelve” elmélet klasszikus kifejtése: Fodor 1975. A „mentalese” kifejezés fordításában Farkas–Kelemen (2002: 215)-t követem.

(30) Béla általában azt hiszi, hogy Eduárd agglegény, de Béla általában nem hiszi azt, hogy Eduárd nőtlen felnőtt férfi.

(Az *általában* beszúrásával azt jeleztem, hogy az *azt hiszi, hogy* diszpozicionális használatával van dolgunk.) Ez a mondat szemantikailag tökéletes, bár kissé furcsa dolgot állít: jelesül azt, hogy Béla két szemantikailag ekvivalens hittartalom közül csak az egyikkel rendelkezik diszpozicionálisan – tehát minden bizonnyal nem teljesen kompetens nyelvhasználó.

Vajon megváltozik-e a helyzet, ha egyszerre két hitet tulajdonítunk Bélának: azt, hogy Eduárd agglegény, és azt, hogy Eduárd *nem* nőtlen felnőtt férfi? Véleményem szerint nem, hiszen a következő mondat – bár kissé furcsa – szemantikailag nem rosszul formált:

(31) Béla azt hiszi, hogy Eduárd agglegény és Eduárd nem nőtlen felnőtt férfi.

Ebben az esetben nincs jelentősége, hogy az *azt hiszi, hogy* kifejezést „aktuális” vagy „diszpozicionális” értelemben használjuk: a mondat mindkét esetben tökéletes – és mindkét esetben az következik belőle (a „következmény” viszony közelebről nem meghatározott értelmében), hogy az alany nem kompetens nyelvhasználó vagy irracionálisan gondolkodik.³⁰ Ha viszont a kérdéses alárendelt összetett mondatot kiemeljük a propozicionális attitűdige hatóköréből, intuíciónk szerint szemantikailag rosszulformált mondatot kapunk:

(32) Eduárd agglegény és Eduárd nem nőtlen felnőtt férfi.

A mondat azért rosszulformált szemantikailag, mert megsérti a kétértékűség elvét: egyszerre állítja és tagadja egy formula igazságát. Az első konjunkciós tag akkor igaz, ha az *Eduárd* tulajdonnévvel megjelölt entitás eleme egy halmaznak, a második pedig akkor, ha az *Eduárd* tulajdonnévvel megjelölt entitás nem eleme ugyanennek a halmaznak. A (32)-es mondat által kifejezett konjunktív állítás soha nem lehet igaz – függetlenül a világ tényeitől.

Az *azt hiszi, hogy* kifejezéssel bevezetett alárendelő mellékmondatos szerkezetek tehát akkor is szemantikailag jólformáltak számítanak, ha olyan mondatot

---

³⁰ Ez a kettő jelen esetben ugyanaz: mivel ideiglenesen a „gondolkodás nyelve” elméletet fogadtuk el keretelméletként, az irracionális gondolkodást szemantikailag inkonzisztens mentáli mondatok megformálásaként határozzuk meg.

tartalmazzak, amelyek önmagukban – propozicionális attitűdigék hatókörén kívül – szemantikailag-logikailag rosszul formáltak. (Ez a tény első pillantásra ellentmond a Davidson-féle „szemantikai tisztasággal” kapcsolatos intuíciónknak,³¹ valamint problémát jelent a kompozicionalitási elv számára.) Ez a tény mindenképpen magyarázatra szorul, de ha már előálltunk egy ilyesféle magyarázattal, azonnal érthetővé válik, miért bizonytalan az intuíciónk a (28)-as és (29)-es mondat igazságértékével kapcsolatban – pontosabban azzal kapcsolatban, hogy a (28)-as mondatbeli *agglegényt* a (29)-es mondatbeli *nőtlen felnőtt férfire* cserélve mi történik a mondat igazságértékével.

Röviden a következőről van szó. Hallgatólagosan mindnyájan elfogadjuk a következő elvet:

A kompetens nyelvhasználó alany elve: Amennyiben a megnyilatkozás (nyelvi és nem nyelvi) kontextusa nem utal az ellenkezőjére, egy propozicionális attitűdigét tartalmazó mondat kimondásából álló megnyilatkozás értelmezése során abból indulunk ki, hogy a főmondat alanya kompetens nyelvhasználó, aki megfelelő mértékben tisztában van az általa használt szavak jelentésével.

Az elv azonnal hatályát veszti, amint a kontextusból ellenkező értelmű információhoz jutunk (például a beszélő így vezeti fel a mondatot: *Te, ez a Béla nem normális [egyszerre azt hiszi, hogy Eduárd agglegény és hogy Eduárd nem nőtlen felnőtt férfi]*); illetve akkor, ha az alárendelt mondat nyilvánvaló önellentmondást tartalmaz vagy jól felismerhetően megsért valamilyen logikai elvet (és nem tudjuk figuratív olvasatát adni a mondatnak, vagy nem tudunk arra következtetni, hogy a beszélőnek sajátos kommunikációs célja volt e „furcsa” mondat kimondásával). Amennyiben az önellentmondás vagy a logikai elv megsértése nem teljesen nyilvánvaló, a kompetens nyelvhasználó alany elve hatályban marad. Nem tekintjük inkompetens nyelvhasználónak azt a beszélőt, aki nem ismeri fel, hogy *Az asztali lámpa 2809 forintba kerül és nem kerül 53² forintba* megsérti a kétértékűség elvét (általában még akkor sem, ha történetesen mi magunk felismerjük ezt a tényt) – hiszen a hétköznapi nyelvhasználóktól nem várhatjuk el, hogy rutinszerűen képesek legyenek bonyolult

³¹ A „szemantikai tisztaság” elve azt mondja ki, hogy az *x azt mondta, hogy ϕ* szerkezetű mondatban ϕ pontosan ugyanazt jelenti és ugyanarra referál, mint másféle nyelvi környezetekben (Davidson 1968/1984: 108). Az elvet a szerzők többsége általánosabb formában – a propozicionális attitűdigék osztályára kiterjesztve – szokta megfogalmazni (lásd például Crimmins–Perry 1989: 686, Larson–Ludlow 1993: 332).

fogalmi összefüggéseket megragadni. Természetesen nincsen egzakt kritériuma annak, hogy mennyire kell „egyszerűnek” lennie egy fogalmi összefüggésnek, hogy az alanytól elvárhassuk a megragadását; a fenti esetben egy matematikus intuíciója feltehetőleg különbözik egy nem matematikusétól.

Amikor a (28)-as és (29)-es mondatpárhoz hasonló mondatpárokkal találkozunk, a mondatokban szereplő szükségszerűen koextenzív kifejezések *salva veritate* felcserélhetőségével kapcsolatos intuíciónkat erősen befolyásolja, hogy abból indulunk ki: a beszélő az egyszerűbb esetekben tisztában van a szükségszerűen koextenzív kifejezések szükségszerű koextenzivitásával. Ezért úgy érezzük, ha tagadnánk az *agglégény* és a *nőtlen felnőtt férfi* felcserélhetőségét a (28)-as és (29)-es mondatban, nem tekintenénk kompetens beszélőnek a mondat alanyát – márpedig a példamondatok megfogalmazása során nem utaltunk rá, hogy bármilyen értelemben is „szokatlan” kommunikációs helyzettel lenne dolgunk. Mivel a példamondatokat minden különösebb kommentár nélkül egyszerűen *elővezettük*, automatikusan az „alapértelmezett” kommunikációs szituációból indultunk ki, amikor is a kompetens nyelvhasználó alany elve érvényben van. A kompetens nyelvhasználó alany elve azonban nem *szemantikai* elv; az *azt hiszi, hogy* kifejezés jelentése nem tartalmaz semmilyen megszorítást arra nézve, hogy a főmondat alanyának tisztában kell lennie a mellékmondatban szereplő predikatív kifejezés és egy vele szinonim kifejezés szükségszerű koextenzivitásával. Hiszen ha így lenne, nem tudnánk a természetes nyelv segítségével önellentmondásos hiteket tulajdonítani más személyeknek – márpedig a propozicionális attitűdigéket időnként pontosan erre használjuk.

A kifejezések szükségszerű vagy aktuális koextenzivitásának kérdése természetesen nem csupán a mellékmondatban szereplő predikatív kifejezéssel kapcsolatban vehető fel. Két határozott leírás is lehet szükségszerűen koextenzív egymással: ilyen például *az egyetlen páros prím* és *a nyolc köbgyöke*. A helyzet semmiben nem különbözik az iméntitől: a kifejezések A-olvasata esetén intuíciónk – a kompetens nyelvhasználó alany elvének köszönhetően – elsöre bizonytalan a kifejezések felcserélhetőségével kapcsolatban, ám ha alaposabban átgondoljuk a dolgot, világossá válik, hogy az *azt hiszi, hogy*-os szerkezet egyértelműen blokkolja a felcserélést.

A tulajdonnevek szükségszerű koextenzivitásának kérdése messzire vezet, és a későbbiekben még részletesen szó lesz róla. Most elég annyit megjegyezni, hogy akár van a neveknek jelentésük, akár nincs, a nevek semmiképpen sem a jelentésük révén

lesznek szükségszerűen koextenzívek egymással – már ha valóban azok, ahogy a kortárs filozófiai ortodoxia állítja. Míg a szükségszerűen koextenzív predikatív kifejezések és határozott leírások esetében a kompetens nyelvhasználó alany elve olykor sikeresen „felülírja” a kifejezések felcserélhetetlenségével kapcsolatos intuíciónkat, két tulajdonnév (alárendelt mellékmondatbeli) felcserélhetetlensége soha nem okoz problémát az intuitív ítéleteink számára. Legyen két név koextenzivitásának ténye mégoly közismert is, mindig gond nélkül el tudunk képzelni olyan szituációt, amelyben a mondat alanya csak az egyik név segítségével lenne képes kijelölni azt a személyt, akiről a kérdéses hitei szólnak. Bármilyen ruházta fel is szükségszerűséggel két név koextenzivitását, ez egészen biztosan nem fogalmi természetű dolog.

2.1.1.6 Összefoglalás

Ideje összefoglalni, mire jutottunk. Korábbi jelölésünket egészítsük ki egy új elemmel: ha egy tetszőleges típusú δ kifejezés felcserélhető egy vele aktuálisan koextenzív (megfelelő típusú) kifejezéssel, akkor δ -t vastag betűs szögletes zárójel közé tesszük. (Az alábbi feltételekben tehát a kettőspont után a kérdéses kifejezések *szemantikai* reprezentációi szerepelnek, a $\widehat{}$ jel ezúttal az elemzetlen szintaktikai „kapcsolatnak” megfelelő szemantikai műveletet jelöli.)³²

(i) Egy $\lceil \alpha_{TN}/\alpha_{HL} \widehat{[azt\ hiszi\ hogy,] \alpha'_{TN}/\alpha'_{HL} \widehat{\alpha_{PRED}} \rceil$ mondat esetén:

(a) $A_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}] \widehat{[azt\ hiszi\ hogy,] \alpha'_{TN}/\alpha'_{HL} \widehat{\alpha_{PRED}}]]$

(b) $B_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}] \widehat{[azt\ hiszi\ hogy,] [\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}] \widehat{\alpha_{PRED}}]]$

(c) $C_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}] \widehat{[azt\ hiszi\ hogy,] [\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}] \widehat{\alpha_{PRED}}]]$

(d) $A_{\alpha_{PRED}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}] \widehat{[azt\ hiszi\ hogy,] \alpha'_{TN}/\alpha'_{HL} \widehat{\alpha_{PRED}}]]$

(e) $B_{\alpha_{PRED}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}] \widehat{[azt\ hiszi\ hogy,] \alpha'_{TN}/\alpha'_{HL} \widehat{[\alpha_{PRED}]}}]]$

³² E „metanyelvi” szemantikai interpretáció szabályai a következők: az interpretáció minden kifejezéshez hozzárendel egy kifejezésosztályt; egy $[[\alpha]]$ kifejezés szemantikai értéke a nyelv azon kifejezéseinek osztálya, amelyek (aktuálisan vagy szükségszerűen) koextenzívek α -val, egy α kifejezés szemantikai értéke önmaga.

(f) $C_{\alpha_{\text{PRED}}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}] \widehat{[azt\ hiszi\ hogy,]} \widehat{\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}} \widehat{[\alpha_{\text{PRED}}]]]$

(ii) Egy $\lceil \alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}} \widehat{\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}}$ -ről $\widehat{[azt\ hiszi, \ hogy]} \widehat{i_{\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}}} \widehat{\alpha_{\text{PRED}}}$ mondat esetén:

$[[[\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}] \widehat{[\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}-ről]} \widehat{[azt\ hiszi, \ hogy]} \widehat{[i_{\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}}} \widehat{\alpha_{\text{PRED}}}]]$

(iii) Egy $\lceil \alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}} \widehat{\alpha_{\text{PRED}}}$ -ről $\widehat{[azt\ hiszi, \ hogy]} \widehat{\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}} \widehat{i_{\text{PRED}}}$ mondat esetén:

$[[[\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}] \widehat{[\alpha_{\text{PRED}}-ről]} \widehat{[azt\ hiszi, \ hogy]} \widehat{\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}} \widehat{[i_{\text{PRED}}]]]$

Megállapítottuk, hogy intuíciónk szerint az (ib) és a (ii) eset, továbbá az (ie) és a (iii) eset ekvivalens egymással. Hozzá tettük: pusztán a felcserélhetőség *lehetősége* szempontjából az (ic) eset ekvivalens az (ib) (s így a /iii/) esettel, valamint az (if) eset ekvivalens az (ie) (s így a /iii/) esettel. Ha azonban e „metanyelvi” (azaz a kifejezések szemantikai interpretációinak tulajdonságairól szóló) elemzés során modális kifejezéseket is használnánk, a B- és C-típusú olvasatok ekvivalenciája megszűnne: míg az $\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}$ kifejezés egy $B_{\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}}$ -olvasat esetén *szükségszerűen* felcserélhető egy vele koextenzív kifejezéssel, addig egy $C_{\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}}$ -olvasat esetén ez csupán *lehetséges* (ugyanaz áll az α_{PRED} kifejezésre $B_{\alpha_{\text{PRED}}}$ - és $C_{\alpha_{\text{PRED}}}$ -olvasatok esetén). Kérdés, hogy olyan elméletet szeretnénk-e, amely a mondatok olvasataihoz modális interpretációs tulajdonságokat rendel hozzá.

Mindezekon felül az is kiderült: a felcserélhetőség tekintetében nem jelent különbséget, hogy szükségszerűen vagy csupán aktuálisan koextenzív kifejezésekről van szó. Ha egy kifejezés felcserélhető vele aktuálisan koextenzív kifejezésekkel, akkor vele szükségszerűen koextenzív kifejezésekkel is felcserélhető (és fordítva), és ha egy kifejezés nem cserélhető fel vele aktuálisan koextenzív kifejezésekkel, akkor vele szükségszerűen koextenzív kifejezésekkel sem cserélhető fel (és fordítva). (Ez a B- és C-olvasatok különbségét nem érinti: ha egy kifejezés lehet, hogy felcserélhető vele aktuálisan koextenzív kifejezésekkel, akkor vele koextenzív kifejezésekkel is lehet, hogy felcserélhető /és fordítva/, és ha lehet, hogy nem cserélhető fel vele aktuálisan koextenzív kifejezésekkel, akkor lehet, hogy vele szükségszerűen koextenzív kifejezésekkel sem cserélhető fel /és fordítva/.)

Már csupán egyetlen lépés van hátra: meg kell vizsgálnunk, hogy mindez a többi propozicionális attitűdöt tartalmazó mondatra is érvényes-e.

2.1.1.7 Az elemzés általánosítása

Az eddigiekben relatíve egyszerű dolgunk volt, mivel típusonként egy-egy példa vizsgálata alapján nagy magabiztossággal általánosíthattunk a többi esetre is. Nagyon furcsa lenne, ha a *hiszi* propozicionális attitűdige hatókörén belül csak bizonyos tulajdonnevek, határozott leírások vagy predikatív kifejezések mutatnák a megfigyelt viselkedést. (Láttuk, hogy egyes predikatív kifejezéseket „könnyebb” volt áthelyezni a főmondatba, másokat „nehezebb” vagy egyenesen lehetetlen – de ez nem befolyásolta a lényegét, tudniillik hogy az elemzett mondat kétféle olvasata minden vizsgált esetben világosan különbözött egymástól.)³³ A propozicionális attitűdigék esetében azonban nincs intuitív alapunk azt feltételezni, hogy mindegyikük a *hiszi*-hez hasonló jellemzőket mutat, tehát mindegyikük intenzionális kontextust teremt; minden további nélkül el tudjuk képzelni, hogy bizonyos igék másképpen viselkednek. Tömören fogalmazva: eddig az intenzionális kifejezések *hatását* vizsgáltuk – most pedig arra a kérdésre keressük a választ, hogy egy kifejezésosztály minden tagja az intenzionális kifejezések közé tartozik-e.

Ez azonban nem egyszerű kérdés. A propozicionális attitűdigéket korábban két kritérium segítségével különítettük el a többi igétől. Egyfelől egy szintaktikai kritérium segítségével: a propozicionális attitűdigék olyan igék, amelyeknek lehet mondatvonzatuk. Másfelől egy szemantikai kritérium segítségével: a propozicionális attitűdigék terjedelme individuumokból (vagy individuumok rendezett *n*-eseiből) és propozíciókból álló rendezett párok halmaza. Hozzá tettük, hogy ez utóbbi elemzést számos szerző nem fogadja el (tudniillik azok a szerzők, akik – más és más megfontolásból – nem szeretnének „propozíciókról” beszélni, vagy úgy gondolják, hogy a kérdéses jelenség elemzéséhez nincs szükségünk propozíciókra),³⁴ ezért hogy ne kötelezzük el magunkat egyik elemzés mellett sem, érdemesebb lenne a propozicionális attitűdigék osztályát néhány prototipikus ige segítségével kijelölni. Propozicionális attitűdige a *hiszi*, a *gondolja*, a *képzeli*, valamint minden olyan kifejezés, amely megfelelő módon hasonlít ezekre. Ez az intuitív csoportosítás azonban meglehetősen

³³ Mark Crimmins, a propozicionális attitűdtulajdonítás „rejtett indexikus” elméleteinek egyik legfontosabb képviselője nem fogadja el a propozicionális attitűdőről beszámoló mondatok B-olvasatainak létezését (lásd Crimmins 1993, 1995, valamint Marga Reimer 1995 ellenvetéseit).

³⁴ Az előbbieket közé tartoznak az úgynevezett „szentencialista” elméletek hívei (például Quine 1960), azon belül is a Davidson-féle „parataktikus” elemzés képviselői (Davidson 1968/1984, Loewer–LePore 1989); az utóbbiak közé tartozik például Moltmann (2003).

bizonytalan. Csak hogy ne menjünk messzebb: a *mondja* eléggé „hasonlít” a *hiszi*-re ahhoz, hogy propozicionális attitűdigének tarthassuk?

Ha félretesszük a kategória bizonytalanságával kapcsolatos aggályainkat, azt mondhatjuk: minden tipikus propozicionális attitűdige pontosan úgy viselkedik a felcserélhetőség szempontjából, mint a *hiszi*. (Ez a szakirodalom konszenzusos álláspontja; lásd például: Abbott 2010: 60, Forbes 2002, von Fintel–Heim 2010: 19–28., Gamut 1991: 45, Heim–Kratzer 1995: 305, McKay–Nelson 2010, Saul 2002, Taylor 1998: 197 stb. – a felsorolást még hosszan folytathatnánk. Gyarmathy 2008 kísérletet tett a magyar nyelvű intenzionális kifejezések feltérképezésére: az általa vizsgált magyar propozicionális attitűdigék egységes viselkedést mutattak, kivétel nélkül átmentek az intenzionalitás mindhárom tesztjén.) Fenti összefoglalónkban tehát az (i)–(iii) pontokban a *hiszi* minden előfordulását ' α_{ATT} '-tal helyettesíthetjük.

Nagy kérdés, hogy a propozicionális attitűdigék szemantikai viselkedéséért mennyiben felelős az imént meghatározott szintaktikai kritérium, tudniillik hogy ezek az igék mondatvonzattal rendelkeznek (vagy rendelkezhetnek). Vizsgáljunk meg hát néhány olyan igét (és nem-igei kifejezést), amelyeknek szintén mondatvonzatuk van, ám amelyek extenziója nem individuumokból (individuumok rendezett n -eseiből) és propozíciókból áll; vagy legalábbis amelyek nem hasonlítanak kellőképpen a propozicionális attitűdigék paradigmatis példányaira.

2.1.2 Másféle mondatvonzatú kifejezések

2.1.2.1 Mondatvonzat és intenzionalitás

A szakirodalom a mondatvonzatú igék intenzionalitásának kérdésében is többé-kevésbé egységes; következzen két nagyon rövid idézet, az első az intenzionális kontextusok irodalmának egyik klasszikus tanulmányából, a második pedig egy relatíve frissen megjelent monográfiából:

[Az intenzionalitás] legvilágosabb és legkevésbé vitatható esetei azok az összetett mondatok, amelyek alárendelt mellékmondatot tartalmaznak. A *hog*y-os mellékmondatok *majdnem mindig* [referenciálisan] homályosak. (Partee 1974/1997: 837 – az én kiemelésem.)

A *legtöbb* kifejezés, amely mondatvonzattal rendelkezik, intenzionális kontextust generál. (Abbott 2010: 59 – az én kiemelésem.)

A két idézet, azt hiszem, magáért beszél: megfigyeléseink azt mutatják, hogy a *hogy*-os mellékmondatok *általában* intenzionális kontextust alkotnak. Bár a szerzők általában véve a mondatvonzatú kifejezésekről beszélnek, ugyanezt természetesen a mondatvonzatú igékről is elmondhatjuk. Ám ez azt jelenti, hogy az igék osztálya sem teljesen homogén az intenzionalitás tekintetében – rövid gondolkodás után találhatunk olyan igéket, amelyek nem mennek át az intenzionalitás első tesztjén, vagy csak részlegesen mennek át rajta.

Vegyük például a következő mondatot:

(33) Béla megérdemli, hogy a Pozsonyi 17. házmestere megjutalmazza egy pohár vízzel.

(Tegyük fel, Béla a nyári kánikulában hosszan takarította a Pozsonyi út 17. háza előtt a járdát, és jelen pillanatban szemmel láthatólag mindenét odaadná egy pohár vízért; egy jóakarató járókelő pedig a fenti mondatot mondja.) Vajon mi történik, ha a mellékmondatban szereplő határozott leírást felcseréljük egy vele koextenzív kifejezéssel?

(34) Béla megérdemli, hogy a kerületi lap egyetlen név nélküli szerzője megjutalmazza egy pohár vízzel.

Intuíciónk nem egyértelmű: minden attól függ, hogyan értjük a mondatot. Világos, hogy Béla megjutalmazása jelen esetben a házmester feladata, hiszen Béla neki tesz szívességet, az ő munkáját végzi el. (Nem biztos, hogy az utca takarítása a házmester feladatai közé tartozik, ám ezúttal ne vesszünk el a részletekben.) Másrészt viszont mégiscsak attól a személytől várhatjuk el, hogy Bélát megjutalmazza, akire *a kerületi lap egyetlen név nélküli szerzője* határozott leírás referál. Nagyon úgy tűnik tehát, hogy itt is beszélhetünk A- és B-olvasatokról: az utóbbi esetben a két koextenzív kifejezés minden további nélkül felcserélhető egymással *salva veritate*, az előbbi esetben nem. Ez az eset két lényeges tekintetben különbözik a propozicionális attitűdigés mondatok esetétől: egyrészt itt nem nagyon tudjuk megalkotni a B-olvasatnak tökéletesen megfelelő természetes nyelvi mondatot (legfeljebb valami ilyet mondhatunk: *A Pozsonyi 17. házmesterére áll, hogy Béla megérdemli, hogy ő megjutalmazza egy pohár vízzel*), másrészt pedig az A-olvasatnál ezúttal nem azon áll vagy bukik a mondat

igazsága, hogy az *alany* milyen kifejezések segítségével jelöli ki a mellékmondat alanyát.

Az első jelenség arra utal, amit már korábban is gyanítottunk, tudniillik hogy az intenzionális kontextusok tartalmazhatnak „lukakat”, tehát hatókörön kívüli elemek is beékelődhetnek az intenzionális kifejezés hatókörébe tartozó kifejezések közé, és ezeket a „lukakat” olykor nem lehet megszüntetni pusztán a kérdéses kifejezés főmondatba mozgatásával – legalábbis ami a mondatok felszíni szerkezetét illeti. A második jelenség viszont valódi különbséget jelez: a teljes mondat igazságát ezúttal nem a főmondat alanyának perspektívája határozza meg. Mindazonáltal valamiféle perspektíva itt is szerepet játszik: a mondat akkor igaz, ha a kérdéses személy a Pozsonyi 17. házmestereként jutalmazza meg Bélát – tehát a mondat (egyebek mellett) akkor igaz, ha meghatározott módon reprezentálja a mellékmondat alanyát.

Igen ám, de tegyük fel, hogy Béla történetesen előző éjjel betört a házmesterhez, ellopta a lakók által befizetett kéthavi közös költséget, ezért a *Béla* tulajdonnevet minden további nélkül felcserélhetjük az *az a személy, aki ellopta a Pozsonyi 17. házmesterétől a kéthavi közös költséget* határozott leírással. Vajon ez a csere is hatással van a mondat igazságértékére?

(35) Az a személy, aki ellopta a Pozsonyi 17. házmesterétől a kéthavi közös költséget, megérdemli, hogy a Pozsonyi 17. házmestere megjutalmazza egy pohár vízzel.

Igen, fenti forgatókönyv esetén a (35)-ös mondat (A-olvasatban!) egyértelműen hamis. De vajon nem azért érezzük hamisnak, mert a mondatban nem töltöttük ki a *megérdemli* ige egyik argumentumhelyét (*x megérdemli y-t z miatt / x megérdemli azt, hogy y, azért, mert z*), s így úgy tűnik, mintha a jutalmazás a határozott leírásban szereplő cselekvés miatt illetné meg az alanyt? Vajon a „szemantikai értelemben” hiányzó, csupán a társalgási kontextus által kitöltött argumentum explicit kimondásával (... *azért, mert letakarította a járdát a ház előtt*) nem változna meg a mondat igazságértékével kapcsolatos intuíciónk? Bizonyos esetben igen, más esetben nem; attól függ, mit gondolunk a kötelezettségek természetéről. Ha úgy gondoljuk, hogy az elkövetett vétek sokkal súlyosabb, mint az önzetlen cselekedet, így Béla nem érdemel jutalmat, tehát az alany egy másik cselekedete felszámolta megjutalmazásának kötelezettségét, akkor a mondat hamis lesz. Ha úgy gondoljuk, hogy Béla akkor is megérdemli a jutalmat az

elvégzett munkájáért, ha máskülönben rettenetes dolgokat művelt, akkor a felcserélés aktuálisan nem érinti a mondat igazságértékét.

A (33)–(35)-ös mondatok *modális* állítást fejeznek ki: erkölcsi értelemben elő *kell* állnia annak a helyzetnek, hogy a házmester megjutalmazza Bélát. Eddig a mondatok háromféle olvasatáról beszéltünk. A (33)-as mondat esetében hozzávetőleg a következőképpen parafrázálhatjuk ezeket az olvasatokat:

(i) Minden kifejezés tekintetében A-olvasat:

Szükséges, hogy Bélát megjutalmazza a Pozsonyi 17. házmestere egy pohár vízzel.

(ii) B_A Pozsonyi 17. házmestere-olvasat:

A Pozsonyi 17. házmesterének meg kell jutalmaznia Bélát egy pohár vízzel.

(iii) B_{Béla}-olvasat:

Bélát meg kell jutalmaznia a Pozsonyi 17. házmesterének egy pohár vízzel.

Vegyük észre, az (i) esetben mindkét felcserélésnél az okozta a problémát, hogy az eredeti kifejezéseket határozott leírásokra cseréltük. Méghozzá két okból. Egyrészt, mint láttuk, elképzelhető olyan szituáció, hogy valami érvénytelenítse a kérdéses kötelezettséget – és ha a *megjutalmaz* ige alanyi és tárgyi bővítményének szerepét betöltő határozott leírások erre a tényezőre utalnak, a mondat intuitív igazságértéke megváltozik.³⁵ Másrészt viszont a kérdéses kötelezettség csak bizonyos szerepükben érvényes a személyekre: a házmesternek *mint* házmesternek Bélát *mint* a járda letakarítóját kell megjutalmaznia. Ha a *megjutalmaz* ige alanyi és tárgyi bővítményének szerepét betöltő határozott leírások olyan szerepre utalnak, amelyben a kötelezettség nem áll fenn a két személy között, a mondat intuitív igazságértéke megváltozhat.³⁶ A tulajdonnevek tulajdonnevekkel történő cseréjét viszont egyik forráskönyv sem érinti:

³⁵ Bentzen (2006) egy erősebb példával világítja meg a helyzetet: *Bélának segítenie kell Tamáson – Bélának segítenie kell azon a tömeggyilkos terroristán, aki lemészárolta Béla családját, és egy közintézmény felrobbantását tervezte.*

³⁶ Bentzen (2006) különbséget tesz „hivatalos deontikus tulajdonságok” és „privát deontikus tulajdonságok” között: az Egyesült Államok elnökének hivatalos deontikus tulajdonsága, hogy Amerika földjén született amerikai állampolgárnak kell lennie (e tulajdonsággal az Amerikai Egyesült Államok elnökeként rendelkezik), de privát deontikus tulajdonsága, hogy minden nap fel kell hívnia a feleségét (amennyiben ebben korábban megállapodtak).

a tulajdonnevek nem hordozójuk cselekvései vagy társadalmi szerepei révén ragadják meg a referenciájukat.³⁷

A kifinomult szemantikai intuíciók terepe ingoványos terep; nem biztos, hogy mindenki „hallja” vagy „érzi” ezeket a nüansznyi jelentésbeli különbségeket. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a (legalább részben) modális jelentéstartalmú ígék nem csupán a mellékmondatban, de a főmondatban szereplő határozott leírások felcserélését is blokkolhatják – a tulajdonnevek felcserélése (akár a főmondatban, akár a mellékmondatban) viszont szemmel láthatóan nem érinti a mondatok igazságértékét. De tegyünk próbát egy másik kifejezéssel: a (33)-as mondatban szereplő a *víz* anyagnevet cseréljük fel a vele koextenzív *H₂O* megnevezéssel!

(36) Béla megérdemli, hogy a Pozsonyi 17. ház mestere megjutalmazza egy pohár H₂O-val.

Szó se róla, a mondat kissé mesterkéltnak tűnik, de igazsága egyértelműen együtt változik a (33)-as mondat igazságával. Mi a lényegi különbség a korábbi esetek és e között? Alighanem az, hogy a *víz* nem csupán aktuálisan, de szükségszerűen koextenzív a *H₂O* kifejezéssel. Nem egyszerűen úgy alakult, hogy a két kifejezés pontosan ugyanazt jelöli a mi világunkban, hanem ez nem is lehetne másképpen: azon a ponton, amikor eldöntöttük, hogy a *víz* szóval a vizet fogjuk jelölni, egyszersmind azt is eldöntöttük, hogy a H₂O szerkezetű anyagot fogjuk vele jelölni. Történhet bármi, a kifejezés *a mi nyelvünkben* ezt az anyagot jelöli – természetesen megeshet, hogy ugyanez a hangsor egy másik nyelven valami egészen másra vonatkozik, ám ez számunkra most nem érdekes. Ha két természetes fajtanév koextenzív egymással, akkor szükségszerűen koextenzív egymással. (Ugyanezzel az okoskodással a tulajdonnevek koextenzivitásának szükségszerűségét is beláthatjuk.)³⁸

Úgy tűnik tehát, hogy a két megfigyelésünket összevonhatjuk: a *megérdemli* és a többi (részben vagy teljesen) modális kifejezést tartalmazó mondatok A-olvasatok

³⁷ Később az „egyszerű mondatok” kapcsán látni fogjuk, hogy a tulajdonnevek felcserélése sem oly problémátlan az ilyen és ehhez hasonló kontextusokban, mint elsőre gondolnánk – arról nem is beszélve, hogy mint láttuk, a propozicionális attitűdügék egyértelműen blokkolják a koextenzív tulajdonnevek cserélését, és ez magyarázatra szorul.

³⁸ Saul Kripke (1980/2007) eredeti gondolatmenete természetesen fordított logikát követett: a tulajdonnevekkel megjelölt dolgok azonosságára vonatkozó modális intuícióink egyértelműen azt támasztják alá, hogy a tulajdonnevek egyazon nyelven belül minden lehetséges körülmények között ugyanazt az individuumot jelölik (így a koextenzív tulajdonnevek szükségszerűen koextenzívek egymással) – s ezt az eredményt a természetes fajtanevekre is kiterjeszthetjük. A továbbiak során feltételezem, hogy a vizsgált mondatok igazságával kapcsolatos intuitív ítéleteink e – kétségkívül meglévő – modális intuícióinkhoz illeszkednek.

esetén csak a nem-szükségszerűen koextenzív kifejezések tekintetében mennek át az intenzionalitás első tesztjén. Ez lényeges és valódi különbséget jelent a propozicionális attitűdigét tartalmazó mondatokhoz képest, és mindenképpen magyarázatra szorul.

2.1.2.2 Modalitások

A *megérdemli* mellett a magyar nyelv még számos mondatvonzatú kifejezést tartalmaz, amely (legalább részben) modális jelentéssel rendelkezik. Ilyen például a *szüksége van* vagy az *igényli* – bár ezek „erkölcsi” helyett jellemzően „fizikai” vagy „pszichológiai” szükségszerűségről szólnak. A modális jelentéstartalom tökéletes tesztje, hogy a kérdéses mondat parafrázálható-e egy

Szükségszerű, hogy [előálljon az a helyzet, hogy] φ ,

vagy egy

Lehetséges, hogy [előálljon az a helyzet, hogy] φ

szerkezetű mondatokkal, ahol a *szükségszerű* és a *lehetséges* más és más típusú szükségszerűséget és lehetőséget jelöl: analitikus, metafizikai (lásd a tulajdonnevek és természetes fajtanevek esetét), deontikus (valamiféle morális vagy társadalmi törvényből eredő), természeti (fizikai vagy pszichológiai törvényből eredő), episztemikus stb. szükségszerűséget.³⁹

Megfigyeléseink azt mutatják, hogy – A-olvasatok esetén – az ilyen mondatok nem engedik meg az aktuálisan, de nem szükségszerűen koextenzív kifejezések cseréjét:

(37) Szükségszerű, hogy a *kilenc* nagyobb hétnél.

(37') Szükségszerű, hogy a *Naprendszer bolygóinak száma* nagyobb hétnél.⁴⁰

(38) Szükségszerű, hogy *Esterházy Péter* azonos Csokonai Livel.

(38') Szükségszerű, hogy *Béla legkedvesebb szerzője* azonos Csokonai Livel.

³⁹ Az elkövetkezőkben az egyszerűség kedvéért a modalitásfajták e durva, „intuitív” felosztásánál maradok, s nem különböztetek meg egymástól (az episztemikus és a deontikus mellett) teleologikus, buletikus, cirkumstanciális és sztereotipikus modalitást, ahogy az Angelika Kratzer alapvető jelentőségű tanulmányai óta szokás a modalitás formális szemantikai szakirodalmában. Az „alethikus szükségszerűség” hagyományos kategóriája helyett az „analitikus szükségszerűség” és a „metafizikai szükségszerűség” kategóriáit fogom használni.

⁴⁰ Az ismert példa Quine-tól származik; lásd Quine (1953/2002). Alternatív példamondat-pár: Szükségszerű, hogy Béla felesége Béla házastársa – Szükségszerű, hogy Gizi Béla házastársa.

(39) Bélának vallomást kell tennie *a cég könyvelőjére*.

(39') Bélának vallomást kell tennie *a saját édesapjára*.⁴¹

(40) Pszichológiailag szükségszerű, hogy *az az egyetlen személy, aki ellopta a Pozsonyi 17. lakóinak kéthavi közös költségét*, előbb-utóbb megbánja a kéthavi közös költség ellopását.

(40') Pszichológiailag szükségszerű, hogy *az az egyetlen személy, akit a Pozsonyi 17. lakói kiközösítettek maguk közül*, előbb-utóbb megbánja a kéthavi közös költség ellopását.

(41) Törvényszerű, hogy *az első személy, aki megkapta az E-coli fertőzés ellenszerét*, felépüljön az E-coli fertőzésből.

(41') Törvényszerű, hogy *az egyetlen magyar állampolgár, aki egy igen ritka genetikai immunbetegségben szenved*, felépüljön az E-coli fertőzésből.

(42) Béla ismeretei alapján szükségszerű, hogy *a Pozsonyi 17. házmestere* lopta el a porolót a gangról.

(42') Béla ismeretei alapján szükségszerű, hogy *a kerületi lap egyetlen név nélküli szerzője* lopta el a porolót a gangról.

Az első mondatpár az analitikus, a második a metafizikai, a harmadik a deontikus, a negyedik a pszichológiai, az ötödik a természeti, a hatodik pedig az episztemikus szükségszerűség esetét példázza. Szándékosan olyan mondatpárokat választottam, amelyekben az aktuálisan koextenzív kifejezések cseréje nagy valószínűséggel *hamissá* teszi a második mondatot – tehát amelyek esetében nem kell nagyon bonyolult szituációkat kieszelnünk, hogy a második mondatot intuitíve hamisnak ítéljük.⁴²

A deontikus, a pszichológiai és a természeti szükségszerűség esetében a példák egy rugóra járnak: a határozott leírások olyan tényezőkre utalnak, amelyek aktuálisan felülírják a főmondat által megidézett törvények hatályát. Egy személynek a magyar törvények értelmében kötelessége vallomást tenni, de nem köteles saját családtagjaira vallani; az emberek jellemzően megbánják a bűnös tetteiket, hacsak nem találnak

⁴¹ Az egyszerűség kedvéért nem a körülményes *A törvények értelmében szükséges, hogy*-os szerkezetet választottam, hanem a mondatok természetes nyelvi parafrázisát adtam meg.

⁴² Kis gondolkodással olyan mondatpárokat is alkothatnánk a fentiek mintájára, amelyekben az aktuálisan koextenzív kifejezések cseréje az eredetileg hamis mondatokat igazzá teszi. (Ettől most terjedelmi okokból eltekintek.)

valamilyen felmentést maguk számára; a betegségek ellen kifejlesztett gyógyszerek hatásosak, ha a páciens nem szenved valamilyen további betegségben. Az analitikus és a metafizikai szükségszerűségről szóló példák egészen más srófra járnak. A (37)-es mondat esetében a koextenzív felcserélés egy fogalmi (azaz nem-empirikus) igazságból empirikus állítást csinál, amely definíció szerint nem lehet fogalmilag szükségszerű. A (38)-as mondat esetében a koextenzív felcserélés egy metafizikailag szükségszerű igazságot esetleges igazsággá alakít: míg a világ nem lehet olyan, hogy az a személy, akit a mi nyelvünkben az *Esterházy Péter* tulajdonnévvel jelölünk, ne legyen azonos azzal a személlyel, akit aktuálisan a *Csokonai Lili* tulajdonnévvel jelölünk, addig minden további nélkül elképzelhető, hogy ez a személy ne legyen azonos azzal a személlyel, aki történetesen Béla legkedvesebb szerzője – hiszen megtörténhetett volna, hogy Béla egyetlen sort sem olvas Esterházy Pétertől, viszont rajong Nádas Péter regényeiért. (Az episztemikus szükségszerűség esetére néhány oldallal később visszatérünk.)

Vegyük észre, hogy az analitikus és a metafizikai szükségszerűség bizonyos értelemben „erősebb” a többinél: akkor is érvényben marad, ha a mondat deontikus, pszichológiai vagy természeti törvényszerűségről számol be. Nem állhat elő olyan helyzet, hogy két – szinonimitásból eredően vagy a kifejezések és a világ kapcsolatából eredően – szükségszerűen koextenzív kifejezés felcserélése megváltoztassa a deontikus, pszichológiai vagy természeti szükségszerűségről szóló mondatok igazságértékét. Felcserélésük révén nem kaphatunk olyan határozott leírást, amely a mondat által kifejezett morális, pszichológiai vagy természeti törvény hatályát felülíró tényezőre utalna, vagy amely leírás alatt az alany vagy a kérdéses cselekvés már nem tartozna a törvény hatálya alá – ha eredetileg nem utalt ilyen tényezőre, a felcserélés révén sem fog ilyenre utalni. Miért? A magyarázat egyszerű.

A kérdéses mondatok segítségével általános (erkölcsi, társadalmi vagy természeti) törvényszerűségeket alkalmazunk konkrét esetekre. (A „törvény” vagy „törvényszerűség” fogalmát nagyon laza értelemben használjuk, hogy a modális kifejezések minden használatát lefedjük vele.) Ezek a mondatok akkor igazak, ha minden olyan helyzetben, amely összhangban van a kérdéses törvénnyel, az alárendelt mellékmondat által kifejezett állítás igaz lesz. Nem minden *elképzelhető* vagy *lehetséges* helyzetben, hiszen – mint láttuk – elgondolható olyan szituáció, amikor ezek a törvényszerűségek nem érvényesülnek. Ilyenek lennének azok a helyzetek, amikor a törvények *simpliciter* nem teljesülnek (például Béla egyszerűen nem tesz eleget a

törvénynek, nem tesz vallomást a bíróság előtt) – de azok is ilyenek, amikor a kérdéses törvényszerűséget felülírja egy másik törvényszerűség, vagy az ominózus cselekvés vagy folyamat egyszerűen nem tartozik a törvényszerűség hatálya alá. Az első esetben csak akkor veszélyezteti a teljes mondat igazságát, hogy a mellékmondatban kifejezett állítás aktuálisan hamis, ha a szóban forgó szükségszerűségfogalom magában foglalja, hogy *a mi világunk is* összhangban van a törvénnyel.⁴³ A természeti és pszichológiai szükségszerűségfogalom magában foglalja, a deontikus szükségszerűségfogalom viszont nem foglalja magában. A második esetben viszont a helyzet bonyolultabb: a mondat akkor lesz hamis, ha olyan mellékmondatot alkalmazunk, amely kizárja, hogy a kérdéses alany vagy cselekvés a szóban forgó törvényszerűség hatálya alá tartozzon – vagy legalábbis megfelelő alapot nyújt rá, hogy arra következtessünk, nem tartozik a törvényszerűség hatálya alá. A koextenzív kifejezések felcserélése pontosan azért változtathatja meg a mondatok igazságértékét, mert adott esetben találhatunk olyan határozott leírást, amely olyan tulajdonságok, események stb. révén ragadja meg a mellékmondat által kifejezett állítás valamelyik elemét, hogy arra következtethetünk: a törvényszerűségek működését jó eséllyel (lásd /40/' és /41'/) vagy biztosan (lásd /39'/) felülírja valami, vagy a kérdéses dolgok egyszerűen nem tartoznak a törvény hatálya alá. A szükségszerűen koextenzív kifejezések cseréje azonban e tekintetben hatástalan: mivel vagy pontosan ugyanazon következtetéseket alapozzák meg, hiszen szinonimák egymással (határozott leírások), vagy egyáltalán nem alapoznak meg következtetéseket, hiszen nincs fogalmi tartalmuk (tulajdonnevek), ezért nem tudják úgy átalakítani a mellékmondatot, hogy ez problémát okozzon az igazságérték szempontjából.

Ezen a ponton azonban megfogalmazhatunk egy ellenvetést. Amikor azt feltételezzük, hogy a (39)-es, a (40)-es és a (41)-es mondat igaz, akkor ezzel *elvéle kizárjuk* a fenti forgatókönyveket. Ha Bélának valóban vallomást kell tennie a cég könyvelőjére, akkor a cég könyvelője nem lehet azonos Béla apjával, hiszen senkinek sem kell vallomást tennie a közvetlen családtagjaira. Az aktuálisan koextenzív kifejezések mondatbeli felcserélését semmi nem veszélyezteti: a két mondat egyaránt hamis – mint ahogy intuíciónk is ezt súgja.

Az ellenvetésre a következő választ adhatjuk. Ha a kérdéses személyt a cég könyvelőjeként reprezentáljuk, a (39)-es mondat igazságához intuíciónk szerint csupán arra van szükség, hogy minden helyzetben, amely összhangban van a törvények

---

⁴³ A modális logika nyelvén: ha a világok közti elérhetőségi reláció reflexív.

működésével, Béla vallomást tegyen a cég könyvelőjére – bárki legyen is az. A morális parancsok és a morális alapú érvelések már csak ilyenek: beszélgetőpartnerünk orra alá dörgöljük, hogy egy esemény minden morálisan vonzó helyzetben megtörténik, ezzel ösztönözve őt arra, hogy a jelenlegi helyzetet minél inkább hasonlóná tegye a morálisan vonzó helyzetekhez. A (39)-es mondat igazságát *nem* érinti, hogy Béla aktuálisan nem tartozik a kérdéses törvény hatálya alá, mondván hogy egy másik törvény felmenti alóla. A *Béla apja* pontosan azért nem lesz megfelelő határozott leírás, mert így a (39) mondat azt állítja: Bélának *minden törvényes körülmények között* vallomást kell tennie az apjára – holott ez nem igaz.

Persze az ellenvetést nem lehet ennyivel lesöpörni az asztalról. A deontikus, pszichológiai és természeti szükségyszerűségről szóló mondatok A-olvasatai valóban meglehetősen furcsák. A propozicionális attitűdigék esetében azért volt könnyű elfogadnunk, hogy az intenzionális kifejezések blokkolják a hatókörükön belüli kifejezések koextenzív cseréjét, mert ehhez csak annyit kellett elképzelnünk, hogy az attitűd alanya nincs tudatában a kifejezések (aktuális vagy szükségszerű) koextenzivitásának. A modális kifejezések esetében azonban nem feltételeztünk ilyesféle alanyt, hanem azt mondtuk: az aktuálisan koextenzív kifejezések cseréje azért nem garantálja a mondat igazságértékének változatlanóságát, mert az intenzionális kifejezések hatókörén belüli nyelvi elemek csak *bizonyos megfogalmazásban* ragadják meg a kérdéses modális összefüggéseket. A tulajdonnevek minden esetben megfelelnek a céljainknak, mivel semmilyen módon nem karakterizálják a jelöletüket; a határozott leírások közül viszont csak azok jöhetnek szóba, amelyek a kérdéses összefüggések szempontjából *releváns* tulajdonságok révén ragadják meg a referenciájukat, vagy legalábbis *nem zárják ki*, hogy a törvényszerűséget helyesen alkalmazzuk az adott esetre.⁴⁴

Ez az elképzelés azonban intuitíve nem különösebben meggyőző: ha Bélának vallomást kell tennie valakire, akkor *arra a valakire* kell vallomást tennie, függetlenül

---

⁴⁴ Ezen a ponton finomabb elemzésre lenne szükségünk: meg kellene magyaráznunk, mitől függ, hogy adott esetben a gyengébb (minden leírás megteszi, amely *nem mond ellent* a kérdéses törvényszerűségnek) vagy az erősebb kritérium (csak a törvényszerűség szempontjából *releváns* leírások felelnek meg) lép életbe. Lásd a (33)–(34) és a (39)–(39') mondatpárok közti különbséget. (A feladat azért is nehéz, mert mindkét esetben deontikus modalitással van dolgunk.) Úgy sejtem, a különbséget rendszerint arra vezethetjük vissza, hogy a szóban forgó kötelezettség mennyire „intézményesült”: ha világos, hogy egy kodifikált, intézményesen rögzített kötelezettségről van szó, nem kell egyértelművé tenni, hogy a kérdéses cselekvés vagy alany milyen leírás alatt tartozik a törvény hatálya alá (lásd a /39–/39'/ mondatpárt) – más esetben viszont az egyértelműség érdekében szükség van erre (lásd a /33/-as és /34/-es mondatokat).

attól, hogy azt a valakit aktuálisan milyen kifejezés segítségével jelöljük meg.⁴⁵ A (deontikus) modális állítások nem „emelkednek el” a valóságtól úgy, ahogyan a propozicionális attitűdökről szóló állítások emelkedhetnek; nem akkor lesznek igazak, ha bizonyos sztenderdeknek megfelelően, meghatározott perspektívából reprezentálják a tárgyat. A propozicionális attitűdtulajdonítások alanya nem analóg a morális és társadalmi törvények odaértett „szubjektumával” – a kérdéses mondatok grammatikailag nem utalnak egy ilyesféle alanyra. (Igaz, általában ilyen formára hozhatók: *a törvény azt mondja, hogy ez-és-ez / a törvény szerint ez-és-ez.*) Mindez azonban azt jelenti, hogy a deontikus modalitást kifejező mondatoknak egyszerűen nincs A-olvasatuk: mindig arra használjuk őket, hogy bizonyos morális kötelezettségeket tulajdonítsunk egy alanynak.

Meglepő, de a deontikus modalitások szakirodalma nem nagyon vetett számot ezzel a problémával. Ahogy Lou Goble írja:

Egyrészt ha az alethikus és episztemikus modális logikán iskolázott szemünkkel tekintünk ezekre a törvényekre [tudniillik a koextenzív felcserélhetőség, az egzisztenciális generalizáció és az univerzális instanciálás törvényének olyan általánosításaira, amelyek megengedik, hogy deontikus modális operátorok hatókörébe tartozó kifejezésekkel töltsük ki őket], azt várjuk, hogy ne legyenek érvényesek. A *kell*, gondolhatnánk, ugyanúgy intenzionális operátor, mint a *szükségszerűen*, az *úgy tudja, hogy* vagy az *azt hiszi, hogy*. Másfelől viszont ha önmagukban a deontikus állításokat vizsgáljuk, úgy, ahogyan a hétköznapiakban használjuk őket, úgy gondolom, erős késztetést érzünk rá, hogy elfogadjuk a fenti következtetéseket, és a *kell*-t extenzionálisnak tekintjük. (Goble 1996: 332.)

A deontikus modalitások szakirodalma – néhány kivételtől eltekintve⁴⁶ – a deontikus értelmű *kell*-t intenzionális operátorként kezeli. Igaz, az intenzionalitás tesztjeinek kérdése meglehetősen ritkán kerül szóba ezekben az írásokban, mert a szerzők „elsősorban a propozicionális logika szintjén felvetődő problémákra koncentrálnak”, és „magától értetődőnek tekintik, hogy „a deontikus propozicionális logikát

⁴⁵ Nem érezzük meggyőzőnek, ha egy politikus például arra hivatkozik a bíróságon, hogy ő nem miniszterelnökként, hanem magánemberként járt egy cég közgyűlésén és ilyen minőségében mondta el azokat a mondatokat, amelyeket elmondott. (Erre a kérdésre később még visszatérünk az „egyszerű mondatok” kapcsán.)

⁴⁶ Goble (1996) és Bentzen (2006) egyedüli kivételként Hector Neri Castañeda írásaira hivatkozik.

kiterjeszthetjük az elsőrendű rendszerekre azon a módon, amelyet a modális logika más területein már megalapoztak” (Goble 1996: 330). A felcserélhetőséggel (és az egzisztenciális generalizációval) kapcsolatos hétköznapi intuícióink azonban egyértelműen azt mutatják: ez a lehetőség közel sem magától értetődő.

Úgy tűnik tehát, hogy a következő három állítás együttesen inkonzisztens:

(A) A tulajdonnevek és a határozott leírások referáló kifejezések:

(a) a tulajdonnevek minden körülmények között ugyanazt az individuumot jelölik (a lehetséges világok terminusaiban: a tulajdonnevek minden lehetséges világban ugyanazt az individuumot jelölik, amelyben létezik a kérdéses individuum);

(b) a határozott leírások mindig (minden lehetséges világban) azt az individuumot jelölik, amelyre egyedülként igazak a leírásban szereplő tulajdonságok.

(B) A deontikus *kell* és *lehet* modális operátorok; amelyek közül az előbbi akkor eredményez igaz formulát, ha a hatókörén belül szereplő formula minden deontikusan elérhető alternatívában igaz, az utóbbi pedig akkor, ha van legalább egy deontikusan elérhető alternatíva, amelyben az operátor hatókörén belül szereplő formula igaz.

(C) Intuíciónk szerint a deontikus állításokat a mi világunkban lévő individuumok teszik igazzá.

Ha (A) és (C) igaz, (B) nem lehet az, hiszen ha a deontikus állításoknak nincs A-olvasatuk (lásd /C/), és a határozott leírások referáló kifejezések (lásd /A/), a deontikus *kell* és *lehet* nem viselkedik többé modális operátorként. Elméletünk szerint ugyanis minden (deontikusan) szükségszerűen igaz formula egyszersmind aktuálisan is igaz lesz, és minden aktuálisan igaz formula egyszersmind (deontikusan) szükségszerűen is igaz lesz.⁴⁷ Ha (A) és (B) igaz, tagadnunk kell az intuíciónkat, s el kell fogadnunk, hogy a deontikus modális állításokat (részben) azok az individuumok teszik igazzá, amelyeket a kérdéses határozott leírások más lehetséges világokban kijelölnek. Ha

⁴⁷ Legyen $\mathbf{O}$ a deontikus *kell*, F egyargumentumú predikátum, p formula, a tulajdonnév, x változó, $\sim$ pedig a negáció jele; továbbá tartalmazzon a logikai nyelvünk ι -operátort a határozott leírásoknak megfelelő formulák létrehozására. Tegyük fel, hogy $\mathbf{O}Fa$ igaz. Mivel a szemantikai értéke mindig azonos egy $\iota(x = a \ \& \ p)$ formulával, amelyben p tetszőleges igazság, így $\mathbf{O}F\iota(x = a \ \& \ p)$ -nek is igaznak kell lennie, ez utóbbiból viszont következik $\mathbf{O}p$. És fordítva, $\mathbf{O}Fa$ -ból következik Fa , hiszen ha $\sim Fa$ igaz lenne, akkor tetszőleges igaz $\mathbf{O}Gb$ formulához léteznie kellene egy $\iota(x = b \ \& \ \sim Fa)$ formulának, így – az iméntiek alapján – $\mathbf{O}\sim Fa$ -nak is igaznak kellene lennie, ami inkonzisztenciát eredményezne. (Goble 1996: 342.) (Goble állítása szerint egy nem-intenzionális deontikus szükségszerűségoperátorral nem tudnánk megoldást adni az egyik leghíresebb deontikus logikai paradoxonra, az „irgalmas samaritánus” paradoxonára. Ez utóbbival, valamint azzal kapcsolatban, hogy a Kratzer-féle „kétszintű” modális szemantikai elmélet hogyan képes megoldani a paradoxont lásd például von Fintel–Heim 2010: 60.)

pedig (B) és (C) igaz, a határozott leírásokat nem kezelhetjük többé referáló kifejezésekként; igaz, ebben az esetben azt kell állítanunk, hogy a mondatok A-olvasata minden esetben hamis lesz.

Az inkonzisztencia feloldására, mint láttuk, három lehetőségünk van. A (B) állítást semmiképpen nem szeretnénk feladni, mert a modalitások egységes kezelése komoly teoretikus előnyökkel jár; ráadásul a deontikus szükségszerűség (és lehetőség) intuitíve valóban analógnak tűnik a többi fajta szükségszerűséggel (és lehetőséggel). Az alapötletet megtartva, de a keretelméletet megváltoztatva azonban talán orvosolható a deontikus modális kontextusokbeli *salva veritate* felcserélhetőség problémája. (Ilyen lenne például Angelika Kratzer „kétszintű” modalitáselmélete, amelyben a különböző fajtájú modális operátorok két kontextusfüggő paraméterre érzékenyek: az aktuális társalgási háttér által biztosított propozícióhalmazra, amelyet az úgynevezett „modális bázis” rendel a mondathoz, valamint egy másik társalgási háttér által biztosított propozícióhalmazra, amelyet az úgynevezett „rendezési forrás” rendel a mondathoz, és ez utóbbi alapján egy parciális rendezést definiálhatunk az előbbire.)⁴⁸ Az (A) állítás feladásának az a legegyszerűbb módja, ha – à la Bertrand Russell (1905/2005) – a határozott kifejezéseket referáló kifejezések helyett kvantifikált kifejezéseknek tekintjük; így a *salva veritate* felcserélhetőség problémája eltűnik, hiszen a mondat logikai formájában nem lesznek határozott leírásaink, amelyeket más kifejezésekre cserélhetnénk.⁴⁹ Goble (1996) azonban más utat választ a határozott leírások „semlegesítésére”: azt állítja, hogy a természetes nyelvekben kétféle határozott leírás létezik, „hagyományos” és úgynevezett „fixált” vagy „mrev” leírás. Ez utóbbi olyan kifejezés, amely az aktuális világban más módon ragadja meg a referenciáját, mint a többi lehetséges világban: az aktuális világban a leírásban szereplő tulajdonságok révén választja ki azt az individuumot, amelyet megjelöl – a többi lehetséges világban azonban mindvégig ugyanezt az individuumot jelöli, függetlenül attól, hogy ott is igazak-e rá a kérdéses tulajdonságok.⁵⁰ A fixált leírások bevezetése kétségkívül megoldást nyújt a problémára (a nem túl bonyolult technikai részletektől ezúttal

⁴⁸ Hogy Kratzer elmélete valóban megoldást nyújt-e a problémára, egy későbbi írásomban részletesen meg fogom vizsgálni – ezúttal ez meghaladná dolgozatom kereteit. Az elméletről (és annak egyes változatairól) jó és tömör áttekintést nyújt: Portner (2009: 47–85), von Fintel–Heim (2010: 58–61), Gyuris–Varasdi–Maleczki (2008: 221–226).

⁴⁹ Vegyük észre, hogy ezzel még nem oldódott meg a probléma automatikusan: a predikátumokként fordított elemekkel kapcsolatban ugyanúgy felmerül a koextenzív felcserélhetőség kérdése!

⁵⁰ Zvolenszky Zsófia felhívta rá a figyelmemet, hogy a fixált leírásokat végső soron olyan leírásoknak tekinthetjük, amelyeket egy „aktuális”-operátorral láttunk el: *az az egyetlen személy, aki az aktuális világban ez-és-ez.*

tekintsünk el): az (A) állítás részleges átfogalmazásával továbbra is érvényesnek tarthatjuk (B) és a (C) állítást.

De mi a helyzet a (C) tagadásával? Bentzen (2006) a következő példát hozza fel az aktuálisan koextenzív kifejezések *salva veritate* felcserélhetetlenségére a deontikus modális kontextusokon belül: *A legjobb vezetőnek kell lennie az Egyesült Államok elnökének – Az Egyesült Államok elnökének kell lennie az Egyesült Államok elnökének* (feltéve hogy a kimondás pillanatában a legjobb vezető aktuálisan az Egyesült Államok elnöke). A példa azonban nem túl meggyőző. Egyfelől ha a legjobb vezetőnek valóban erkölcsi kötelessége, hogy az Egyesült Államok elnöke legyen, akkor a fenti második mondat nem mond mást, mint hogy valaki már teljesítette ezt a kötelességet. Pontosabban szólva: valaki, aki aktuálisan az Egyesült Államok elnöke, rendelkezik *azzal* a – mondatunk által közelebbről nem meghatározott – tulajdonságcsoporttal, amelynek alapján morális kötelessége az Egyesült Államok elnökének lennie. A felcserélés hatására valóban egy analitikus (logikai) igazság kerül a modális operátor hatókörébe, ám éppen az utal az analitikus és a deontikus szükségszerűség közti különbségre, hogy az utóbbi esetben az intenzionális operátor hatókörén belüli aktuálisan koextenzív kifejezések cseréje nem érinti a mondat igazságértékét. Másfelől a mondat furcsasága rögtön eltűnik, ha múlt időbe tesszük: *Az Egyesült Államok elnökének kellett az Egyesült Államok elnökének lennie* – e mondat legtöbb használata esetén tökéletesen egyértelmű, hogy nem egy személy önmagával való azonosságáról szeretnénk beszámolni vele.

Amennyire én látom, nem létezik döntő példa; minden mondat esetében elképzelhetünk olyan társalgási szituációt, amelyben az igazságértéket nem befolyásolja az aktuálisan koextenzív kifejezések cseréje – és olyat is, amelyben befolyásolja. A mondatoknak tehát egyaránt van A- és B-olvasatuk. Nincs okunk tagadni az A-olvasatok létezését: ha az interpretáció során a kérdéses deontikus norma vagy szabály perspektíváját is „ráolvassuk” a mondatra, azaz úgy gondoljuk, hogy a mondatnak a norma vagy szabály perspektíváját is meg kell ragadnia, a felcserélés valóban érintheti a mondat igazságértékét. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy ez az olvasat meglehetősen ritka, mert a hétköznapi kommunikációs helyzetek többségében adottnak vesszük, hogy a kérdéses személyről teszünk állításokat – azt állítjuk *róla*, hogy a deontikus normák vagy szabályok aktuálisan ilyen és ilyen deontikus tulajdonságokkal ruházzák fel, ilyen és ilyen kötelezettségeket rónak rá.

2.1.2.3 Objektív és perspektivikus intenzionalitás

Az eddigiek alapján érdemes megkülönböztetnünk egymástól az intenzionalitás kétféle esetét; nevezzük ezeket „objektív” és „perspektivikus” intenzionalitásnak. Az *objektív intenzionalitás* esetében az okozza az intenzionális kifejezés hatókörén belüli aktuálisan koextenzív kifejezések felcserélhetetlenségét, hogy az intenzionális kifejezést tartalmazó mondatok az aktuális szituáció mellett más lehetséges szituációkról is szólnak,⁵¹ és semmi nem garantálja, hogy minden lehetséges szituációban pontosan ugyanaz legyen a felcserélt kifejezések extenziója. A szükségszerűen koextenzív kifejezések cseréje viszont nem ütközik akadályba, hiszen a szükségszerűen koextenzív kifejezések minden lehetséges helyzetben ugyanazokat a dolgokat jelölik, következésképpen minden esetben garantált a koextenzivitásuk. Ha φ egy objektíve intenzionális kifejezést tartalmazó mondat, α pedig az intenzionális kifejezés hatókörén belül szereplő kifejezés, akkor φ B_α -olvasata esetén φ -t úgy használjuk, hogy eleve feltételezzük: az α által megjelölt dolog áll a társalgás középpontjában, *óra* állítjuk azt, amit a mellékmondat állít. Ilyenkor α mintegy „kikerül” az intenzionális kifejezés hatóköréből, tetszőlegesen felcserélhető vele aktuálisan vagy szükségszerűen koextenzív kifejezésekkel.

A *perspektivikus intenzionalitás* esetében az okozza az intenzionális kifejezés hatókörén belüli koextenzív kifejezések felcserélhetetlenségét, hogy az alárendelt mellékmondat meghatározott perspektívából (értsd: meghatározott nyelvi elemek segítségével) reprezentálja az egyes kifejezések által megjelölt dolgokat, és semmi nem garantálja, hogy a felcserélt kifejezések koextenzivitásának ténye hozzáférhető legyen az adott perspektívából. A felcserélhetőség kérdését egyértelműen meghatározza, hogy mit feltételezünk a perspektíváról: ha azt feltételezzük, hogy a szükségszerűen koextenzív kifejezések koextenzivitásának ténye hozzáférhető a kérdéses perspektívából, a szükségszerűen koextenzív kifejezések felcserélése nem ütközik akadályba (ezt láttuk a deontikus modalitásoknál) – ha azt feltételezzük, hogy nem hozzáférhető,⁵² a szükségszerűen koextenzív kifejezéseket sem cserélhetjük fel egymással (ezt láttuk a propozicionális attitűdigéknél). Ha φ egy perspektivikusan intenzionális kifejezést tartalmazó mondat, α pedig az intenzionális kifejezés hatókörén belül szereplő kifejezés, akkor φ B_α -olvasata esetén φ -t úgy használjuk, hogy eleve

⁵¹ Ha az elérhetőségi reláció irreflexív, akkor *kizárólag* más lehetséges szituációkról szólnak!

⁵² Értsd: nem *garantáltan* hozzáférhető. (Elképzelhető, hogy az alany nincs tisztában két kifejezés szükségszerű koextenzivitásával.)

feltételezzük: az α által megjelölt dolog áll a társalgás középpontjában, az $\acute{o}$ tulajdonságait reprezentálja perspektivikusan a mellékmondat. Ilyenkor α szintén „kikerül” az intenzionális kifejezés hatóköréből, így tetszőlegesen felcserélhető vele aktuálisan vagy szükségszerűen koextenzív kifejezésekkel.

Mint láttuk, ha meg akarjuk magyarázni a deontikus modális kifejezések hatókörén belüli felcserélhetetlenséget, nem tudjuk elkerülni, hogy valamilyen módon a perspektivitásra hivatkozzunk – a deontikus kifejezések tehát a perspektivikusan intenzionális kifejezések közé tartoznak. (Nem vizsgáltuk meg részletesen, csupán utaltunk rá: a természeti vagy a pszichológiai szükségszerűség esetei a fenti szempontok szerint tökéletesen analógok a deontikus modalitás eseteivel: A-olvasatban megengedik a szükségszerűen koextenzív kifejezések cseréjét, de blokkolják az aktuálisan szükségszerű kifejezések cseréjét, és ennek magyarázata során a kérdéses természeti és pszichológiai törvényszerűségek „perspektívájára” kell hivatkoznunk.) Dolgozatom alapkérdése, hogy az intenzionalitás e két fajtája közül az egyik magyarázati értelemben redukálható-e a másikra – ám a válaszra még egy kicsit várnunk kell.⁵³

2.1.2.4 További mondatvonzatú kifejezések

Az episztemikus modalitást kifejező igék, valamint a *kell* és a *lehet* episztemikus használata a felcserélhetőség tekintetében minden releváns szempontból a propozicionális attitűdigék használatára hasonlít. Vegyük az alábbi mondatot:

(43) [*Béla tudása szerint*] *Gizinek ebben a pillanatban Siófokon kell lennie.*

A-olvasatban a *Gizi* tulajdonnév nem cserélhető fel vele aktuálisan (*a legfiatalabb filozófia szakos hallgató*) vagy szükségszerűen (*Sztracsanyek Gizella Mária*) koextenzív kifejezéssel, és természetesen ugyanez áll a *Siófok* tulajdonnévre. (Akárcsak az *ebben a pillanatban valahol van* kifejezésre – gondoljunk csak a kifejezés valamelyik szofisztikált analitikus metafizikai „fordítására”.)

⁵³ Anélkül, hogy megelőlegezném a választ, érdemes megjegyezni: nehéz elképzelni olyan szituációt, amelyben egy objektíve intenzionális kifejezést tartalmazó mondatot C-olvasatban használjuk, tehát olyan olvasatban, amelyben *meghatározatlan*, hogy a kérdéses kifejezés felcserélhető-e vele koextenzív kifejezésekkel. A C-olvasatok működését természetes módon a perspektivikus reprezentáció fogalmának segítségével tudjuk elmagyarázni: amikor így használunk egy mondatot, akkor társalgási érdekeink szempontjából irreleváns, hogy a mellékmondatban megőriztük-e az alany perspektíváját. Az objektíve intenzionális kifejezéseket viszont nem arra használjuk, hogy (részlegesen vagy teljesen) az alany perspektívájából adjunk számot a világ dolgairól – ezekkel közvetlenül a világ lehetséges állapotairól szeretnénk állításokat tenni. Vajon minek felelne meg ilyenkor a felcserélhetetlenség meghatározatlansága?

De mi a helyzet a többi mondatvonzatú igével, amelyek nem propozicionális attitűdigék, vagy legalábbis nem ilyenekként szeretnénk őket elemezni? Az összkép, ahogy vártuk, rendkívül vegyes. Léteznek egyértelműen és tökéletesen nem intenzionális igék (és nem igei kifejezések): *történik, igaz, a valóságnak tökéletesen megfelel*. Ezek esetében nincs semmilyen akadálya a koextenzív kifejezések cseréjének – feltéve hogy a mellékmondat nem tartalmaz további intenzionális kifejezést, amely blokkolná a cserét. A mondatvonzatú kifejezések elsőprő többsége azonban – a szakirodalom megállapításaival összhangban – valóban intenzionális. A részben modális jelentéstartalommal rendelkező igéket és más mondatvonzatú kifejezéseket (például: *engedélyezi, rászolgált* stb.) felesleges egyenként végigvizsgálnunk, mint ahogyan a propozicionális attitűdigékből képzett kifejezésekről (pl.: *emlékezetes, elgondolható* stb.) sem érdemes részletesen beszélnünk; ezek pontosan úgy viselkednek, ahogy az eddigiek alapján elvárhatjuk tőlük.

Önálló csoportot képeznek viszont a kommunikációs aktusokra utaló igék: *mondja, kérdezi, állítja, [arra] utal, hogy* stb. – ezek egytől egyig intenzionálisak.⁵⁴ Méghozzá az intenzionalitás erősebb értelmében: az aktuálisan vagy szükségszerűen koextenzív kifejezések cseréje soha nem garantálja a teljes mondat igazságértékének változatlanságát.

Ezen a ponton azonban felvetődhet egy komoly probléma, amely visszamenőleg a propozicionális attitűdigékkel kapcsolatos megállapításainkat is érinti. Vegyük a *mond-*ot! A *mond* igének sokféle használata van: időnként arra használjuk, hogy szó szerint beszámoljunk egy alany szavairól, de olykor csak tartalmi összefoglalóját szeretnénk nyújtani az általa mondottaknak. És számos közbülső eset is elképzelhető: a beszélőnek bizonyos pontokon szó szerinti beszámolót kell nyújtania (= azt a szót kell használnia, amely eredetileg elhangzott), más pontokon elég a tartalmi összefoglalás.⁵⁵ A mondat akkor igaz, ha hűségesen számol be arról, mit mondott az alany; de a hűség kritériumai helyzetről helyzetre változnak. (Minden további nélkül elképzelhető olyan társalgási

⁵⁴ Az *utal rá*, ha a grice-i értelemben vett „természetes jelentés” valamelyik esetére vonatkozik, intuíciónk szerint nem intenzionális. Lásd: *Ez a nedvesség arra utal, hogy víz van a közvetlen környezetünkben – Ez a nedvesség arra utal, hogy H₂O van a közvetlen környezetünkben.* (A természetes jelentés viszonyának fennállását a magyar nyelvű beszélők jellemzően nem a *jelentés* szóval és annak különböző képzett változataival fejezik ki, hanem általában az *utal*-t használják – ezzel kapcsolatban lásd Grice tanulmányának magyar fordítását /Grice 1989/2011: 194–204/.)

⁵⁵ Például: *Béla azt mondta, hogy Gizi a leginspiratívabb morálfilozófus, akivel csak összehozta a sors – feltéve hogy eredetileg ez a mondat hangzott el: Gizi, te vagy a leginspiratívabb morálfilozófus, akivel valaha csak találkoztam,* és feltéve hogy a *leginspiratívabb* jelző alkalmazása különösen jellemző Béla nyakatekert, körülményeskedő beszédmódjára.

szituáció, amelyben egy pontos és megvilágító erejű parafrázis hűségesebb beszámolóknak számít, mint a szó szerinti idézet – még akkor is, ha az alany soha nem használná a kérdéses megfogalmazást.) Ha viszont a hűség kritériumai helyzetenként változnak, akkor a felcserélhetőség kritériumai is helyzetenként változnak; akár olyan kommunikációs szituáció is elképzelhető, amelyben a beszámolóknak csupán extenzionálisan kell helyesnek lennie. És mindezt miért ne mondhatnánk el ugyanilyen erővel a propozicionális attitűdökről szóló beszámolókkal kapcsolatban is?

Nem szeretném megkerülni a problémát, de úgy gondolom, hogy ezt a jelenséget tökéletesen megragadta az elemzésünk. Amikor a teljes mondat igazsága megengedi, hogy a mellékmondatban szereplő egyik α kifejezést felcseréljük vele koextenzív kifejezésekkel, azt mondtuk, hogy a mondat B_α -olvasatával van dolgunk; ilyenkor az α kifejezésnek csak az extenzióját vesszük figyelembe a teljes mondat igazságértékének kiszámítása során. (És hozzátettük: minden további nélkül elképzelhető, hogy bizonyos esetekben a teljes mellékmondatot tisztán extenzionálisan interpretáljuk – igaz, valószínűleg nincs olyan természetes nyelvi mondat, amellyel tökéletesen, mindenféle ambiguitástól mentesen parafrázálhatnánk ezt az olvasatot.) A hűség kritériumai helyzetről helyzetre változnak – ez végső soron nem jelent mást, mint hogy helyzetenként más és más B-olvasatokat rendelünk hozzá a mondathoz és a mondat igazságát megalapozó tényálláshoz. *Ennyiben* valóban kontextusonként különböznek a felcserélhetőség kritériumai.

Igen ám, de az elemzésből mégiscsak hiányzik valami. A felcserélhetőséget „mindent vagy semmit” alapon értelmeztük: egy kifejezés vagy *bármilyen* koextenzív kifejezéssel felcserélhető, vagy nem cserélhető fel *semmilyen* koextenzív kifejezéssel. Elképzelhető azonban olyan helyzet, amikor az α kifejezés csak *bizonyos* koextenzív kifejezésekkel cserélhető fel (de azokkal minden gond nélkül!), másféle csere esetén viszont veszélybe kerül a mondat igazságértéke. Például: α tetszőleges kifejezéssel felcserélhető, amelynek koextenzivitásával az alany tisztában van (vagy amelyet az alany – nyelvi szokásait alapul véve – kimondhatott volna az eredeti megnyilatkozása során). A koextenzív felcserélhetőség nagyon gyakran fokozati kérdés; legalábbis a propozicionális attitűdigék és a kommunikációs igék mondatvonzataiban.

Mindez igaz, de nem érinti az elemzésünket. Mi ugyanis mindvégig azt a kérdést tettük fel, hogy mely esetekben *garantált*, hogy a kifejezések cseréje ne változtassa meg a mondat igazságértékét. Ha elképzelhető olyan szituáció, amelyben a felcserélt kifejezést tartalmazó mondatnak van legalább egy olyan használata, amelyben a mondat

hamis, míg az eredeti igaz volt, akkor a kifejezés átmegy az intenzionalitás első tesztjén. Pont. A fenti megfigyelés nagyon fontos jelenséget ragad meg a propozicionális állapotulajdonításokkal kapcsolatban, de nem az intenzionalitással kapcsolatban. Az intenzionalitás (vagy a perspektivikus intenzionalitás) jelenségére olyan magyarázatot kell adnunk, amely megalapozhatja a felcserélhetőség fokozatosságának magyarázatát: ha értjük, hogy az egyes igék esetében általában véve miért nem *garantált* a *salva veritate* felcserélhetőség, azt is megérthetjük, hogy egyes esetekben miért működhet mégis, amikor történetesen működik.

Most viszont térjünk vissza a többi mondatvonzatú kifejezéshez! A valamilyen alkotásfolyamatra és annak eredményére utaló igék (például: *lerajzolta*, *megfestette* stb.) szintén intenzionálisak, mi több, A-olvasatukban a szükségszerűen koextenzív kifejezések felcserélését is blokkolják.⁵⁶ (Gondolunk csak bele, nem ugyanaz lerajzolni Esterházy Pétert és lerajzolni Csokonai Lilit.) Akárcsak a valami iránti hajlandóságra vagy vágyra utaló igék (*akarja*, *vágyik rá*, *belemegy abba*). Persze e két csoport igéit nagyon gyakran B-olvasatokban használjuk (tehát az *x megfestette y-ról*, *hogy ő ilyen és ilyen* és az *x arra vágyik y-nal kapcsolatban*, *hogy ő ezt és ezt tegye* értelemben), ám ez csupán részletkérdés. A hasonlóságot kifejező (*hasonlít*, *emlékeztet rá* stb.) és a hiányállapot fennállására utaló igékkel (*hiányzik*) is ez a helyzet: korlátlanul intenzionálisak, de nem biztos, hogy A-olvasatukban használjuk őket a leggyakrabban.

Intuitív szemantikai osztályozásunk szerint önálló csoportot alkotnak az észlelési folyamatokkal kapcsolatos igék: *látja*, *hallja*, *érzi* stb. Az észlelési folyamatot jelölő igék első pillantásra nem mennek át az intenzionalitás első tesztjén: ha Béla látja, hogy Gizi vidáman integet a hintalovon ülve, akkor Béla azt is látja, hogy a legfiatalabb filozófia szakos hallgató vidáman integet a hintalovon ülve. Vegyük észre, hogy e tekintetben erős kontraszt van a propozicionális attitűdigék és az észlelési igék között. A *tudja* legalább annyira veridikus mentális állapotot jelöl, mint a *látja* – ám míg a *tudja* esetében elképzelhető, hogy az alany tudja, hogy Gizi vidáman integet a hintalovon ülve, de azt már nem tudja, hogy a legfiatalabb filozófia szakos hallgató vidáman integet a hintalovon ülve, addig a *látja* esetében ez elképzelhetetlen.⁵⁷ A jelenség

⁵⁶ Ezt a megállapítást a későbbiekben még alaposan finomítani fogjuk.

⁵⁷ A nyelvészek különbséget tesznek „veridikus” és „faktív” igék között: míg az utóbbi esetben a teljes mondat igazsága előfeltételezi a mellékmondat igazságát, addig az előbbi esetben a teljes mondat igazságából következik a mellékmondat igazsága (von Fintel–Heim 2010: 23). Az ige faktivitásának/veridikusságának kérdésére még visszatérünk az intenzionalitás második tesztje kapcsán (a 2.2.2 alfejezetben). Előljáróban jegyezzük meg, hogy a faktivitás/veridikusság jelensége nem érinti a felcserélhetőség problémáját: akár igaz a mellékmondat, akár nem, a koextenzív kifejezések felcserélése

magyarázatához ezúttal is a perspektíva fogalmát érdemes segítségül hívnunk. A *tudja* A-olvasatban perspektívamegőrző ige; a teljes mondat igazságértéke megváltozhat, ha más kifejezésekkel jelöljük meg azokat a dolgokat, amelyekre az eredeti mellékmondatbeli kifejezések referálnak. B-olvasatban már feladjuk a perspektívamegőrzés kritériumát: az intenzionális kifejezés hatóköréből „kikerült” kifejezést korlátlanul cserélgethetjük vele koextenzív kifejezésekkel. A *látja* esetében azonban egészen másként áll a helyzet: ez az ige, akárcsak a többi észlelési folyamatra utaló ige, nem őrizi meg az alany perspektíváját – mondhatni egyfajta „külső” perspektíva tartozik hozzá.

De vajon nem beszélhetünk-e ebben az esetben is A- és B-olvasatokról? Intuíción szerint nem. A perspektívamegőrző kifejezések megengedik, hogy a következő szerkezetű mondatok igazak legyenek:

x azt ψ -zi, hogy $\varphi(\dots\alpha\dots)$, de nem ψ -zi, hogy $\varphi(\dots\alpha'\dots)$

ahol $[[\alpha]] = [[\alpha']]$. Például: *Béla tudja, hogy Kertész Imre kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat, de Béla nem tudja, hogy a Sorstalanság szerzője kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat* – a mondat tökéletesen igaz, ha Béla nincs tisztában a két felcserélt kifejezés koextenzivitásával. (Még az is elképzelhető, bár elég furcsa mondatot kapunk, hogy a szükségszerűen koextenzív kifejezések cseréje esetén is működjön a dolog: *Béla tudja, hogy Eduárd agglegény, de nem tudja, hogy Eduárd nőtlen felnőtt férfi.*) A *lát* viszont nem ilyen ige: *Béla látja, hogy Gizi vidáman integet a hintalovon ülve, de nem látja, hogy a legfiatalabb filozófia szakos hallgató vidáman integet a hintalovon ülve.* Természetesen adott esetben félrevezető lehet, ha olyan kifejezést használunk a mellékmondatban, amelyet az alany nem használna saját látási élményét jellemzendő (*Béla látta, hogy a porolót ellopó házmester beszáll az autójába*), ám ilyenkor a mondat nem válik hamissá (lásd Béla utólagos beszámolóját az esetről: *Az volt a legidegesítőbb az egészben, hogy láttam a házmestert, de nem ismertem fel a helyzetet, nem jöttem rá, hogy ő volt a tolvaj*). Mi több, egyáltalán nem tudjuk megalkotni a feltételezett B-olvasatnak megfelelő természetes nyelvi mondatot (**Béla látta Giziről, hogy ő vidáman integet a hintalovon ülve*). Mindez nagyon fontos jelenségre mutat rá: vannak olyan *pszichológiai* kifejezések is, amelyek nem intenzionálisak.

---

nem-intenzionális környezetben nem befolyásolja a mondat igazságértékét, intenzionális kontextusban viszont befolyásolja. Másképpen fogalmazva: az intenzionalitás első tesztje nem érzékeny a mellékmondat igazságértékének típusára, csupán annak esetleges megváltozására.

2.1.2.5 Összefoglalás

Foglaljuk össze, mire jutottunk a mondatvonzatú kifejezésekkel kapcsolatban. Jelöljük $\alpha_{\text{INT}(o)}$ -val az objektíve intenzionális mondatvonzatú kifejezéseket és $\alpha_{\text{INT}(p)}$ -vel a perspektivikusan intenzionális kifejezéseket. Ha egy tetszőleges típusú δ kifejezés felcserélhető (megfelelő típusú) vele aktuálisan vagy szükségszerűen koextenzív kifejezésekkel, akkor δ -t vastag betűs szögletes zárójelek közé tesszük; ha egy tetszőleges típusú δ kifejezés csupán vele szükségszerűen koextenzív kifejezésekkel cserélhető fel, akkor δ -t vastag betűs dupla szögletes zárójelek közé tesszük. (Mivel $\alpha_{\text{INT}(op)}$ egyaránt jelölhet igei és nem igei kifejezéseket, az egyszerűség kedvéért az $\lceil \text{azt } \widehat{\alpha_{\text{INT}(op)}} \widehat{\text{hogy}}, \lceil$ és az $\lceil \alpha_{\text{INT}(op)} \widehat{\text{hogy}}, \lceil$ helyett egységesen $\lceil \alpha_{\text{INT}(op)}\text{-hogy}, \lceil$ -ot írok. A kifejezésen belüli kötőjel arra utal, hogy bár a mondatvonzatú intenzionális kifejezésből és a *hogy*-ból álló kifejezés szerkesztett kifejezés, a *hogy* a felcserélhetőség szempontjából nem viselkedik önálló elemként.)

(i) Egy $\lceil \alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}} \widehat{\alpha_{\text{INT}(o)}\text{-hogy}}, \widehat{\varphi(\dots\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}\dots)} \lceil$ mondat esetén:

(a) $A_{\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}] \widehat{[\alpha_{\text{INT}(o)}\text{-hogy},] \widehat{\varphi(\dots[[\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}]]\dots)}}]]$

(b) $B_{\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}] \widehat{[\alpha_{\text{INT}(o)}\text{-hogy},] \widehat{\varphi(\dots[\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}]\dots)}}]]$

(ii) Egy $\lceil \alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}} \widehat{\alpha_{\text{INT}(p)}\text{-hogy}}, \widehat{\varphi(\dots\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}\dots)} \lceil$ mondat esetén:

(a) Amennyiben a szükségszerű koextenzivitás ténye hozzáférhető a perspektívából:

(a1) $A_{\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}] \widehat{[\alpha_{\text{INT}(p)}\text{-hogy},] \widehat{\varphi(\dots[[\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}]]\dots)}}]]$

(a2) $B_{\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}] \widehat{[\alpha_{\text{INT}(p)}\text{-hogy},] \widehat{\varphi(\dots[\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}]\dots)}}]]$

(a3) $C_{\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}] \widehat{[\alpha_{\text{INT}(p)}\text{-hogy},] \widehat{\varphi(\dots[\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}]\dots)}}]]$

(b) Amennyiben a szükségszerű koextenzivitás ténye nem hozzáférhető a perspektívából:

(b1) $A_{\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}] \widehat{[\alpha_{\text{INT}(p)}\text{-hogy},] \widehat{\varphi(\dots\alpha'_{\text{TN}}/\alpha'_{\text{HL}}\dots)}}]]$

(b2) $B_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}] \widehat{[\alpha_{INT(p)}-hogy,]} \widehat{\varphi(\dots[\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}]\dots)}]]$

(b3) $C_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}] \widehat{[\alpha_{INT(p)}-hogy,]} \widehat{\varphi(\dots[\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}]\dots)}]]$

(iii) Egy $\lceil \alpha_{TN}/\alpha_{HL} \widehat{\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}-ről} \widehat{\alpha_{INT(o)}-hogy} \widehat{\varphi(\dots i_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}} \dots)} \rceil$ mondat esetén:

$[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}] \widehat{[\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}-ről]} \widehat{[\alpha_{INT(o)}-hogy]} \widehat{\varphi(\dots i_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}} \dots)}]]$

(iv) Egy $\lceil \alpha_{TN}/\alpha_{HL} \widehat{\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}-ről} \widehat{\alpha_{INT(p)}-hogy} \widehat{\varphi(\dots i_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}} \dots)} \rceil$ mondat esetén:

$[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}] \widehat{[\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}-ről]} \widehat{[\alpha_{INT(p)}-hogy]} \widehat{\varphi(\dots i_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}} \dots)}]]^{58}$

Mint láttuk, intuíciónk szerint az (ib) eset ekvivalens a (iii) esettel, továbbá a (iia2) és a (iib2) eset ekvivalens a (iv) esettel. Azt is láttuk, hogy ha az elemzés modális kifejezéseket is tartalmazna a metanyelvében, a B- és a C-olvasatok – felcserélhetőség szempontjából vett – ekvivalenciája megszűnne. Az összefoglaló szépen mutatja az objektív és a perspektivikus intenzionalitás közti „átjárhatóságot”: amennyiben azt feltételezzük, hogy a szükségszerű koextenzivitás ténye minden esetben hozzáférhető a kérdéses perspektívából, az objektív intenzionalitás eseteihez jutunk vissza.

2.1.3 Tranzitív igék

Mielőtt belekezdenénk az elemzésbe, tegyünk egy nagyon fontos terminológiai megjegyzést. Az angol „transitive verb” szakkifejezés nem feleltethető meg tökéletesen a magyar „tranzitív igé”-nek. Tranzitív ige a magyar nyelvészeti szakirodalomban egyszerűen tárgyas ige szokás érteni. Az angol „transitive verb” viszont az S(ubject)–V(erb)–O(bject) szerkezetben megjelenő – azaz: kétvonzatos – ige osztályát jelöli. Bár a „kétvonzatos ige” terminus pontosabb lenne, az egyszerűség kedvéért mégis megmaradok a „tranzitív ige” megjelölésnél – azzal a kikötéssel, hogy a kifejezés ezúttal nem csupán a tárgyas igeekre vonatkozik, hanem a kétvonzatos ige többi fajtájára is.

⁵⁸ A teljesség kedvéért számba kellene vennünk a $\varphi(\dots \alpha_{\text{PRED}} \dots)$ eseteket is, ám mivel ezek nem jelentenek újdonságot, terjedelmi okokból eltekintek a számbavételüktől.

2.1.3.1 Tranzitív igeosztályok

Tegyük fel, hogy Béla oknyomozó újságíró, aki azt a feladatot kapta, hogy készítsen interjút a legtöbb jövedelmet eltitkoló magyar állampolgárral. Ebben az esetben igaz, hogy

(44) Béla [ebben a pillanatban] a legtöbb jövedelmet eltitkoló magyar állampolgárt keresi.

Tegyük fel, hogy a legtöbb jövedelmet eltitkoló állampolgár nem más, mint az Erkölcsi Megújulásért Mozgalom elnöke. Vajon a két kifejezés felcserélése befolyásolhatja a mondat igazságértékét?

(45) Béla [ebben a pillanatban] az Erkölcsi Megújulásért Mozgalom elnökét keresi.

Intuíciónk szerint igen. Béla a keresés kezdeti szakaszaiban nem tudja, hogy történetesen az Erkölcsi Megújulásért Mozgalom elnöke az a személy, aki a legtöbb jövedelmet titkolta el (pontosan azért oknyomozó újságíró, hogy ezt a tényt feltárja!), így a (45)-ös mondat nem lesz igaz. Legalábbis abban az esetben, ha nem a kérdéses személy áll a társalgás középpontjában. Ha a (44)-es mondatot úgy használjuk, hogy az ne csupán Béláról, hanem Béláról és a kérdéses személyről szóljon, a koextenzív leírások szabadon cserélgethetők. (Lásd a következő mondatot: *Az Erkölcsi Megújulásért Mozgalom elnöke jelenleg Siófokon nyaral, és Béla ebben a pillanatban őt keresi* – az inkriminált határozott leírás kívül került az intenzionális kifejezés hatókörén, így felcserélhetővé vált vele koextenzív kifejezésekkel.) Könnyen belátható, hogy mindez a szükségszerűen koextenzív kifejezések cseréjéről is elmondható.⁵⁹

A *megtalál* viszont nem megy át az intenzionalitás első tesztjén: ha Béla megtalálja a legtöbb jövedelmet eltitkoló állampolgárt, egyszermind az Erkölcsi Megújulásért

⁵⁹ A *keres* első és legnagyobb hatású elemzése Richard Montague nevéhez fűződik (lásd Montague 1973/1974). Montague nem azokkal a mondatokkal foglalkozott, amelyekben tulajdonnév vagy határozott leírás kerül az ige hatókörébe, hanem azokkal, amelyekben kvantifikált kifejezés – ráadásul olyan kvantifikált kifejezés, amely nem rendelkezik aktuális referenciával (*Béla egy kentaurt keres*). Mint látni fogjuk, a kvantifikált kifejezéseknek elsősorban az intenzionalitás harmadik tesztje szempontjából lesz jelentősége – de még ebben a fejezetben visszatérünk a kérdésre.

Mozgalom elnökét is megtalálta (feltételezve a két személy azonosságát).⁶⁰ Ugyanez igaz az *eszik-re*, a *lerombol-ra*, a *reszel-re* és még számos fizikai cselekvést jelölő igére.

Az adatok elemzését immár rövidre fogva: azok az igék, amelyek mondatvonzattal is és névszói vonzattal is rendelkezhetnek (például: *lerajzol* stb.), mindkét szintaktikai szerkezet esetén egyformán viselkednek. A kérdés tehát immár a „maradék” kétvonzatos igékre vonatkozik; azokra, amelyek segítségével nem alkothatunk *hoggyal* bevezetett alárendelői mellékmondatos szerkezeteket.

Az előző fejezetben – jobb híján – „intuitív” alapon csoportosítottuk az igéket: kiválasztottunk néhány prototipikus igét, és összekapcsoltuk őket a hozzájuk „hasonló” jelentésű igékkel. (Ezen a téren az intenzionalitás szakirodalmának gyakorlatát követtük; kis túlzással szólva ahány szerző, annyi csoportosítás.)⁶¹ Hozzávetőleg a következő mondatvonzatú igéket különböztettük meg egymástól: kommunikációs igék, valamilyen alkotásfolyamatra és annak eredményére utaló igék, valami iránti hajlandóságra vagy vágyra utaló igék, hasonlóságot kifejező igék, valamilyen hiányállapot fennállására utaló igék és észlelési folyamatokkal kapcsolatos igék. Vegyük szemügyre, hogy az e csoportokba tartozó nem mondatvonzatú igék hogyan viselkednek a felcserélhetőség szempontjából!

A kommunikációs igék egyértelműen intenzionálisak: *Béla Gizire utal – Béla a legfiatalabb filozófia szakosra utal*; ám ezek az igék mindig rendelkezhetnek mondatvonzattal. Az alkotásfolyamatot jelölő igék már nagyobb változatosságot mutatnak. Amikor a kérdéses alkotásfolyamat eredménye maga is valamiféle reprezentáció, az alkotásige intenzionális (például: *lerajzolja a világ legnagyobb vombatját*) – igaz, ezek az igék jellemzően rendelkezhetnek mondatvonzattal; amikor viszont az alkotásfolyamat eredménye olyan dolog, amely nem rendelkezik reprezentációs tartalommal, az alkotásige nem megy át az intenzionalitás első tesztjén (például: *megépíti Közép-Európa legnagyobb mobiltornyát*).⁶² A valami iránti hajlandóságra utaló igék szintén egyértelműen intenzionálisak – ám ezekkel mindig alkothatunk alárendelői mellékmondatos szerkezetet. Ugyanez áll a hasonlóságot

⁶⁰ Forbes (2006: 102) – David Kaplan tanulmányára hivatkozva – azt állítja, hogy a *megtalál*-nak is van intenzionális olvasata. Úgy gondolom, hogy ez tévedés: a *megtalál* nem megy át a KT-teszten – a KT-tesztet a fejezet vége felé tárgyalom.

⁶¹ Forbes (2006: 37) tizenegy igeosztály különböztet meg, Larson (2002: 4) csak hatot, Moltmann (1997) hetet (igaz, ő részben új teszteket alkalmaz!) – a kevésbé leíró nyelvészeti megközelítést alkalmazó szerzők pedig egyáltalán nem csoportosítják az igéket, csupán felsorolnak néhány jellegzetesen intenzionális igét.

⁶² Az alkotásigékre és az alakulóban lévő dolgokra vonatkozó kvantifikált kifejezésekre a 2.3.2 részben még visszatérünk!

kifejező és a hiányállapot fennálásra vonatkozó igékre. Akárcsak az észlelési igékre, azzal a fontos különbséggel, hogy ezek nem mondatvonzatos használatukban sem mennek át a felcserélhetetlenségi teszten. Összefoglalva: kevés kivételtől eltekintve nem nagyon találtunk olyan igét, amely intuitív jelentése alapján a fenti csoportok valamelyikébe tartozik, de nem rendelkezhet mondatvonzattal – ami viszont ilyen lenne, az (a kategória többi elemétől eltérően) nem megy át a felcserélhetetlenségi teszten.

A tranzitív igék sajátos csoportját képezik az úgynevezett „tranzakciós” igék: *vásárol, kölcsönad, bérel*. Ezek első pillantásra nem tűnnek intenzionálisnak: ha valaki megveszi a világ legdrágább festményét, akkor ha a kérdéses kép egyben a világ legügyesebb Picasso-hamisítványa, akkor a világ legügyesebb Picasso-hamisítványát is megvette – akár tudott erről, akár nem.⁶³ A *tartozik*-ot szintén a tranzakciós igék közé szokás sorolni, ám ez az ige két szempontból is kilóg a sorból: egyrészt lehet mondatvonzata (*Béla tartozik azzal, hogy bocsánatot kérjen a Pozsonyi 17. házmesterétől*), másrészt átmegy a felcserélhetőségi teszten (*Béla tartozik azzal, hogy bocsánatot kérjen attól az egyedüli személytől, aki megkeserítette az életét*) – ami nem is meglepő, hiszen részben deontikus szükségszerűséget fejez ki. Mint láttuk, a tranzakciós igék mellett egyetlen igecsoporthoz van, amelynek tagjai nagy többségükben nem-intenzionális kifejezéseknek tekinthetők: a fizikai cselekvést jelölő igék csoportja.⁶⁴

Ám ezen a ponton meg kell állnunk egy pillanatra. Eddig következetesen csak a tulajdonnevek és a – referáló kifejezésnek tekintett – határozott leírások felcserélhetőségének szempontjából vizsgáltuk az igéket (és mondatvonzatú nem igei kifejezéseket). Tettük ezt azért, mert arra voltunk kíváncsiak, hogy a kérdéses kifejezéseknek van-e olyan használatuk, amelyben nem mennek át az intenzionalitás első tesztjén – a mondatvonzatú kifejezések esetében a tulajdonnevek és határozott leírások megfelelő terepet nyújtottak a vizsgálathoz. A tranzitív igék azonban számos esetben kvantifikált kifejezésekkel (*egy filozófus, minden táncos, bizonyos almák*) alkotnak összetett szerkezetet. Két kvantifikált kifejezés akkor koextenzív egymással,

⁶³ A *kölcsönad* és a *bérel* esetében már jóval kevésbé egyértelmű az intuíciónk: ha Béla kölcsönadja valakinek a legkedvesebb dísztárgyát, egyáltalán nem biztos, hogy egyszerre mind Magyarország legdrágább lopott műkincsét is kölcsönadta. Ez vagy azt jelenti, hogy az intuíciónkat valahogyan élesebbé kellene tennünk (lásd a 2.1.3.3. fejezetet), vagy azt, hogy a tranzakciós igék osztálya jóval heterogénebb, mint elsőre gondolnánk.

⁶⁴ Fontos hangsúlyozni, hogy a tranzakciós igék (és a birtoklást kifejező igék) intenzionalitását eddig kizárólag a felcserélhetőség szempontjából vizsgáltuk, és e teszt alapján jelentettük ki róluk, hogy nem intenzionálisak. Mint látni fogjuk, a nem-specifikussági teszten túlnyomórészt átmennek, ezért számos szerző intenzionálisnak tartja őket (lásd például Moltmann 2008).

ha azonos halmazok elemei feletti kvantifikációt tartalmaznak; a halmazokat pedig tökéletesen meghatározzák az elemei. Tehát ha például a mi világunkban mindenki, aki táncos, egyszersmind énekes is, és minden énekes egyszersmind táncos is, akkor az *egy táncos* és az *egy énekes* kvantifikált kifejezések koextenzívek egymással.⁶⁵

A tranzitív igék intenzionalitásának jó tesztje, ha megvizsgáljuk, két üres halmaz felett kvantifikáló kifejezés cseréje érinti-e a mondat igazságértékét. Térjünk vissza a *keres* példájára: vajon ha a (46)-os mondat igaz, garantáltan igaz lesz-e a (47)-es?

(46) Béla egy kentaurt keres.

(47) Béla egy unikornist keres.

Nem; Béla minden további nélkül kereshet egy kentaurt anélkül, hogy egyszersmind egy unikornist is keresne. A *vásárol*-lal viszont már másképpen áll a helyzet: ha nem igaz, hogy *Béla vásárolt egy kentaurt* (minthogy nem az, hiszen kentaurok nem léteznek), akkor az sem lesz igaz, hogy *Béla vásárolt egy unikornist* – és így tovább. (Az üres extenzióval rendelkező kifejezések felcserélhetőségére a későbbiekben még részletesen visszatérünk.)

Összefoglalva: arra jutottunk tehát, hogy minden olyan tranzitív ige intenzionális, amelynek lehet mondatvonzata, és mondatvonzatos használatában intenzionális. A „puszta” tranzitív igék közül pedig azok bizonyultak intenzionálisnak, amelyek vagy valamilyen módon utalnak az alany perspektívájára (*keres, tartozik*), vagy a kérdéses cselekvés tárgya maga is reprezentációs struktúrával rendelkezik ([*szobrot*] *farag*). Ezek a kifejezések (a névszói bővítményük tekintetében) egyaránt rendelkeznek A- és B-olvasatokkal, és – kevés kivétellel – a szükségszerűen koextenzív kifejezések felcserélését is blokkolják. Ilyen kivétel a *szüksége van* [*valamire*]: ha Bélának szüksége van egy pohár vízre, akkor Bélának szüksége van egy pohár H₂O-ra. Igaz, az intuíciónk e tekintetben nem egyöntetű: elképzelhető, hogy Bélának szüksége van Supermanre, de nincs szüksége Clark Kentre – minden azon múlik, hogy adott esetben azt feltételezzük-e, hogy a szükségszerű koextenzivitás ténye hozzáférhető az alany perspektívájából.

Forbes (2006: v.) a *keres*-hez hasonló igéket – a propozicionális attitűdigék mintájára – *objektuális attitűdigéknek* nevezi: ezek a „pszichológiai” igék az alanynak

⁶⁵ Az általánosított kvantorok elméletének nyelvén fogalmazva: a kvantorok egy determinánsból és egy halmazjelölő kifejezésből állnak, és halmazok halmazát jelölik. Két kvantor akkor koextenzív egymással, ha az általuk jelölt halmazok halmazai megegyeznek egymással.

valamilyen tárgyra irányuló attitűdjét fejezik ki. Azt mondhatjuk, hogy az objektuális attitűdigék egytől egyig perspektivikusan intenzionálisak – már amennyiben az észlelési igéket nem tekintjük objektuális attitűdigéknak. Objektíve intenzionális tranzitív igére lényegében egyetlen példát találtunk: a *kell* azon használatát, amelyben az fogalmi vagy metafizikai szükségszerűséget fejez ki (*Béla feleségének Béla női házastársának kell lennie*).

2.1.3.2 Összefoglalás

Eddigi jelölésünket bővítsük ki a tetszőleges kvantifikált szerkezetet jelölő α_{KVANT} -tal, s foglaljuk össze az eredményeinket:

(i) Egy $\lceil \alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT} \widehat{\alpha}_{INT(o)} \widehat{\alpha}'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT} \rceil$ mondat esetén:

(a) $A_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}] \widehat{\alpha}_{INT(o)} \widehat{[\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT}]]]$

(b) $B_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}$ -olvasat: $[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}] \widehat{\alpha}_{INT(o)} \widehat{\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT}}]]]$

(ii) Egy $\lceil \alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT} \widehat{\alpha}_{INT(p)} \widehat{\alpha}'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT} \rceil$ mondat esetén:

(a) Amennyiben a szükségszerű koextenzivitas ténye hozzáférhető a perspektívából:

(a1) $A_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}$ -olvasat:

$[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}] \widehat{\alpha}_{INT(p)} \widehat{[\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT}]]]$

(a2) $B_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}$ -olvasat:

$[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}] \widehat{\alpha}_{INT(p)} \widehat{\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT}}]]]$

(a3) $C_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}$ -olvasat:

$[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}] \widehat{\alpha}_{INT(p)} \widehat{\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT}}]]]$

(b) Amennyiben a szükségszerű koextenzivitas ténye nem hozzáférhető a perspektívából:

(b1) $A_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}$ -olvasat:

$$[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}] \widehat{[\alpha_{INT(p)}}] \widehat{\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT}}]]$$

(b2) $B_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}$ -olvasat:

$$[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}] \widehat{[\alpha_{INT(p)}}] \widehat{[\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT}}]]]$$

(b3) $C_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}$ -olvasat:

$$[[[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}] \widehat{[\alpha_{INT(p)}}] \widehat{[\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT}}]]]$$

(iii) Egy $\ulcorner \varphi(\dots \alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT} \dots) \widehat{és} \widehat{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}} \widehat{\alpha_{INT(o)}} \widehat{i_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}}$ ⁶⁶ mondat esetén:

$$[[[\varphi(\dots [\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT}] \dots) \widehat{[és]} \widehat{[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}] \widehat{[\alpha_{INT(o)}}] \widehat{[i_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}]]]]]$$

(iv) Egy $\ulcorner \varphi(\dots \alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT} \dots) \widehat{és} \widehat{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}} \widehat{\alpha_{INT(p)}} \widehat{i_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}}$ ⁶⁷ mondat esetén:

$$[[[\varphi(\dots [\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT}] \dots) \widehat{[és]} \widehat{[\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}] \widehat{[\alpha_{INT(p)}}] \widehat{[i_{\alpha_{TN}/\alpha_{HL}/\alpha_{KVANT}}]]]]]$$

(A következtetések pontosak ugyanazok, mint az előző esetben; terjedelmi okokból nem ismétlem meg őket.)

2.1.3.3 Korlátlan intenzionalitás?

Mielőtt röviden áttekintenénk az intenzionalitás további – kevésbé jelentős és kevésbé vizsgált eseteit –, majd lezáránk ezt a terjedelmes fejezetet, érdemes számat vetnünk egy komoly ellenvetéssel. Korábban úgy jellemeztük a perspektivikus intenzionalitás eseteit, hogy ilyenkor az okozza a felcserélhetetlenséget (értsd: a garantált felcserélhetőség hiányát), hogy az új kifejezés nem feltétlenül őrzi meg az alany (vagy az odaértett alany) perspektíváját. Ám ezzel vajon nem intenzionalizáljuk-e túl a természetes nyelveket? Bármilyen mondathoz el tudunk képzelni olyan társalgási

⁶⁶ Amennyiben a φ -ben szereplő referáló kifejezés nincs intenzionális kifejezés hatókörében, tehát $[[[\varphi(\dots [\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT}] \dots)]]$.

⁶⁷ Amennyiben a φ -ben szereplő referáló kifejezés nincs intenzionális kifejezés hatókörében, tehát $[[[\varphi(\dots [\alpha'_{TN}/\alpha'_{HL}/\alpha'_{KVANT}] \dots)]]$.

szituációt, amelyben félrevezető lehet, ha a mondat nem őrzi meg az alany vagy valamilyen odaértett alany perspektíváját. Például: *Oidipusz a támadója mellett állt – Oidipusz az apja mellett állt; az Oidipusz megölte a támadóját/az apját* mondatról már nem is beszélve. Vajon azt kell mondanunk, hogy a *mellette áll* és a *megöli* is átmennek az intenzionalitás első tesztjén? A probléma az észlelési igék esetében a leglátványosabb: bizonyos intuíciónkra hallgatva elvetettük, hogy ezek az igék intenzionálisak lennének – miközben például a *tartozik*-ről minden további nélkül elfogadtuk, hogy átmegy a teszten.

Ennél azért többet csináltunk. Először is: mindvégig hangsúlyoztuk, hogy az ilyen igéknek többféle olvasatuk van, és egy mondat csak A-olvasatban megy át az intenzionalitás tesztjén. Azt is hozzátettük: bizonyos igék esetében jóval gyakoribb a B-olvasatok használata, mint az A-olvasatoké. Egy ige akkor nem-intenzionális, ha esetében nincs értelme az A- és a B-olvasatok megkülönböztetésének. Intuíciónk szerint – bármily meglepő – ilyenek például az észlelési igék. Másodszor: nem bízunk meg vakon az intuitív ítéleteinkben, két további módszert is javasoltunk intuíciónk tesztelésére. Egyrészt azt mondtuk, hogy egy kifejezés intenzionális, ha átmegy a „koextenzív tagadás” tesztjén:

(KT) Egy ψ ige perspektivikusan intenzionális, ha igazak lehetnek a következő szerkezetű mondatok: x azt ψ -zi, hogy $\varphi(\dots a \dots)$, de nem ψ -zi, hogy $\varphi(\dots a' \dots)$, vagy x a -t ψ -zi, de nem ψ -zi a' -t, feltéve hogy $[[a]] = [[a']]$.

A teszt különösen érzékeny arra a különbségre, hogy egy mondat félrevezető vagy intuíciónk szerint hamis. Ha csupán félrevezető, de (szó szerinti értelemben véve) nem hamis, a koextenzív tagadás hamis állításhoz vezet, hiszen az eredményül kapott mondat az igazság szempontjából ekvivalens mondatok együttes igazságát tagadja. Ilyenkor az eredeti mondat megfogalmazásmódja nem érintette a mondat igazságát. Ha viszont az eredeti mondat hamis volt, és hamissága a megfogalmazás módján alapult, akkor a koextenzív tagadás igaz lesz – hiszen lesz olyan eset, amikor a koextenzív felcserélés „elcsípi” a két megfogalmazásmódnak a mondat igazsága szempontjából releváns különbségét. (Természetesen ez a teszt sem perdöntő: ha valaki ragaszkodik hozzá, hogy a *lát* A-olvasatában perspektívamegőrző ige, a koextenzív tagadómondatot

szó szerint igaznak fogja tartani – tehát intuíciónkra hivatkozva elvileg bármедdig kitarthatunk álláspontunk mellett.)⁶⁸

Másrészt azt mondtuk (a 2.1.3.1 alfejezet végén), hogy az aktuálisan extenzió nélküli (*ezért* koextenzív) kifejezések cseréje segíthet élesebbé tenni az intuíciónkat. Ha két extenzió nélküli kifejezés felcserélése megváltoztathatja a mondat igazságértékét, akkor a kérdéses ige intenzionális. Béla ugyanúgy nem láthat kentaurt, ahogyan nem láthat unikornist (bár *azt* *hiheti*, *hogy* ilyen lényeket lát) – ám Béla tartozhat valakinek egy pohár gumibogyószörppel, és ez egészen más dolog, mint ha egy pohár sárkányvérrel tartozna neki. (Az egzisztenciális nyomaték eltűnését számos szerző az intenzionalitás önálló tesztjének tartja.⁶⁹ Annyiban kétségkívül igazuk van, hogy ha egy mondat nem válik hamissá vagy igazságérték nélkülivé, mert üres extenziójú kifejezést tartalmaz, akkor biztosan intenzionális kontextussal van dolgunk; ennyiben tehát az egzisztenciális nyomaték eltűnése valóban az egyik „jegye” az intenzionalitásnak. Másrészt viszont ha a koextenzív felcserélhetőség tesztjének alkalmazása során aktuális jelöllettel nem rendelkező kifejezések cseréjét is megengedjük – és miért ne engednénk meg? –, akkor tesztünk erre a jelenségre is érzékenyvé válik, tehát szükségtelen önálló tesztként tekinteni rá. Erre a kérdésre a 2.2.2 fejezetben még részletesen visszatérünk.)

---

⁶⁸ Feltehetőleg azért érezhetjük furcsának, hogy az észlelési igék nem perspektívamegőrző igék, mert amikor első személyben használjuk őket, jellemzően arról beszélünk, hogyan *tűnik* számunkra a világ – a *tűnik* viszont egyértelműen (perspektívikusan) intenzionális ige. Ez tökéletesen igaz, ám ilyen esetekben mindig vagy majdnem mindig nyelvileg jelezzük is ezt a speciális használatot, méghozzá az *úgy* szócskával: *Úgy látom, hogy felém közeledik egy megvadult kentaur*. Mindez ráadásul a harmadik személyű használatok esetében is működik: *Béla úgy látja, hogy felé közeledik egy megvadult kentaur*. Az *úgy* ilyen esetekben hozzávetőleg annak feleltethető meg, hogy 'azon a (sajátos) módon', és egyértelműen ez a kifejezés felelős az intenzionalitásért. Az *úgy* más nem-intenzionális igéket is intenzionálissá tud tenni (mi több, adott esetben mondatvonzattal ruházhatja fel az intranszítív igéket): *Béla úgy futott, hogy örömet csaljon a nézők arcára* (feltéve hogy a nézők halmaza aktuálisan azonos a magyarországi vombattartók halmazával, ám Béla ennek nincs tudatában).

⁶⁹ Például: Larson (2002). Sainsbury (2010: 126–127) az egzisztenciális nyomaték eltűnését az intenzionalitás egyik „jegyének” tartja a többi között.

2.1.4 Határozói módosítók, jelzői módosítók⁷⁰

A mondatvonzatú kifejezések és a tranzitív igék mellett a módosítók is gyakran intenzionálisak; ennek ellenére az intenzionalitás szakirodalmában jóval kisebb hangsúly esik a vizsgálatukra. Én is csak röviden fogom őket érinteni, mert a felcserélhetőségi teszt szempontjából nem hoznak sok újdonságot – legalábbis első pillantásra.

A módosítók szempontjából az intenzionalitás első tesztje a „legerősebb”: ha egy módosító intenzionális, akkor mindenképp átmegy a felcserélhetőségi teszten (Partee 1974/1997, Larson 2002). Lássunk néhány példát!

Tegyük fel, hogy a *szívvel rendelkező állat* és a *vesével rendelkező állat* kifejezések aktuálisan koextenzívek. Vajon a következő két mondat igazságértéke minden esetben megegyezik egymással?

(48) Lajka kutya állítólag szívvel rendelkező állat.

(49) Lajka kutya állítólag vesével rendelkező állat.

Nem, hiszen elképzelhető, hogy a közvélekedés nem terjed ki a két kifejezés koextenzivitásának ismeretére. És mivel az *állítólag* olyan határozói módosító, amelynek a teljes mondat tartozik a hatókörébe, a *Lajka* tulajdonnevet sem cserélhetjük fel az *ekkor-és-ekkor itt-és-itt született ilyen-és-ilyen fajtájú kutya* határozott leírással. Figyeljük meg, hogy az *állítólag* a szükségszerűen koextenzív kifejezések cseréjét is blokkolja: *A H₂O állítólag mérgező, a víz viszont nem* – minden további nélkül el tudunk képzelni olyan esetet, hogy a mondat igaz legyen.⁷¹ Ugyanez áll a *szívesen*-re; azzal a különbséggel, hogy mivel ez a határozói módosító csupán az igei csoportot módosítja, nem pedig a teljes mondatot, csupán az igei csoport elemei esetében blokkolja a koextenzív kifejezések felcserélését (lásd: *Béla szívesen iszik vizet – Béla szívesen iszik H₂O-t*). Az *állítólagos* esetében ugyanezt tapasztaljuk: a kifejezés mint

⁷⁰ A „módosító” mondattani kategória, amely a kérdéses kifejezésosztály elemeit mondattani funkciójuk alapján csoportosítja. A hagyományos magyar leíró nyelvtan nem ismeri ezt a fogalmat; az újabb leíró nyelvészeti tanulmányokban viszont egyre elterjedtebb a használata. Ha hagyományos szófaji kategóriák segítségével szeretnénk jellemezni ezt a két kifejezésosztályt, azt mondhatjuk: a határozói módosítók jellemzően melléknevek (például: *szépen*) és melléknévi igenevek (például: *vonakodva*) vagy határozószók (például: *jól*), a jelzői módosítók pedig általában melléknevek (például: *öreg*), vagy ritkábban melléknévi igenevek (például: *elképzelt*). A határozói módosítók vagy a teljes mondatot (például: *állítólag*), vagy az igei csoportot módosítják (például: *gyorsan*); a jelzői módosítók a névszói csoportot módosítják (például: *állítólagos*).

⁷¹ Gyarmathy (2008: 17) példája.

jelzői módosító egyértelműen megakadályozza a hatókörébe tartozó névszói csoport elemeinek cseréjét (lásd: *ez az állítólagos víz sok kárt okozott a szervezetemnek*).

Anélkül, hogy elvesznénk a részletekben: vajon az intenzionális módosítók objektív vagy perspektivikus intenzionalitással rendelkeznek? A kérdésre bizonyos esetekben nagyon könnyű választ adni: számos módosító egyértelműen utal a mondat alanyának perspektívájára (*szívesen, kelletlenül*), vagy valamilyen „odaértett” perspektívára (*állítólag, feltehetőleg*).⁷² A többi esetben viszont kissé zavarban vagyunk – a példákra *sem* a perspektivikus, *sem* az objektív intenzionalitás (intuitív) magyarázata nem tűnik helyesnek.

Tegyük fel, hogy minden ember, aki éppen most fut, egyszersmind levegőt is vesz (ez elég józan feltevés), viszont mindenki, aki levegőt vesz (tehát minden aktuálisan élő ember), éppen most fut. Vajon mi a helyzet a következő mondatokkal?

(50) Béla gyorsan fut.

(51) Béla gyorsan veszi a levegőt.

A koextenzív kifejezések cseréje nem garantálja a mondat igazságértékek változatlanságát, hiszen elképzelhető, hogy Béla rendkívül sportos, ráadásul még csak pár perce kezdett futni, így bár gyorsan fut, (még) nem veszi gyorsan a levegőt.⁷³ Azonban a felcserélés kudarcának intuíciónk szerint nem az az oka, hogy a *gyorsan* csak meghatározott kifejezések segítségével megnevezett cselekvésekre alkalmazható kifejezés (ilyen lenne például a *széles léptekkel!*); és nem is az, hogy a mondat akkor lenne igaz, ha minden elérhető lehetséges világban igaz, és lesz olyan lehetséges világ, amelyben a futók és a levegőt vevők halmaza nem azonos. Akkor tehát az intenzionalitás harmadik fajtájával van dolgunk?

⁷² Az ilyen kifejezéseket igen gyakran a formális szemantikai fordítás céljára kiválasztott logikai nyelv episztemikus modális operátorainak feleltethetjük meg: *Béla feltehetőleg fut* → *ismereteink alapján szükségszerű, hogy Béla fut* (vagy: *ismereteink alapján szükségszerűen nem lehetetlen, hogy Béla fut*).

⁷³ Larson (2002: 18) – Martin Davies korábbi tanulmányára hivatkozva – azt állítja, hogy ilyen esetben a szükségszerűen koextenzív igék felcserélése is sérül: tegyük fel, hogy a futó emberek és a levegőt vevő emberek halmaza minden világban azonos egymással, a csere továbbra sem fog működni. Ez azonban tévedés: az analitikus vagy metafizikai értelemben vett szükségszerű koextenzivitás feltevése csak akkor ésszerű feltevés, ha szinonimitáson vagy merev jelölésen alapul – márpedig itt egyikről sincsen szó. Ha viszont úgy értjük, hogy a két kifejezés episztemikus értelemben szükségszerűen koextenzív egymással (bár erre semmilyen módon nem utal a szerző), akkor azt kell feltételeznünk, hogy a mondat rejtett módon tartalmaz egy episztemikus modális operátort – ám ebben az esetben a fenti gondolatmenet már arról szól, hogy *az intenzionális operátorok hatókörén belül* hogyan működnek a határozói módosítók az igei kifejezések elemeinek koextenzív cseréje esetén.

Larson (2002: 18–19) szerint nem – hanem egyáltalán nincs dolgunk intenzionalitással. A felcserélhetőség kudarca nem mindig valamilyen intenzionális kifejezés jelenlétére utal. Utalhat arra is, hogy az ige (vagy általában véve a predikatív kifejezés) rejtett módon relációs természetű: a *fut*-ot nem egyargumentumú predikátumként kell lefordítanunk a logikai nyelvünkre, hanem olyan kétargumentumú predikátumként, amely egy esemény és egy individuum közti relációt fejez ki. (Logikai nyelvünk tárgyalási univerzumát ennek megfelelően ki kell bővítenünk: a tárgyalási univerzum immár nem csupán individuumokat, de eseményeket is tartalmaz.)⁷⁴ A módosítót szintén kétargumentumú predikátumként kell fordítanunk, amelynek egyik argumentumát a kérdéses esemény nevével, másik argumentumát pedig egy osztály nevével kell kitöltenünk; ez az osztály a kérdéses esemény „összehasonlítási osztálya” (amely a fenti esetben azt adja meg, hogy a Béla részvételével zajló futáseseemény milyen más eseményekhez képest számít gyorsnak). Az (50)-es és az (51)-es mondatoknál azért sérül a felcserélhetőség, mert a kiinduló feltevésünk csak azt mondja ki, hogy minden individuum, aki fut, levegőt vesz, tehát minden individuum, aki a futás relációjában áll valamilyen eseménnyel, a levegővétel relációjában is áll valamilyen eseménnyel – ebből azonban nem következik, hogy minden individuum *ugyanazzal* az eseménnyel áll a futás relációjában, mint amellyel a levegővétel relációjában áll.⁷⁵ (Ugyanezzel a jelenséggel nem-intenzionális kontextusokban is találkozhatunk. Tegyük fel, hogy mindenki, aki valamit eszik, valamit süt is, és fordítva, tehát az evő és a sütő emberek halmaza megegyezik. A *Béla halat eszik* mondatbeli *eszik*-et azonban nem cserélhetjük fel a vele koextenzív *süt*-re – méghozzá azért nem, mert ezek az igék tranzitív igék, amelyek két dolog közti relációt fejeznek ki. Abból, hogy mindenki, aki az evés relációjában áll valamivel, a sütés relációjában áll valamivel, és fordítva, még nem következik, hogy mindenki pontosan ugyanazzal a dologgal áll az evés relációjában, mint amivel a sütés relációjában áll.)

Larson magyarázata meggyőző, de nem magyaráz-e túl sokat? Vajon nem kell-e azt mondanunk, hogy a módosítók feltételezett intenzionalitása teljes egészében más forrásra vezethető vissza, mint a mondatvonzatú kifejezéseké vagy a tranzitív igéké?

⁷⁴ Az eseményszemantika „atyja” Donald Davidson (bár az elmélet formális kidolgozása nem az ő nevéhez fűződik, hanem elsősorban Terence Parsonséhoz). Davidson (1967) eredetileg pontosan a határozói módosítók szemantikai viselkedésére hivatkozva érvelt a fenti megközelítés mellett.

⁷⁵ Formálisan: (50) $\exists e[\text{fut}(\text{jános}, e) \ \& \ \text{gyors}(e, C)]$;

(51) $\exists e[\text{levegőt-vesz}(\text{jános}, e) \ \& \ \text{gyors}(e, C)]$;

koextenzivitási feltevés: $\forall x[\text{fut}(x, e) \equiv \text{levegőt-vesz}(x, e)]$ – a formulában *e* szabad változó!

Larson szerint nem: minden olyan esetben, amelyet mi perspektivikus intenzionalitásként jellemeztünk, a kérdéses módosító igei formára hozható: *Béla állítólag gyorsan fut* → *Valaki azt állítja Béláról* [vagy: *Az van állítva Béláról*], *hogy gyorsan fut*. A perspektivikus intenzionalitás jelensége tehát azzal magyarázható, hogy a mondat rejtett *hogy*-os mellékmondat-összetevőt tartalmaz – ha nem is a felszíni szerkezet, de a logikai forma szintjén.

Később látni fogjuk, az intenzionális kontextusokkal kapcsolatos egyik legfontosabb vita akörül a kérdés körül forog, hogy az intenzionalitást *általános* szemantikai jelenségnek kell-e tekintenünk, vagy olyan szemantikai jelenségnek, amelyet *egy konkrét szintaktikai szerkezet* (jelesül: a *hogy*-os alárendelői szerkezet) hív elő. Larson az utóbbi álláspont hívei közé tartozik; az előbbi elemzés Richard Montague nevéhez fűződik. Anélkül, hogy megelőlegeznénk a vita végeredményét, vegyük észre: a módosítók esetében jól védhető a szentencialisták álláspontja.⁷⁶ A határozói mondatmódosítók már elve mondatot várnak argumentumukként; az igei csoportot módosító határozói és a névszói csoportot módosító jelzői módosítók esetében pedig a kérdéses kifejezések valóban igei formára hozhatók. A tranzitív igék esetében azonban, mint látni fogjuk, az alárendelői mellékmondatos szerkezetté alakítás már jóval kevésbé magától értetődő.

Összefoglalva: számos módosító kifejezés intenzionális, bár nem az összes (például: *tényszerűen*; de ilyenek az interszekatív melléknévi szófajú jelzői módosítók is).⁷⁷ Az objektíve és perspektivikusan intenzionális módosítók pontosan úgy viselkednek, mint az intenzionális kifejezések más típusai: A- és B-olvasatokat generálnak, és az utóbbiak a szükségszerűen koextenzív kifejezések cseréjét is blokkolják.⁷⁸ Bizonyos (nem-

⁷⁶ A „szentencializmus” megnevezést kétféle különböző elméletcsoport megnevezésére szokás használni. Az intenzionalitás általános jelenségéről szóló vita során a szentencialisták azt az álláspontot képviselik, hogy az intenzionális jelenségeket egy speciális szintaktikai szerkezet előfordulására vezethetjük vissza (tudniillik arra, hogy az intenzionális kifejezések hatóköre a logikai forma szintjén mindig egy teljes mondatot tartalmaz). A propozicionális attitűdigék működésével kapcsolatos vita során pedig azt az álláspontot képviselik, hogy a propozicionális attitűdigével bevezetett mondatok az alany és egy mondat közti relációról szólnak. (Jegyezzük meg: egyik álláspont sem következik a másikból.)

⁷⁷ Az interszekatív melléknévek olyan melléknévek, amelyeket módosító kifejezésként használva az eredményül kapott szerkezet a melléknév és a módosított kifejezés extenzióinak metszetét jelöli. (Lásd például: *bézs komód*.) Ezek a módosítók nem intenzionálisak – akárhogy jelöljük is meg egy halmazt, a halmaz és egy másik halmaz metszete azonos marad.

⁷⁸ Az A- és B-olvasatok megkülönböztetésének akkor van értelme, ha az intenzionális kontextus egynél több elemet tartalmaz; máskülönben a kifejezés intenzionális és nem-intenzionális használatáról kell beszélünk. Érdekes megfigyelés, hogy míg (feltehetőleg) minden intenzionális kifejezést tartalmazó mondatnak lehet A- és B-olvasata, addig nem minden intenzionális kifejezés rendelkezhet nem-intenzionális használattal. Ez utóbbira jó példa az *állítólagos*: ha az *állítólagos P* esetében *P*-t minden további nélkül felcserélhetnénk vele koextenzív kifejezésekkel, az *állítólagos* módosító kifejezés

interszekatív) módosító kifejezések szintén átmennek az intenzionalitás első tesztjén, de intuitíve lényegesen különböznek az intenzionális kifejezések többi eseteitől. Ezek esetében a felcserélhetetlenség arra vezethető vissza, hogy a módosított kifejezés rejtett módon relációs természetű, és a koextenzív felcserélés nem garantálja, hogy ha van olyan esemény, amely az első mondatot igazá teszi, akkor mindenképpen lesz olyan esemény is, amely a második mondatot igazá teszi. Két megoldás közül választhatunk: vagy (a) azt mondjuk, hogy ezek a kifejezések átmennek az intenzionalitás első tesztjén, *tehát* intenzionálisak (és vagy elfogadjuk, hogy az intenzionalitásnak három fajtája van, vagy ezt a harmadik fajtát megpróbáljuk valahogyan a perspektivikus intenzionalitáshoz asszimilálni), vagy (b) kiegészítjük a felcserélhetőségi teszt leírását egy olyan klauzulával, amely az ilyen eseteket kizárja az intenzionalitás köréből (például: „... és a felcserélhetetlenség háttérében nem az áll, hogy a kérdéses koextenzív kifejezések rejtett módon relációs természetűek”). Én az egyszerűség kedvéért az utóbbi megoldást javaslom.

2.1.5 További intenzionális kontextusok

Vannak szerzők, akik az igeidő-operátorokat is intenzionálisnak tekintik, mondván hogy az ilyen mondatok nem mennek át a felcserélhetőségi teszten:

(52) A magyar miniszterelnök 2009. március 10-én Moszkvában aláírta a Déli Áramlat földgázvezeték megépítéséről szóló szándéknyilatkozatot.

(53) Orbán Viktor 2009. március 10-én Moszkvában aláírta a Déli Áramlat földgázvezeték megépítéséről szóló szándéknyilatkozatot.

Míg az (52)-es mondat igaz, az (53)-as hamis, hiszen nem Orbán Viktor, hanem Gyurcsány Ferenc írta alá a Déli Áramlat földgázvezeték megépítéséről szóló szándéknyilatkozatot 2009. március 10-én Moszkvában. Bár *a magyar miniszterelnök* határozott leírás és az *Orbán Viktor* tulajdonnév aktuálisan koextenzívek egymással, temporális operátorok hatókörén belül nem cserélhetők fel *salva veritate*.

Az igeidőt tartalmazó kifejezések az objektív intenzionalitás jelenségét példázzák. Az (52)-es mondatot valahogy így parafrázálhatnánk: *Volt valamikor a múltban egy pillanat, amikor a magyar miniszterelnök Moszkvában aláírta a Déli Áramlat*

---

használatára értelmét vesztené. Minek valakinek vagy valakinek a perspektívájára utalni úgy, hogy valójában nem utalunk a perspektívájára?

földgázvezeték megépítéséről szóló szándéknyilatkozatot, és ez a pillanat 2009. március 10-ével azonos. Az aktuálisan koextenzív kifejezések felcserélésének kudarcát az okozza, hogy semmi nem garantálja, hogy a szóban forgó kifejezések a többi múltbeli szituációban is koextenzívek legyenek egymással (mint ahogyan az 1998 koranyarától 2002 koranyaráig, és a 2010 koranyarától a jelen pillanatig tartó időszakok kivételével nem is azok; bár az 1848. március 17-ét megelőző időszakban egy speciális értelemben azok voltak: egyik kifejezésnek sem volt jelölete). Könnyű belátni, hogyan alkalmazhatjuk itt is a modalitásokkal kapcsolatban megismert elemzést: a temporális szükségyszerűség-operátornak megfeleltethető kifejezéseket (például: *mindig, állandóan* stb.) tartalmazó mondatok akkor igazak, ha a temporális kifejezés hatókörén belüli mondat minden (múltbeli vagy jövőbeli) pillanatban igaz; a temporális lehetőségesség-operátornak megfeleltethető kifejezéseket (ilyenek például az egyszerű időjelek) tartalmazó mondatok pedig akkor igazak, ha van legalább egy olyan múltbeli vagy jövőbeli pillanat, amelyben a temporális kifejezés hatókörén belüli mondat igaz. A temporális modalitások tehát kísértetiesen hasonlítanak az alethikus modalitásokra. (A modern formális szemantikai elméletek jellemzően nem is pusztán lehetséges világokat vesznek fel a nyelv formális modelljébe, hanem lehetséges világok és időpillanatok rendezett párosaiból álló „indexeket”.)

Vannak-e további fajtái az intenzionális kontextusoknak? Például ilyenek a feltételes állítások, amennyiben túllépünk a hagyományos értelmezésen, amely az ilyen állításokat materiális implikációkként kezeli – és ehelyett a *ha* kifejezést (egyfajta modális jelentéssel látva *el*) lehetséges világok feletti kvantornak tekintjük. Szintén intenzionális kontextusnak szokás tartani a metaforákat, hiszen a *Gertrúd kígyó* mondat igazsága és a kérdéses kifejezések aktuális koextenzivitása nem garantálja a *Gertrúd a gerincesek törzséhez, a hüllők osztályához, a pikkelyes hüllők rendjéhez, a kígyók alrendjéhez tartozó élőlény* mondat igazságát. Vegyük észre, ha a metaforákat intenzionális kontextusokként írjuk le, *el* kell köteleznünk magunkat amellet, hogy a „találó” vagy „helyes” metaforákat kifejező mondatokat *igaz* mondatokként elemezzük – erről és a metaforicitás legismertebb intenzionális elméletéről, Josef Stern elemzéséről lásd Bárány (2006a, 2006b). A metaforicitás vagy a feltételes állítások

intenzionalitásának elemzése messze meghaladja dolgozatom kereteit, így a későbbiekben nem nagyon érintem ezeket a jelenségeket.⁷⁹

Az intenzionalitás második és harmadik tesztjével immár jóval rövidebben végezhetünk, mint a felcserélhetőségi teszttel. Vágjunk is bele!

2.2 Egzisztenciális generalizáció

2.2.1 Az egzisztenciális generalizáció mint az intenzionalitás tesztje

Az egzisztenciális generalizáció tesztje a koextenzív felcserélhetőségi teszthez hasonlóan szintén a mondatok igazságértékével kapcsolatos intuícióinkra támaszkodik.

Ha igaz, hogy

(54) Gizi balra áll Eduárdtól.

akkor úgy érezzük, annak is igaznak kell lennie, hogy

(55') Valaki balra áll Eduárdtól. [= Van valaki, aki balra áll Eduárdtól.]

valamint annak is, hogy

(55'') Gizi balra áll valakitől. [= Van valaki, akitől Gizi balra áll.]

és annak is, hogy

(55''') Valaki balra áll valakitől. [= Van két dolog, amelyek közül az első balra áll a másodiktól.]

Ha az (54)-es mondat *azért* hamis, mert a valóságban Gizi nem balra áll Eduárdtól, hanem jobbra, akkor az (55')–(55''') mondatok igazságát semmi nem garantálja: történetesen igazak lehetnek, de igazságuk nem következik az (54)-es mondat igazságából. Ha az (54)-es mondat *azért* nem igaz (= hamis vagy igazságérték nélküli), mert a *Gizi* névnek aktuálisan nincs jelölete, akkor a helyzet némiképp bonyolultabb: az (55'')-ös mondat garantáltan nem lesz igaz, az (55')-ös és az (55''')-ös mondat igazságát

⁷⁹ Terjedelmi okokból nem vizsgáltuk végig a szófajilag nehezebben behatárolható, kisebb kifejezésosztályokat. Ahogyan a 67. lábjegyzetben utaltunk rá, az *úgy* bizonyos használataiban intenzionálisnak tekinthető. Zuber (2006) szerint a (váratlanságot kifejező) *még* is ilyen: *Még Béla is az intenzionális kontextusokkal foglalkozik – Még Béla is kutyatartó* (feltéve a két halmaz azonosságát). A *mint* biztosan az intenzionális kifejezések közé tartozik; később látni fogjuk, a koextenzív kifejezések felcserélhetetlenségére könnyű szerrel magyarázatot adhatunk, ha azt feltételezzük, hogy a kérdéses kifejezés egy odaértett *mint olyan* hatókörén belül fordul elő.

pedig semmi sem garantálja. Az egzisztenciális generalizáció tesztjét értelemszerűen csak a mondat referáló kifejezéseire végezhetjük el. A *Gizi balra áll egy fiútól* mondatban szereplő *egy fiú* már maga is kvantifikált kifejezés, tehát a mondat már eleve tartalmazza azt a kvantifikált formulát (*van valaki, aki fiú*), amelyet az egzisztenciális generalizáció „eredményeként” megkaphatnánk.

Lássunk egy példát az egzisztenciális generalizáció sérülésére! Tegyük fel, hogy a következő mondat igaz:

(56) Béla azt hiszi, hogy Gizi balra áll Eduárdtól.

Vajon a következő mondatok is igazak lesznek?

(57') Van valaki, akiről Béla azt hiszi, hogy balra áll Eduárdtól.

(57'') Van valaki, akiről Béla azt hiszi, hogy Gizi balra áll tőle.

(57''') Van két dolog, amelyről Béla azt hiszi, hogy közülük az első balra áll a másodiktól.

Nem, vagy legalábbis semmi sem garantálja az igazságukat: elképzelhető, hogy igazak legyenek, de az is megtörténhet, hogy egytől egyig hamisak. Az (56)-os mondat tehát olyan tüneteket produkál, mint az (54)-es mondat, *amikor az hamis* – mégsem következtethetünk ebből a hamisságára. Ha csak annyit tudunk, hogy az (55')–(55''') mondatok nem garantáltan igazak, akkor az (54)-es garantáltan hamis; az (56)-os mondat igazsága vagy hamissága viszont teljesen független az (57')–(57''') mondatok esetleges hamisságától.

A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. A 2.1.1.1-es fejezetben részletesen megmutattuk, hogy az (56)-os mondat A_{Gizi} -olvasata különbözik a B_{Gizi} -olvasatától: utóbbi esetben a *Gizi* tulajdonnév úgymond „kívül kerül” az intenzionális *hiszi* hatókörén, s korlátlanul cserélgethető vele koextenzív kifejezésekkel a teljes mondat igazságértékének esetleges megváltoztatása nélkül. Vajon az (57') mondat az (56)-os mondat melyik olvasatnak feleltethető meg? Ha a B_{Gizi} -olvasatnak, akkor garantáltan igaz, hiszen *Gizi* létezését adottnak vesszük, így biztosan létezik olyan dolog, akiről Béla azt hiszi, hogy balra áll Eduárdtól. Ebben az esetben – Quine (1953/2002: 236) szavaival – valójában *nem* „kvantifikálunk bele” az intenzionális kontextusba.

De mi a helyzet az (56)-os mondat A_{Gizi} -olvasata alapján végrehajtott egzisztenciális generalizációval? Quine szerint az ilyen formulák esetében nem arról van szó, mint amit az intuíciónk sugall, tudniillik hogy az eredményül kapott mondat igazságát semmi sem garantálja – hanem arról, hogy ezek a formulák egyszerűen *értelmetlenek*. Quine (1953/2002: 232–236) négy példát hoz fel az állítása mellett:

(58) „Cicero” hat betűből áll.

(58') *Van valami, ami olyan, hogy „az” hat betűből áll. [= $\exists x$ („x” hat betűből áll)]

(59) Giorgonét a termete miatt nevezték így.

(59') *Van valaki, akit a termete miatt neveztek így.

(60) Béla nem tudja, hogy Tullius megvádolta Catilinát.

(60') *Van valaki, akiről Béla nem tudja, hogy megvádolta Catilinát.

(61) 9 szükségszerűen nagyobb, mint 7.

(61') *Van valami, ami szükségszerűen nagyobb, mint 7.

Quine szerint az (58)-as mondat egyértelműen nem-referenciálisan előforduló névszói csoportot tartalmaz (a nevet itt nem arra használjuk, hogy megjelöljük vele a hordozóját, ahogy ezt az idézőjelek használata is jelzi), és ez áll az (58') mondat értelmetlenségének hátterében. Ha viszont az (58') értelmetlenségéből a kérdéses névszói csoport nem-referenciális előfordulására következtethetünk, akkor az (59'), a (60') és a (61') mondatok értelmetlenségéből is hasonló következtetésre kell jutnunk – az intenzionális kontextusokban szereplő kifejezéseket általában véve nem-referenciálisan használjuk.⁸⁰

Az (59'), a (60') és a (61') mondatok Quine állítása szerint két különböző okból értelmetlenek: egyrészt azért, mert az általuk megnevezett tulajdonságok *zavarosak*, másrészt pedig azért, mert – a koextenzív kifejezések felcserélhetetlenségének köszönhetően – *elvileg eldönthetetlen*, hogy milyen változóértékelések teszik igazzá a formulát. Kezdjük ez utóbbival! Ha Béla tudja, hogy Cicero megvádolta Catilinát, de

⁸⁰ „Nem-referenciális előforduláson” itt azt értjük, hogy ezeket a kifejezéseket nem úgy használjuk, hogy a (szokásos) jelöletüket jelöljük velük. Mint az intenzionalitás elméletei kapcsán látni fogjuk, ésszerű és magától értetődő azt állítani, hogy az intenzionális kontextusokban szereplő kifejezések *ilyenkor is* jelölnek valamit, ám nem az extenziójukat jelölik, hanem valamiféle intenzionális entitást (például: tulajdonságokat) – Quine azonban elveti ezt a lehetőséget.

nem tudja, hogy Tullius megvádolta Catilinát, mert nem tudja, hogy a két tulajdonnév ugyanazt a dolgot jelöli, akkor vajon maga a kérdéses személy igazzá vagy hamissá teszi a (60') mondatot? Ő olyan valaki, akiről Béla tudja, hogy megvádolta Catilinát, vagy olyan valaki, akiről nem tudja? Az (57')–(57'') mondatokról azért súgta azt az intuíciónk, hogy igazságuk nem garantált, mert eltekintettünk az intenzionális szerkezetek azon tulajdonságától, hogy az intenzionális kifejezések blokkolják a hatókörükön belüli elemek koextenzív felcserélését. Ha az intenzionalitás két tesztjét *együttesen* alkalmaznánk, intuíciónk egyértelműen a fenti eredményt igazolná: nem tudnánk értelmezni az egzisztenciális generalizációs formulákat.

Quine másik megállapítása viszont jóval kevésbé meggyőző. A „szükségszerűen nagyobbak lenni hétnél” és az „olyan dolognak lenni, amiről valaki nem tudja, hogy az ezt-és-ezt csinálta” intuitíve teljesen értelmes tulajdonságnak tűnik. Ha Kripke modális intuíciónkra alapozott érvei megállják a helyüket (és úgy tűnik, megállják), a dolgok igenis rendelkeznek szükségszerű tulajdonságokkal: szükségszerűen azonosak önmagukkal vagy szükségszerű kapcsolatban állnak az eredetükkel. Amennyiben a kilenc (maga a dolog, amelyre az aktuális világban ilyen és ilyen – adott esetben akár a dolog nevével csak aktuálisan koextenzív – kifejezéssel referálunk) minden lehetséges világban nagyobb hétnél, akkor a kilenc szükségszerűen nagyobb hétnél. Quine a szükségszerűség analitikus koncepciójából indul ki, ám a metafizikai szükségszerűség fogalma tökéletesen konzisztens és intuitíve elfogadható.

De vizsgáljuk meg a kérdést egy kicsit alaposabban! Mi a különbség a két – Quine szerint egyaránt értelmetlen – tulajdonság között: „szükségszerűen nagyobbak lenni hétnél” és „olyan dolognak lenni, amiről Béla tudja, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat”? (A két példát az egyszerűség kedvéért átalakítottam; a változás nem érinti a lényegét.) A második tulajdonság megnevezése kicsit félrevezető; hétköznapi nyelven úgy írnánk körül ezt a tulajdonságot, hogy „Béla szerint megkapni 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat”. Az első esetben így számolnánk be a kérdéses tulajdonság és hordozója viszonyáról a problémás leírás segítségével: *az a dolog, amelyet aktuálisan „a Naprendszer bolygóinak száma” leírással jelölünk meg, szükségszerűen nagyobb hétnél*. A második esetben pedig így: *az a dolog, amelyet mi (Béla ismereteitől függetlenül) „a Sorstalanság szerzője” leírással jelölünk meg, Béla szerint 2002-ben megkapta az irodalmi Nobel-díjat*. A különbség szembevetendő: míg az első esetben intrinzikus tulajdonsággal van dolgunk, addig a második esetben extrinzikus, relációs tulajdonságot nevezünk meg. Ráadásul e második tulajdonság

elvesztése jellegzetes Cambridge-változás: Kertész Imre egyetlen intrinzikus tulajdonsága sem változik meg attól, hogy Béla többé nem hiszi róla, hogy ő kapta 2002-ben az irodalmi Nobel-díjat. A kérdéses tulajdonságot egyedül az emeli ki a hétköznapi, megszokott relációs tulajdonságok közül, hogy lényegét tekintve perspektivikus: létezése Béla perspektívájának függvénye.

Quine feltehetőleg erős empirista és naturalista elkötelezettsége miatt tekinthette (vagy tekinthette volna) ezt a tulajdonságot értelmetlennek. Nyitott kérdés, hogy a perspektivikus tulajdonságok naturalizálhatók-e – eddig legalábbis nem született megfelelő elmélet, amely kizárólag természettudományos (azaz: fizikai) terminusokban képes lett volna számot adni a perspektivikus tulajdonságokról. Mindebből azonban nem következik, hogy az ilyen tulajdonságok fogalma *inkonzisztens* vagy *értelmetlen* lenne; legrosszabb esetben nincsenek ilyen tulajdonságok, de semmiképpen sem az a helyzet, hogy *elvileg nem is lehetnének*.

E rövid metafizikai kitérő után azonban térjünk vissza az egzisztenciális generalizáció kérdéséhez. Láttuk: ha nem osztjuk Quine metafizikai előítéleteit, nem kell értelmetlennek tartanunk azokat a tulajdonságokat, amelyeket az intenzionális mondatokból egzisztenciális generalizációval kapott mondatok kifejeznek. Az egzisztenciális generalizáció ettől függetlenül azonban *valóban* sikertelen, mivel nem tudjuk kiválasztani azokat az aktuális individuumokat, amelyek igazzá tehetnék az egzisztenciális generalizáció révén kapott állításokat. Az egzisztenciális generalizáció kudarca tehát megfelelő tesztje lehet az intenzionalitásnak – amennyiben a felcserélhetőségi teszttel együtt alkalmazzuk.

2.2.2 Egzisztenciális generalizáció és az egzisztenciális nyomaték eltűnése

Mint a fejezet elején láttuk, egy aktuálisan üres extenziójú kifejezést tartalmazó nem-intenzionális mondat nem lehet igaz⁸¹ – hogy hamisnak vagy inkább igazságérték nélkülinek kell-e tartanunk, ennek eldöntésében nem sokat segít az intuíciónk. Az intenzionális kontextuson belüli elemek azonban hiába rendelkeznek üres extenzióval, ennek általában nincs hatása a mondat igazságértékére: ha a mondat megfelelő intenzionális kifejezést tartalmaz, még a szükségszerűen üres extenziójú kifejezések (például: *a legfiatalabban nőszült agglegény*) alkalmazása sem teszi hamissá a mondatot.

⁸¹ A fikció és az egyéb „furcsa” nyelvhasználati esetektől természetesen eltekintve. (A fikció problémáinak elemzése jóval meghaladja dolgozatom kereteit, így a továbbiakban eltekintek a fiktív névhasználat jelenségétől.)

Korábban (a 2.1.3.3. fejezetben) azt állítottam: ha a felcserélhetőségi teszt az üres extenziójú kifejezések cseréjére is kiterjed, implicite arra is leteszteljük a mondatot, hogy az intenzionális kifejezés hatókörén belül szereplő kifejezések rendelkeznek-e „egzisztenciális nyomatékkal”, tehát van-e egzisztenciális súlya a kifejezések használatának. Hiszen ha az üres nevek és extenzió nélküli referáló kifejezések felcserélése megváltoztathatja a mondat igazságértékét, ez azt jelenti, hogy a mondat valamelyik változatában úgy is igaz lehet, hogy üres nevet vagy extenzió nélküli kifejezést tartalmaz, tehát az üres nevek vagy extenzió nélküli kifejezések miatt nem válik hamissá vagy igazságérték nélkülivé.

De vajon mi köze van egymáshoz az egzisztenciális generalizáció kudarcának és az egzisztenciális nyomaték eltűnésének? Moltmann (1997: 3) szerint nem sok minden, hiszen az egzisztenciális nyomaték eltűnése nem csupán az intenzionális kontextusokat jellemezheti. Ez első pillantásra ellentmond korábbi megállapításainknak (hiszen azt mondtuk, hogy a felcserélhetőségi teszt az egzisztenciális nyomaték eltűnését is kimutatja) – de csupán első pillantásra: a szerző azért nem tekinti az egzisztenciális nyomaték eltűnését az intenzionalitás jegyének, mert szerinte az aktuálisan üres kifejezések alkalmazása nem jár mindig együtt a nem-specifikus olvasatok lehetőségével. Moltmann szerint tehát az intenzionalitás harmadik tesztje *perdöntő* az intenzionalitás szempontjából: ha egy kifejezés nem megy át a harmadik teszten, akkor hiába megy át az elsőn vagy a másodikon.⁸² (Mindazonáltal Moltmann részben más módon használja az egzisztenciális generalizáció tesztjét, mint ahogyan mi használtuk; erre a kérdésre a következő alfejezetben még visszatérek.)

Korábban már utaltunk rá (a 2.1.2.4 rész 57. lábjegyzetében), hogy vannak olyan mondatvonzatú igék, amelyek esetében a teljes mondat igazsága előfeltételezi a mellékmondat igazságát. Ilyen ige a *tud* és a *lát*. Ha Béla tudja, hogy Kertész Imre Berlinben él, akkor Kertész Imre valóban Berlinben él, máskülönben Béla nem tudhatná ezt. (A klasszikus definíció szerint a tudás igazolt *igaz* hit; hamis dolgokat nem lehet tudni.) A *Kertész Imre Berlinben él* mondat viszont – egyebek közt – csak akkor lehet igaz, ha Kertész Imre létezik, tehát ha a *Kertész Imre* tulajdonnévnek aktuálisan van jelölete.⁸³ Következésképpen a faktív vagy veridikus igék hatókörén belüli mondatok

⁸² Mint látni fogjuk, a szerző a kérdéses írásában és más írásaiban új tesztek javasol az intenzionális jelenségek megragadására – ám ezek a tesztek egytől egyig az olvasatok nem-specifikusságát mutatják ki.

⁸³ Pontosabban fogalmazva: a mondat csak akkor rendelkezhet igazságértékkel, ha teljesülnek az egzisztenciális előfeltételei. Egy mondat előfeltételei azok az állítások, amelyek mind a mondatból, mind a mondat tagadásából következnek – ez a következményviszony viszont nem feleltethető meg a

„megöröklük” az alárendelt mellékmondat egzisztenciális nyomatékát: a *van valaki, aki Berlinben él* igazsága egyaránt következik a *Kertész Imre Berlinben él* és a *Béla tudja, hogy Kertész Imre Berlinben él* igazságából. (Az *úgy tudja* persze már más tészta: az *úgy* intenzionális kifejezés, amely a faktív igéket megfosztja faktivitásuktól.) Mindazonáltal azt is láttuk (a 2.1.2.4 fejezetben), hogy a faktivitás nem érinti a felcserélhetőség szempontjából vett intenzionalitás kérdését: vannak olyan faktív igék, amelyek hatókörén belül sérül a felcserélhetőség (ilyen például a *tudja*), és vannak olyanok, amelyek hatókörén belül nincs akadálya a koextenzív kifejezések cseréjének (ilyen például a *látja*).

A faktív intenzionális igék egyetlen lényeges tekintetben különböznek a többi intenzionális igétől: a felcserélhetőségi teszt csak a *nem-üres* extenziójú kifejezések cseréje esetén mutatja ki az intenzionalitásukat. Hiszen ha a faktív ige mellékmondatában üres extenziójú kifejezés szerepel, akkor a teljes mondat csak hamis (vagy igazságérték nélküli) lehet – és ezen semmit sem változtat az üres extenziójú kifejezések cseréje. (Ha Béla nem tudhatja, hogy Napóleon ebben a pillanatban Alcsútdobozon él, mert a *Napóleon* névnek nincs aktuális jelölete, akkor azt sem tudhatja, hogy XVI. Lajos Alcsútdobozon él.) Az üres extenziójú kifejezések cseréje tehát tökéletesen méri az egzisztenciális nyomaték hiányát: amennyiben a csere akadályba ütközik, azaz megváltoztathatja a mondat igazságértékét, a kérdéses mondatnak van egzisztenciális nyomatéka – amennyiben viszont nem ütközik akadályba, a mondat nem rendelkezik egzisztenciális nyomatékkal.

Mivel a faktivitás jelensége független a felcserélhetetlenség értelmében vett intenzionalitástól (nem minden faktív ige intenzionális és nem minden intenzionális ige faktív), az egzisztenciális generalizáció kudarca pedig a koextenzív kifejezések felcserélhetetlenségére vezethető vissza, így nem meglepő, hogy a faktivitás jelensége az egzisztenciális generalizáció kudarcától is független. A *Béla tudja, hogy Kertész Imre Berlinben él* igazságából hiába következik, hogy *Van valaki, aki Berlinben él*, és a *Béla azt hiszi, hogy Kertész Imre Berlinben él* igazságából hiába nem következik ugyanez, mindez nem érinti azt a problémát, hogy a *Van valaki, akiről Béla tudja, hogy Berlinben él* és a *Van valaki, akiről Béla azt hiszi, hogy Berlinben él* formula értelmetlen, mert előállhat az a helyzet, hogy a releváns objektumról nem tudjuk eldönteni (mert *elvileg* eldönthetetlen), hogy igazzá teszi-e a kérdéses nyitott mondatokat.

---

logikai implikációnak. (Az előfeltevések kérdésének elemzése messze meghaladja dolgozatom kereteit; a témához lásd Kiefer 1983, Kiefer 2007: 333–364.)

Mivel a felcserélhetőségi teszt segítségével minden esetben detektálni tudjuk az egzisztenciális nyomaték eltűnését, az egzisztenciális nyomaték eltűnése nem önálló tesztje az intenzionalitásnak. Másfelől viszont mivel a felcserélhetetlenséggel nem mindig jár együtt az egzisztenciális nyomaték eltűnése (lásd a faktív vagy veridikus igéket), ezért kettő helyett öt fokozatú felcserélhetőségi tesztet érdemes alkalmaznunk. Egy adott α kifejezés akkor és csak akkor intenzionális (a felcserélhetőség szempontjából), ha

(a) a hatókörébe tartozó kifejezések nem felcserélhetők velük aktuálisan koextenzív, de nem üres extenziójú kifejezésekkel, vagy

(b) a hatókörébe tartozó kifejezések nem felcserélhetők velük aktuálisan koextenzív, aktuálisan üres extenziójú kifejezésekkel, vagy

(c) a hatókörébe tartozó kifejezések nem felcserélhetők velük szükségszerűen koextenzív, de nem üres extenziójú kifejezésekkel, vagy

(e) a hatókörébe tartozó kifejezések nem felcserélhetők velük szükségszerűen koextenzív, aktuálisan üres extenziójú kifejezésekkel, vagy

(f) a hatókörébe tartozó kifejezések nem felcserélhetők velük szükségszerűen koextenzív, szükségszerűen üres extenziójú kifejezésekkel.⁸⁴

Számunkra most csupán a (b), az (e) és az (f) eset érdekes, hiszen az (a) és a (c) eseteket már kimerítően megvizsgáltuk. Mint láttuk, az *objektíve* intenzionális kifejezések hatókörén belül található elemek (A-olvasatok esetén) csak a velük aktuálisan koextenzív kifejezésekkel nem cserélhetők fel – ezen a téren nem jelent változást, ha a két kifejezés aktuálisan üres extenzióval rendelkezik. Lásd a (b) tesztet: ahhoz, hogy szükségszerűen igaz legyen, hogy Béla felesége Béla női házastársa, a kérdéses személynek nem kell aktuálisan léteznie, viszont a *Béla felesége* kifejezést szinte bármilyen vele aktuálisan koextenzív (azaz: üres extenziójú) kifejezéssel helyettesítve hamis mondatot kapunk (például: *Az első magyar NATO-főtitkár Béla női házastársa*).

---

⁸⁴ A teljes precizitás érdekében meg kellene különböztetnünk egymástól aktuálisan és szükségszerűen nem üres extenziójú kifejezéseket (a *létező dolog* például ez utóbbiak közé tartozik), de bármeddig gondolkodtam, nem sikerült két olyan természetes nyelvi kifejezést találnom, amelyek koextenzívek és amelyek szükségszerűen nem rendelkezhetnek üres extenzióval. Mivel semmi nem múlik a dolgon, az (a) és a (c) esetet értsük úgy, mint amelyek az aktuálisan és a szükségszerűen nem üres extenziójú kifejezéseket is magukban foglalják.

Az (e) teszten viszont már nem mennek át a kérdéses kifejezések: ha szükségszerűen igaz, hogy Béla felesége Béla női házastársa, akkor az is szükségszerűen igaz, hogy Béla felesége Béla felesége, függetlenül attól, hogy Bélának aktuálisan van-e felesége vagy nincs. (Ha nem szükségszerűen igaz, hogy a Pozsonyi 17. ház mestere agglegény, akkor az sem szükségszerűen igaz, hogy a Pozsonyi 17. ház mestere nőtlen felnőtt férfi.) Akárcsak az (f) teszten: ha szükségszerűen igaz, hogy a legfiatalabb nő agglegény a legfiatalabb nő nőtlen férfi, hiszen az üres halmaz minden lehetséges világban azonos önmagával, akkor az is szükségszerűen igaz, hogy a Berkeley egyetem kerek négyszögletes kupolája a legfiatalabb nő nőtlen férfi – bármennyire berzenkedik is az intuíciónk.

A fenti esetekben azon fordult meg a (b), az (e) és az (f) tesztek eredménye, hogy egy analitikusan vagy metafizikailag szükségszerű állítás aktuális igazságához csak az szükséges, hogy az állítás *minden olyan világban* igaz legyen, amelyben a határozott leírásokban szereplő fogalmak terjedelme nem üres (analitikusan szükségszerű igazságok) vagy a tulajdonneveknek és természetes fajtaneveknek van aktuális jelöletük (metafizikailag szükségszerű igazságok). Ebben az értelemben az objektíve intenzionális kifejezések hatókörén belüli mondatok nem rendelkeznek egzisztenciális nyomatókkal.⁸⁵

A *perspektivikusan* intenzionális kifejezések esetében azonban más a helyzet. Ezek a kifejezések (A-olvasatban, valamint azon feltevés mellett, hogy a kérdéses perspektívából nem feltétlenül hozzáférhető a szükségszerűen koextenzív kifejezések szükségszerű koextenzivitásának ténye) mind az öt teszten átmennek – hacsak nem faktív igékkel van dolgunk, amelyek a (b), az (e) és az (f) teszteken nem mennek át. Mindazonáltal a faktív igék más módon buknak meg a két utóbbi teszten, mint az objektíve intenzionális kifejezések: míg az objektíve intenzionális kifejezések esetében az üres extenziójú szerkezetek alkalmazása nem vezet szükségképpen hamis állításhoz, tehát az ilyen mondatok adott esetben igazak is lehetnek és hamisak is, addig a faktív igék esetében csak hamis mondatokkal számolhatunk. Tehát ha a felcserélhetőségi tesztünket arra is érzékennyé tesszük, hogy az üres extenziójú kifejezések cseréje *milyen* igazságértékű mondatok igazságértékét nem befolyásolja, akkor az (e) és az (f)

⁸⁵ Mint dologzatomban mindvégig, most is az analiticitás sztenderd értelmezésére támaszkodom az analitikus szükségszerűséget kimondó állítások szemantikai szerkezetének elemzése során. Ha úgy gondoljuk – mint például Paul A. Boghossian (1996) –, hogy például a *Minden agglegény nőtlen férfi* állítás igazságához arra is szükség van, hogy aktuálisan létezzenek agglegények, akik egytől egyig valóban nőtlenek, akkor a fenti megállapítás nem igaz, és az objektíve intenzionális kifejezések hatókörén belüli mondatok igenis rendelkeznek egzisztenciális nyomatókkal.

eredményei alapján egyértelműen különbséget tudunk tenni faktív igék és objektíve intenzionális kifejezések között.

A deontikus és másféle pespektivikus szükségszerűséget kifejező szerkezetek bonyolultabb képet mutatnak: ha a lehetséges világok közti elérhetőségi reláció reflexív és a törvényszerűség hatálya alá tartozó dolgokat tulajdonnévvel vagy a törvényszerűség szempontjából irreleváns leírással jelöljük meg, akkor a kérdéses mondatok rendelkeznek egzisztenciális nyomatékkal – ha viszont a szóban forgó törvényszerűség „terminusaiban” megfogalmazott leírásokkal utalunk rájuk, akkor a mondatok nem rendelkeznek egzisztenciális nyomatékkal. (Ha a természeti törvények alapján szükségszerűen igaz, hogy az ilyen és ilyen erővel meglökött kiskocsi ilyen és ilyen mozgást végez, akkor ehhez nem szükséges, hogy aktuálisan létezzen valami, ami ilyen és ilyen erővel meglökött kiskocsi és ami ilyen és ilyen mozgást végez.)⁸⁶

Összefoglalva:

Az *objektíve* intenzionális kifejezések csupán az (a) és a (b) teszten mennek át, és a (b), az (e) és az (f) teszt végrehajtása során bármilyen igazságértékkel rendelkező mondatot használhatunk.

⁸⁶ Vegyük észre, hogy ez utóbbi esetben kétféle elemzés áll rendelkezésünkre, ha valahogyan szeretnénk magyarázatot adni az egzisztenciális nyomaték intuitív hiányára. Vagy azt mondjuk, hogy (i) a kérdéses mondat univerzálisan kvantifikált állítást fejez ki (a törvények alapján szükségszerű, hogy *ha* valami ilyen és ilyen erővel meglökött kiskocsi, *akkor* ilyen és ilyen mozgást végez), és ilyenkor nem merül fel az egzisztenciális nyomaték kérdése, vagy azt mondjuk, hogy (ii) nincs szó univerzális kvantifikációról, viszont a kérdéses kifejezéseket nem-specifikus értelemben használjuk. (Ennek alapján akár megfogalmazhatnánk a következő általános stratégiát: ha szeretnél megszabadulni a nem kívánt nem-specifikus olvasatoktól, elemezd a mondatot univerzálisan kvantifikált feltételes állításként!) A nem-specifikus használatra hivatkozó magyarázat híveinek azonban komoly nehézségekkel kell szembenéznük. Intuíciónk szerint az ilyesféle törvényszerű összefüggéseket kifejező mondatokat arra használjuk, hogy meghatározott tulajdonságokat instanciáló konkrét dolgokról tegyünk állításokat – tehát végső soron igenis specifikusan használjuk őket. (Erre a nem-specifikus olvasatokról szóló 2.3 fejezetben még részletesebben visszatérünk.) Másrészt viszont – mint láttuk – vannak olyan deontikus, természeti stb. szükségszerűséget kimondó mondatok, amelyek intuíciónk szerint nem válnak hamissá, ha nem az univerzális törvény terminusaiban megfogalmazott (de annak nem ellentmondó!) határozott leírásokat tartalmaznak (például: *A legalacsonyabb magyar állampolgárnak be kell fizetnie az adóját*). Ha ezeket szintén univerzálisan kvantifikált állításokként elemezzük, azt kell mondanunk, hogy hamisak, jöllehet intuíciónk nem ezt súgja, vagy meglehetősen bonyolult logikai formát kell feltételeznünk (*ha valaki a legalacsonyabb magyar állampolgár, akkor ha ő adóalany, akkor be kell fizetnie az adóját*). Ha viszont maradunk a „hagyományos” (azaz: nem univerzális kvantifikációs) elemzésnél, valahogy el kell tudnunk magyarázni, hogy döntésünk miért nem *ad hoc* jellegű, tehát hogy hogyan tehetünk különbséget univerzális kvantifikációs logikai formára és nem ilyen logikai formára alapuló használat között. (Kézenfekvő megoldásnak tűnik azt mondani, hogy mivel az utóbbi esetekben a kérdéses kvantifikált kifejezés nem rendelkezhet nem-specifikus olvasattal, ezért kívül van a modális operátor hatókörén; tehát a mondatot valahogy így parafrázálhatnánk: *Van valaki, aki a legalacsonyabb magyar állampolgár, és a törvények értelmében szükségszerű, hogy ha valaki állampolgár, akkor befizeti az adóját*.)

A *perspektivikusan* intenzionális kifejezések általában mind az öt teszten átmennek; kivételt képeznek a faktív igék, amelyek a (b), az (e) és az (f) teszteken megbuknak, ám az ilyen kifejezéseket tartalmazó mondatok csak hamis igazságértékkel rendelkezhetnek (vagy nem lehet igazságértékük); valamint kivételt képezhetnek azok a perspektivikus modalitást kifejező szerkezetek, amelyek esetében a lehetséges világok közti elérhetőségi reláció reflexív és a törvényszerűség hatálya alá tartozó dolgokat a törvényszerűség szempontjából irreleváns kifejezésekkel jelöljük meg.

2.2.3 Egzisztenciális generalizáció és nem-specifikus olvasatok

Az egzisztenciális generalizáció (és általában az intenzionális kontextusokba történő „belekvantifikálás”) tesztjét eddig csupán határozott leírásokat és tulajdonneveket tartalmazó mondatokkal kapcsolatban alkalmaztuk. De vegyük például az alábbi mondatot:

(62) Béla egy porolót keres.

A mondatot kétféleképpen érthetjük. Egyrészt érthetjük úgy, hogy Béla egy konkrét porolót keres (mondjuk azt, amelyet a Pozsonyi 17. házmeistere ellopott a gangról); de érthetjük úgy is, hogy Béla pusztán a „porolótlanág” állapotától szeretne megszabadulni (Quine 1956/2002: 251). Ez utóbbi esetben nem igaz, hogy létezne egy konkrét poroló, amelyet Béla keres, hiszen bármilyen poroló megfelel a céljainak, bármilyen poroló megteszi. Ilyenkor az egzisztenciális generalizáció kudarcot vall, méghozzá hasonló okokból, mint korábban.

(62') Van valami, amit Béla keres.

A (62') nem hamis vagy nem garantáltan igaz, hanem *értelmetlen*: nem tudjuk kiválasztani a világban azt a dolgot, amely a mondatot igazzá tenné (feltéve hogy Béla semmi más konkrét dolgot nem keres jelen pillanatban) – hiszen nincs is ilyen dolog. Ha Bélának utólag ki kellene választania három különböző poroló közül, melyik volt az, amelyiket kereste, nem tudna választani.

Ez utóbbi olvasatot a mondat nem-specifikus olvasatának szokás nevezni a szakirodalomban.⁸⁷ Forbes (2006) javaslata értelmében egy x egy a -t ψ -zik szerkezetű

⁸⁷ Quine ezt az olvasatot „notional” olvasatnak nevezte, amelyet a „Kantorok és propozicionális attitűdök” fordítója a „minőségi” kifejezéssel adott vissza. Szerintem talán valamivel szerencsésebb lenne a „fogalmi” olvasat kifejezés, mert a kérdéses terminus egyértelműen arra utal, hogy az ilyen és ehhez

mondatot nem-specifikusan használunk, ha kiegészíthetjük azzal, hogy *de nem egy konkrét α -t*. Természetesen nem csupán a határozatlan névelőt tartalmazó mondatoknak lehet nem-specifikus olvasatuk. A

(63) Béla meg akar hódítani minden portást.

mondat nem-specifikus olvasatát megfelelően parafrázálhatjuk úgy, hogy *Béla meg akar hódítani minden portást, de nem az összes konkrét portást*. Vagy vegyünk egy határozott névelős mondatot:

(64) Béla keresi a kijáratot.

Ebben az esetben szintén könnyedén előállíthatjuk a megfelelő parafrázist: *Béla keresi a kijáratot, de nem egy konkrét kijáratot keres*. Forbes tesztje tehát általánosan is megfogalmazható: ha egy x *egy/minden/az/néhány α -t ψ -zik* szerkezetű mondat kiegészíthető azzal, hogy *de nem egy/az összes/néhány α -t*, akkor nem-specifikus olvasattal van dolgunk.

Friederike Moltmann korábban idézett tanulmányában (Moltmann 1997) erre a tesztre hivatkozva azt állítja, hogy az egzisztenciális generalizáció kudarcának nem sok köze van az egzisztenciális nyomaték eltűnéséhez. Számos példát hozhatnánk, amelyben az egzisztenciális nyomaték eltűnése nem kapcsolódik össze az ilyen értelemben vett egzisztenciális generalizáció kudarcával:

(65) Béla egy csinos kentaurt csodál.

A (65)-ös mondat nyilvánvalóan nem rendelkezik egzisztenciális nyomatékkal (igazságához nem szükséges, hogy létezzenek kentaurok, vagy hogy létezzen egy konkrét kentaur), de nem adhatjuk nem-specifikus olvasatát: a *Béla egy csinos kentaurt csodál, de nem egy konkrét csinos kentaurt* intuíciónk szerint (szemantikailag) nem jól formált mondat.⁸⁸ Érdeemes összevetni egymással a (65)-ös és a (62)-es mondatot: a két

---

hasonló esetekben a mondat alanyának attitűdje egy konkrét tárgy helyett valamilyen fogalomra irányul – bár ezzel talán megelőlegeznénk a jelenség egyik konkrét magyarázatát. (A problémát elkerülendő én mindvégig „nem-specifikus” olvasatokról fogok beszélni.)

⁸⁸ Ugyanez áll arra az esetre, amikor a *csodál* hatókörébe nem egzisztenciálisan kvantifikált kifejezés kerül: a *Béla minden portást csodál* bizonyos olvasatokban nem fejezheti ki ugyanazt, mint a *Béla minden portást csodál, de nem konkrétan mindegyiket*. (Mint a 2.3 részben látni fogjuk, a specifikus és nem-specifikus olvasatokkal kapcsolatos intuíciónk gyakran meglehetősen bizonytalanok – és ezen gyakran Forbes tesztje sem segít.)

mondat eltérő viselkedése minden bizonnyal a *keres* és a *csodál* szemantikai különbségére vezethető vissza.

Jegyezzük meg: a kvantifikált kifejezések esetében a szó szoros értelmében nem helyes egzisztenciális generalizációról beszélni, hiszen itt a kérdéses kvantifikált formulák már az eredeti mondatnak is részét képezték. A szakirodalomban ezért inkább a „kvantor-exportálás” fogalmát használják: ha egy α kifejezés hatókörén belül található kvantifikált kifejezés nem exportálható az α kifejezés hatókörén kívülre, akkor α intenzionális.

A kvantor-exportálás kudarca azonban egyértelműen a nem-specifikus olvasatok lehetőségére érzékeny – így a teszt eredményeinek részletes ismertetésére a 2.3 fejezetben fogok sort keríteni.

2.2.4 Két teszt mind fölött?

Gondolatmenetünket immár rövidre fogva: Három jelöltet vettünk szemügyre, amelyet a szakirodalomban az intenzionalitás önálló tesztjének szokás tekinteni: *az egzisztenciális generalizáció kudarcát, az egzisztenciális nyomaték hiányát és a kvantor-exportálás kudarcát.*

Az egzisztenciális generalizáció kudarcáról megmutattuk, hogy annak csupán a koextenzív kifejezések felcserélhetetlenségének feltevése mellett tudunk értelmet adni. Egy $\lceil \alpha_{\text{INT}(op)} \widehat{\varphi}(\dots \alpha_{\text{TN}} / \alpha_{\text{HL}} \widehat{\alpha}_{\text{PRED}} \dots) \rceil$ szerkezetű mondat esetén azért *elvileg* eldönthetetlen a $\exists x(\alpha_{\text{PRED}}(x))$ formula igazságértéke, tehát azért vall kudarcot az egzisztenciális generalizáció, mert a mondat (a kérdéses $A_{\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}}$ -olvasatban) a $[[[\alpha_{\text{INT}(o)} \widehat{\varphi}(\dots [[\alpha_{\text{TN}}/\alpha_{\text{HL}}]] [\alpha_{\text{PRED}}] \dots)]]$ vagy a $[[[\alpha_{\text{INT}(p)} \widehat{\varphi}(\dots \alpha_{\text{TN}} / \alpha_{\text{HL}} \widehat{[\alpha_{\text{PRED}}] \dots)]]$ felcserélhetőségi szerkezettel rendelkezik. Ha a koextenzív kifejezések cseréje nem garantálja a mondat igazságértékének változatlanságát, akkor létezik (vagy létezhet) olyan individuum, amely egyszerre igazzá és hamissá teszi az eredeti mondatból egzisztenciális generalizációval levezetett nyitott mondatot, attól függően, hogy milyen kifejezéssel jelöljük meg a kérdéses individuumot.

Az egzisztenciális generalizáció tesztje tehát pontosan ugyanarra érzékeny, mint amire a koextenzív felcserélhetőség tesztje. Ha az intenzionalitás tesztjeitől megköveteljük, hogy egymástól független intuitív ítéletekre támaszkodjanak, akkor az egzisztenciális generalizáció kudarcát nem tekinthetjük önálló tesztnek: a kérdéses formulák intuitív értelmezése során a felcserélhetetlenségi intuícióinkat is

mozgósítanunk kell. Ettől függetlenül az egzisztenciális generalizáció kudarca valóban sajátos „jegye” az intenzionalitásnak – ám olyan jegy, amelyet az első teszt eredményeire alapján detektálunk.

Az *egzisztenciális nyomaték hiánya* szintén feltárható a felcserélhetőségi teszt segítségével, ha az aktuálisan és a szükségszerűen koextenzív kifejezések mellett az (aktuálisan vagy szükségszerűen) üres extenziójú kifejezések cseréjét is megengedjük, és azt is regisztráljuk, hogy a kiinduló mondat rendelkezhet-e mindkét igazságértékkel. Amikor ugyanis üres extenziójú kifejezések cseréjére teszteljük az intuíciónkat, olykor csak hamis vagy igazságérték nélküli mondatok állnak a rendelkezésünkre – ilyenkor az egzisztenciális nyomaték jelenlétére kell következtetnünk. Míg az egzisztenciális generalizáció tesztjén pontosan ugyanazok a kifejezések mennek át, mint a felcserélhetőségi teszten, az egzisztenciális nyomaték hiánya *szűkíti* az intenzionális kifejezések halmazát. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy mivel az egzisztenciális nyomaték hiánya tökéletesen detektálható a felcserélhetőségi teszt segítségével, nem tekinthetjük az intenzionalitás önálló tesztjének.

A *kvantor-exportálás kudarcával* kapcsolatos intuíciónk viszont nagyjából-egészében függetlenek a felcserélhetőségi intuíciónktól, ezért joggal kezelhetjük az intenzionalitás önálló tesztjeként. Ez a teszt azonban a nem-specifikus olvasatokkal kapcsolatos intuíciónkra irányul – tehát egy az egyben megfeleltethető az intenzionalitás harmadik tesztjének.

Ideje hát, hogy rátérjünk a harmadik teszt eredményeinek ismertetésére – a harmadik tesztére, amely elemzésünk szerint az intenzionalitás *második* önálló tesztje!

2.3 Nem-specifikus olvasatok

2.3.1 A nem-specifikusság kritériumai

Talán nem túlzás azt állítani, hogy az intenzionális kontextusokról szóló kortárs szakirodalmi viták elsősorban a specifikus és nem-specifikus olvasatok kérdése körül forognak. A jelenség elemzését az teszi különösen nehézé, hogy a specifikus vagy nem-specifikus használattal kapcsolatos hétköznapi intuíciónk számos esetben meglehetősen gyengék és bizonytalanok. Ezért kénytelenek vagyunk további teszteket bevezetni, olyan teszteket, amelyek segítségével ellenőrizhetjük a specificitási intuíciónkat. A szakirodalomban számos ilyesféle teszt ismert; eddig (a 2.2.3 fejezetben) a Forbes-féle *de nem egy konkrét valamit*-teszttel találkoztunk. Érdemes

azonban röviden szemügyre venni egy valamivel kidolgozottabb megoldást is – például Friederike Moltmann (1997, 2008) tesztcsoportját. (Figyelem: ezek a tesztek a tranzitív igék hatókörében szereplő kvantifikált kifejezések nem-specifikus használatának felismerésére vannak kitalálva, de kisebb módosításokkal valószínűleg a propozicionális attitűdigék hatókörén belüli mondatokban szereplő kvantifikált kifejezésekre is kiterjeszthetők.)

Moltmann első tesztye a *személytelen névmások tesztje*: ha egy kvantifikált kifejezést csak „személytelen” névmással helyettesíthetünk, akkor a kvantifikált kifejezést nem-specifikusan használjuk (Moltmann 1997: 6, 2008: 241).

(66) Béla egy portást keres.

(67') Béla valamit keres.

(67'') *Béla valakit keres.

A második teszt az *azonosságfeltételek tesztje*: ha egy kvantifikált kifejezés helyessé teszi a (68)-as példában szereplőhöz hasonló következtetéseket, akkor a kvantifikált kifejezést nem-specifikusan használjuk (Moltmann 1997: 7–8, 2008: 241).

(68) Béla egy villanyszerelőt keres.

Gizi egy villanyszerelőt keres.

Béla és Gizi ugyanazt keresi.

Vegyük észre: a következtetés akkor is helyes, ha egészen biztos, hogy Béla és Gizi keresési folyamatát egészen más személy megtalálása fogja lezárni.

A harmadik teszt a *személytelen anaforikus kifejezések tesztje*: ha egy kvantifikált kifejezésre csak „személytelen” névmással utalhatunk vissza, akkor a kvantifikált kifejezést nem-specifikusan használjuk (Moltmann 1997: 6, 2008: 241).

(69') Bélának szüksége van egy jó könyvelőre. És Gizinek is szüksége van egyre.

(69'') *Bélának szüksége van egy jó könyvelőre. És Gizinek is szüksége van őrá.

A három teszt bizonyos értelemben ugyanazt méri: nem-specifikus használatok esetén az objektuális attitűd tárgyára nem utalhatunk olyan névmással, amelyet

jellemzően konkrét személyek megjelölésére szoktunk használni. (Ellenpróbaképp helyettesítsük a fenti példamondatok igéit a *találkozik*-kal: *Béla egy könyvelővel találkozik* – *Béla valakivel találkozik*; *Béla egy könyvelővel találkozik*, *Gizi egy könyvelővel találkozik* $\neq$ *Béla és Gizi ugyanazzal a személlyel találkozik*; *Béla találkozik egy jó könyvelővel*. És *Gizi is találkozik vele*.)⁸⁹

2.3.2 A nem-specifikusság mint az intenzionalitás tesztje

Mindenekelőtt jegyezzük meg: a nem-specifikus olvasatok tesztje – bármilyen további tesztek alkalmazunk is az intuíciónk élesebbé tételére – jóval kisebb hatókörű, mint a felcserélhetőségi teszt. Hiszen csak azok a mondatok rendelkezhetnek nem-specifikus olvasatokkal, amelyek kvantifikált kifejezést tartalmaznak. (És természetesen nem mindegy, *milyen módon használt* kvantifikált kifejezésről van szó: megtehetjük, hogy a határozott leírásokat kvantifikált kifejezésként fordítjuk a logikai nyelvünkre, ám a fordítás nem ruházhatja fel a kérdéses mondatokat új szemantikai tulajdonságokkal – ha az eredeti határozott leírást specifikusan használtuk, a feltárt „valódi” logikai szerkezetnek is tükröznie kell ezt használatot. A határozott leírásokat jellemzően konkrét személyek kijelölésére használjuk, nem pedig arra, hogy cselekvések tárgyának típusait jelöljük meg velük. De ez utóbbira is van példa: *Béla a meccs győztesét keresi, bárki legyen is az*.) Következésképpen azok a kifejezések, amelyeket történetesen úgy használunk, hogy a hatókörükön belül nem szerepelnek kvantifikált kifejezések – ilyenek például az igei csoportokat módosító határozói módosítók – eleve nem ruházhatják fel a mondatot nem-specifikus olvasatokkal; ezek a mondatok tehát eleve nem lehetnek intenzionálisak.⁹⁰

A nem-specifitási teszt eredményeinek ismertetése során pontosan ugyanazzal a problémával szembesülünk, mint korábban: mivel a nem-specifikus olvasatok lehetőségét nem tudjuk egyértelműen visszavezetni a mondatok felszíni szerkezetének szintaktikai sajátosságaira vagy meghatározott szintaktikai jelölők előfordulására,

⁸⁹ Moltmann 1997-es tanulmányában ezt a három tesztet még összekapcsolja az intenzionalitás két „hagyományos” tesztjével (a felcserélhetőségi teszttel és a kvantor-exportálás kudarcával), 2008-as tanulmányában azonban már csak a fenti három tesztet használja. A szerző szerint azért szerencsésebb ezeket a tesztekre támaszkodni, mert ezek egyértelműen kizárják az objektuális attitűdök nemlétező tulajdonságokra hivatkozó elméletét (amelynek értelmében a nem-specifikusan használt kvantifikált kifejezések egy aktuálisan nemlétező objektumot jelölnek: egy tulajdonságot). A nemlétező tárgyakról szóló beszéd mód példái általában véve nem mennek át a fenti teszteken, nem mutatják a fenti értelemben vett nem-specifikus használat jegyeit.

⁹⁰ Természetesen a kérdéses igei csoportok adott esetben tartalmazhatnak kvantifikált kifejezést (például: *Béla minden reggel örömmel fut egy lánnyal*), de nem szükséges, hogy ilyet tartsanak – mindez a módosított ige bővítményszerkezetének függvénye.

kénytelenek vagyunk a kifejezéseket „intuitív” jelentésük alapján csoportosítani. (Pontosan ezért beszéltünk korábban a mondatok „olvasatairól” és a kifejezések „használatairól”.) Lássuk, milyen eredménnyel jár a nem-specificitási teszt alkalmazása a 2.1 fejezetben meghatározott kifejezésosztályok tagjainak esetében!

A proпозициона́lis attitűdigék paradigmatis példányai – a szakirodalom nagyjából egységesnek tekinthető álláspontja szerint – egytől egyig átmennek a nem-specificitási teszten, tehát mindegyiknek *van olyan használata*, amelyben a mellékmondatban szereplő kvantifikált kifejezésnek nem-specifikus értelmezését adjuk. Hiszen elképzelhető, hogy a *Béla tudja, hogy egy nyugdíjas lakó találta meg az ellopott porolót* mondattal csupán azt szeretnénk kifejezni: Béla annyit tud, hogy a poroló megtalálója egy nyugdíjas lakó, de fogalma sincsen róla, hogy konkrétan kicsoda. (A mondat Forbes tesztjén és Moltmann tesztjén is átmegy: *Béla tudja, hogy egy nyugdíjas lakó találta meg az ellopott porolót, de nem [tudja, hogy] egy konkrét nyugdíjas lakó; *Béla tudja, hogy egy nyugdíjas lakó találta meg az ellopott porolót, és Gizi is tudja, hogy ő volt.*) Mint a 3.2 fejezetben látni fogjuk: az intenzionalitás jelenségének egységes magyarázata szempontjából döntő jelentőségű kérdés, hogy a fenti mondatnak van-e olyan $B_{\text{egy nyugdíjas lakó}}$ -olvasata, amelyben a kvantifikált kifejezés nem-specifikus olvasattal rendelkezik; jelenleg még hagyjuk függőben a kérdést. Viszont az egyszerűség kedvéért vezessük be a következő rövidítést: nevezzük egy mondat Γ_{α} -olvasatának azt az olvasatát, amelyben az α kvantifikált kifejezésnek nem-specifikus értelmezését kell adnunk, és Δ_{α} -olvasatának azt az olvasatát, amelyben α -t specifikusan kell értelmeznünk.⁹¹

Az eredmények ismertetését ezúttal is a lehető legrövidebbre fogva: A modális kifejezéseket – legyen szó akár mondatvonzatú, akár másféle kifejezésekről – tartalmazó mondatok első pillantásra szintén rendelkezhetnek Γ -olvasatokkal. Ezt példamondatok hosszas elemzése nélkül, pusztán az intuíciónkra hagyatkozva is beláthatjuk: a törvényszerű összefüggéseket kifejező mondatokban szereplő kvantifikált szerkezetek számos esetben nem konkrét személyre vagy személyekre utalnak, hanem a törvény absztrakt alanyára (például: *a magyar honvéd kötelessége, hogy akár élete árán is megvédelmezze hazáját*) vagy a mondat által specifikált cselekvés tárgyára (*a tömegközlekedési eszközökön a fiataloknak át kell adniuk a helyüket a kismamáknak;*

⁹¹ Szerencsésebb lett volna ezeket az olvasatokat – a korábbi A- és B-olvasatok mintájára – nagy alfával és bétával jelölni, ám a kérdéses karakterek páronként oly hasonlóak, hogy a jelölés számos félreértésre adott volna okot.

*Béla*nak szüksége van egy jó könyvelőre). Ám ha közelebbről is próbára tesszük az intuícióinkat, már részben más eredményre jutunk: a törvényjellegű összefüggéseket kimondó állítások univerzálisan kvantifikált állítások – és a kvantifikáció ilyenkor konkrét individuumok felett történik (lásd a parafrázist: *minden egyes konkrét dologra igaz, hogy ha ő magyar honvéd, akkor akár az élete árán is meg kell védelmenznie a hazáját*).⁹² Ha viszont nem törvényjellegű összefüggéseket kimondó állításokról van szó – tehát a mondatok logikai formájának nem tudunk ilyen szerkezetet adni –, akkor valóban nincs akadálya a nem-specifikus használatnak.

A kommunikációs igék (*mondja, kérdezi* stb.) sajátos csoportot alkotnak. Mivel ezen kifejezések segítségével kommunikációs aktusokról számulunk be, és a hétköznapi kommunikáció során mindig elképzelhető, hogy ne egy konkrét dologra vagy dolgok egy konkrét csoportjára irányítsuk kommunikációs partnerünk figyelmét, a kérdéses kifejezések hatókörén belül található kvantifikált kifejezések elvileg mindig rendelkezhetnek nem-specifikus olvasattal.⁹³

A valamilyen alkotásfolyamatra és annak eredményére utaló igék már a felcserélhetőség szempontjából sem viselkedtek egységesen, így nem meglepő, hogy a specifikussági teszt is vegyes eredményeket hoz az esetükben. Amikor a kérdéses alkotásfolyamat eredménye olyan dolog, amely maga is rendelkezik reprezentációs tartalommal, az ige átmegy a teszten, a mondat minden további nélkül rendelkezhet Γ -olvasattal: **Béla lerajzolt egy kentaurkölyköt, és Gizi is lerajzolta őt* (feltéve hogy nem ugyanazt a kentaurkölyköt rajzolták le). De csak akkor, ha a kvantifikált kifejezés határozatlan névelőt tartalmaz. Forbes (2006: 142–143) szerint a *minden*, a *legtöbb* vagy a (nem-anaforikusan használt) határozott névelő esetében már másként áll a dolog. Ha Béla minden lakót lerajzolt, akkor konkrétan az összes lakót lerajzolta.⁹⁴ Az ilyen igék

⁹² Vö. a 2.2.2 fejezet 86. lábjegyzetével!

⁹³ Bár ez a következtetés túl „gyorsnak” tűnhet, nem ismerek olyan szakirodalmi adatot, amely az ellenkezőjére utalna. A döntő kérdés természetesen az, hogy lehet-e, és ha igen, milyen feltételek mellett lehet igaz egy olyan mondat, amelyben a kommunikációs ige hatókörében szereplő kvantifikált kifejezés nem-specifikus olvasattal rendelkezik, míg a kommunikációs aktus alanya eredetileg specifikus módon használta a kérdéses kifejezést. (Például: *Béla azt mondta, hogy egy házmester lopta el a porolót* – miközben Béla szó szerint azt a mondatot mondta ki, hogy *A Pozsonyi 17. házmestere lopta el a porolót*. Képzelnünk el, hogy a beszélgetőpartnerek azt találgatják, hogy a lakók szerint milyen foglalkozása lehet a tolvajnak, és éppen összegzik az eredményeket. Ebben az esetben intuíciónk szerint a kérdéses mondatot valahogy így parafrázálhatnánk: *Béla azt mondta a porolót ellopó személyről, bárki legyen is az, hogy ő egy házmester, ahol is az egy házmester-t specifikusan, a porolót ellopó személy-t pedig nem-specifikusan használjuk*. De természetesen másféle elemzések is elképzelhetők.)

⁹⁴ Zimmermann (1993: 160) felhívja rá a figyelmet, hogy ez az *összehasonlít*-ra is igaz: ha Béla minden lakóval összehasonlította magát, akkor minden egyes lakóval összehasonlította magát. (Forbes téves oldalszámmal hivatkozik a szerző megállapítására.)

esetében tehát a kvantifikált kifejezésben szereplő determináns típusától függ, rendelkezik-e a mondat Γ -olvasattal.

Amikor a kérdéses alkotásfolyamat eredménye olyan dolog, amely nem rendelkezik reprezentációs tartalommal, az ige első pillantásra nem megy át a teszten: kizárólag konkrét házakat lehet építeni vagy megtervezni.⁹⁵ Ám Moltmann (2008: 243) amellett érvel: még ezek igék is átmennek a teszten, ha történetesen az éppen zajló alkotás folyamatára utalunk velük (*Béla éppen most egy házat épít*) – hiszen ebben az esetben nem létezik olyan konkrét ház, amelyet Béla építene, maga a ház ugyanis még nem létezik.⁹⁶ A mondat ebben a használatban tökéletesen átmegy a személytelen névmások tesztjén (mivel a magyarban ez a jelenség nem érzékelhető, Moltmann eredeti példáját idézem): míg a *John is building a house, and Joe is building that too* tökéletesen elfogadható, addig a *John is building a house, and Joe is building it too* nem az.

Moltmann állítása zavarbaejtő, ám nem csupán azért, mert magyar anyanyelvi beszélőként a személytelen névmások tesztje nem sokat segít a specificitási intuíciónk élesebbé tételében (az angol *it* névmást, amennyiben nem humán ágensre utal, pontosan ugyanúgy *az*-nak kell fordítanunk, mint a *that* kifejezést). Egyrészt valóban igaz, hogy a készülőben lévő dolgok még nem léteznek, ezért nem kvantifikálhatunk felettük egzisztenciálisan, amennyiben igaz állítást szeretnénk tenni. Másfelől viszont ebben az esetben mégiscsak egy konkrét dolog az, amely készülőben van. Tegyük fel, hogy Béla (mint afféle szorgos mérnök) egyszerre két házat épít – vajon ebben az esetben azt kellene mondanunk, hogy Béla nem két konkrét valamit épít, mivel a kérdéses házak nem léteznek? Intuíciónk szerint nyilvánvalóan nem. Moltmann azt a hibát követi el, hogy az egzisztenciális nyomaték hiányából a kvantifikált kifejezés nem-specifikus használatára következtet – márpedig ez a példa semmiben nem különbözik a *Béla egy csinos kentaurt csodál* esetétől, amelyre hivatkozva a szerző 1997-es tanulmányában elvetette, hogy az egzisztenciális nyomaték eltűnése jó tesztje lenne a nem-specificitás

⁹⁵ A helyzet sajnos ennél jóval komplikáltabb. A tranzitív igéknek van egy olyan használata, amelyről eddig még nem ejtettem szót. Tegyük fel, hogy vendég érkezik Bélákhoz, és Gizi arra a kérdésre, hogy Béla mit csinál ebben a pillanatban, azt válaszolja: *Béla ilyenkor mindig (egy) házat tervez*. Ebben az esetben se nem Γ -, se nem Δ -olvasattal van dolgunk, hanem egy harmadikkal: az úgynevezett „generikus” olvasattal. A generikus és a nem-specifikus olvasatok megkülönböztetésének problémája messzire vezet és jóval meghaladja dolgozatom kereteit. Röviden: jó szintaktikai érvek szólnak amellett, hogy generikus olvasatok esetén a kérdéses szerkezeteket (*házat tervez, fát vág*) ne úgy elemezzük, mint amelyekben egy ige összekapcsolódik a bővítményével, hanem egységes igei szerkezetként. (A háromféle olvasat viszonyáról lásd Bonomi 1995.)

⁹⁶ A magyarban nincs folyamatos igemód, mint például az angolban, ezért ha szeretnénk nyilvánvalóvá tenni, hogy a cselekvést folyamatában ragadjuk meg, kénytelenek vagyunk az *éppen most* és más hasonló lexikai elemek (jellemzően: módosítók) használatához folyamodni.

értelmében vett intenzionalitásnak. (Jelenleg elégedjünk meg ennyivel, a későbbiekben még részletesen visszatérünk a kérdésre.)

Korábban azt mondtuk, hogy az egzisztenciális nyomaték eltűnése azért nem önálló tesztje az intenzionalitásnak, mert a felcserélhetőségi teszt minden esetben meg tudja ragadni a jelenséget, amennyiben a kérdéses kifejezéseket aktuálisan üres extenziójú elemek cseréjére is leteszteljük. Másrészt azt mondtuk, hogy az alkotásfolyamatra utaló igék (ha az alkotásfolyamat eredménye nem reprezentációs természetű dolog) nem mennek át a felcserélhetőségi teszten – igaz, csak az igék „befejezett” jelentésű használatával foglalkoztunk (csak a *megépít* szerepelt a tesztmondatainkban). Most kiegészíthetjük a korábbi elemzésünket: ha a kérdéses igét úgy használjuk, hogy az éppen zajló alkotás folyamatára utaljunk vele, a kifejezés nem megy át a felcserélhetőségi teszten; hiszen ha Béla egy házat épít, és történetesen minden ház egyszersmind baktériumkeltető telep, nem lesz garantáltan igaz, hogy Béla egy baktériumkeltető telepet épít. Az *épít* tehát olyan tranzitív ige, amely e speciális használatában egyszerre rendelkezik A- és Δ -olvasattal. (Szabó Gendler 2010 is emellett érvel; szerinte éppen az alakulóban lévő dolgokról beszámoló mondatok szolgálnak az egyik legjobb példával a referenciálisan homályos, de specifikus olvasatok létezésére. Erre a 2.3.3.4 fejezetben még visszatérek. Mint látni fogjuk, van olyan értelme a nem-specifikusságnak, amelynek alapján azt kell mondanunk, hogy az alkotásfolyamatra utaló igék hatókörén belül előforduló determinánsos szerkezetek csak nem-specifikus olvasattal rendelkezhetnek.)⁹⁷

De térjünk vissza a kérdéses kifejezésosztályokra! A valami iránti hajlandóságra vagy vágyra utaló igék (*akarja, belemegy* stb.) minden további nélkül rendelkezhetnek Γ -olvasatokkal, akárcsak a valamilyen hiányállapot fennállására utaló igék. (Lásd: *Béla azt akarja / arra vágyik, hogy egy/minden portás beengedje* – egyik esetben sem egy konkrét portásról vagy az összes konkrét portásról van szó; *Bélának hiányzik egy poroló* – igaz, a *minden* esetén itt már kissé bizonytalan az anyanyelvi intuíciónk.)⁹⁸ A hasonlóságot kifejező igék, mint láttuk, csak bizonyos determinánsokat tartalmazó kvantifikált kifejezések esetén engedik meg a Γ -olvasatot. A „tranzakciós” igék (*vásárol, kölcsönad, bérel, tartozik*) vegyes képet mutatnak: a *tartozik* egyértelműen használható Γ -olvasatban, a többi igénél ez a használat valamivel ritkább. De az

⁹⁷ Szabó Gendler (2008a) megmutatta, hogy miért nem tartható az „alakulóban lévő dolgokról” beszámoló mondatok eseményszemantikai keretben megfogalmazott tisztán extenzionális elemzése, de részletesen érvelt az ilyen mondatok hagyományos intenzionális elemzése ellen is.

⁹⁸ Lásd: *?Bélának hiányzik minden barátja, de nem konkrétan minden egyes barátja.*

intuíciónkat élesebbé tehetjük Moltmann tesztjeivel, ha a tranzakció tárgyát – eléggé el nem ítéhető módon – valamilyen humán ágenssel azonosítjuk: *Béla bérel egy cselédet, és Gizi is bérel egyet* – **Béla bérel egy cselédet, és Gizi is bérlí őt* (feltéve hogy két különböző cselédről van szó). Az észlelési folyamatokkal kapcsolatos igék, bármily meglepő, szintén intenzionálisnak bizonyulnak: *Béla és Gizi ugyanazt látja, tudniillik egy házmestert*. (Vegyük észre, hogy Forbes tesztje ezen a ponton első pillantásra más eredményt mutat: **Béla lát egy házmestert, de nem egy konkrét házmestert*.) Akárcsak a birtoklást kifejező igék: *Bélának van egy barátja, tehát nem nincstelen: van valamije*. A fizikai cselekvést kifejező igék viszont nem nagyon tudják Γ -olvasatokkal felruházni az őket tartalmazó mondatokat: akárhányszor csak nem-specifikus használatra gyanakodnánk, valójában generikus olvasattal van dolgunk.

A határozói módosítók általában megengednek nem-specifikus olvasatokat (*Béla feltehetőleg találkozott egy házmesterrel*), de nem mindig: *Béla gyorsan megismételt egy szót* – *Béla szándékosan megismételt egy szót* – az előbbi esetben nem beszélhetünk nem-specifikus olvasatról (Larson 2002: 12).⁹⁹ Ugyanez áll a jelzői módosítókra: *Eduárd egy állítólagos házmester* (nincs nem-specifikus olvasat) – *A házmester a porolók gyakorlott eltulajdonítója* (adhatjuk nem-specifikus olvasatát). Mindazonáltal jegyezzünk meg három dolgot. Egyrészt: mint láttuk, a specificitási teszt csak azokra a módosítókra alkalmazható, amelyek aktuálisan kvantifikált kifejezést tartalmaznak, így a *Béla feltehetőleg eszik* nem megy át az intenzionalitás harmadik tesztjén (míg az első átmegegy). Másrészt: a teszt alkalmazása során gondosan meg kell vizsgálnunk, hogy a kérdéses kvantifikált kifejezés a szóban forgó határozói vagy jelzői módosítón túl milyen további (adott esetben intenzionális) kifejezés hatókörén belül fordul elő. (Intuíciónk szerint a *Béla egy állítólagos gólkutatót keres* minden további nélkül rendelkezhet nem-specifikus olvasattal; igaz, előfordulhat, hogy itt már másféle értelemben használtuk az *állítólagos* kifejezést, mint fentebb.)¹⁰⁰ Harmadrészt: ezekben

⁹⁹ Partee (1974/1997: 851, 10. jegyzet) szerint az utóbbi esetben sem, hiszen például csak konkrét személyeket lehet szándékosan lelőni. Larson ezzel szemben arra hivatkozik, hogy a *szándékosan* módosító mindig az alany szándékára utal, és elképzelhető, hogy adott esetben az alany csak az állt szándékában, hogy megismételjen egy szót vagy lelőjön egy házmestert – de nem egy konkrét szót vagy egy konkrét házmestert.

¹⁰⁰ Mint a 2.1.4 fejezetben láttuk, Larson szentencialista álláspontot képvisel, ezért minden olyan intenzionális módosító problémát jelent számára, amelyet nem lehet igei formára hozni. Felosztása szerint a teljesen intenzionális (tehát a felcserélhetetlenségi, az egzisztenciális nyomatók eltűnését mérő és a nem-specificitási teszten is átmenő) módosítók egytől egyig igei formára hozhatók, akárcsak azok a részlegesen intenzionális módosítók, amelyek a felcserélhetetlenségi mellett csak a nem-specificitási teszten mennek át. Azokról a módosítókról pedig, amelyek kizárólag a felcserélhetetlenség tesztjén mennek át, a davidsoni eseményszemantikai keretet használva megmutathatjuk, hogy valójában nem intenzionálisak,

a bonyolult esetekben intuitív ítéleteink gyakran az elemezhetetlenségig bizonytalanná válnak. Mint a 2.3 rész elején megjegyeztem: a nem-specifikussági teszt alkalmazásának egyik legfőbb akadálya, hogy nem mindig világos, pontosan milyen eredményre is jutottunk – ez a módosítók esetére fokozottan igaznak tűnik.

2.3.3 Nem-specifikussági intuíciók

2.3.3.1 Rugalmas nem-specifikus használat

A kvantifikált kifejezések nem-specifikus olvasataival kapcsolatos intuitív ítéleteink bizonytalansága (legalább részben) arra vezethető vissza, hogy a tesztek során gyakran *egyszerre többféle* intuíciónkat tesszük próbára.

Mit is jelent, hogy egy kifejezést nem-specifikusan használunk? Azt, hogy a kifejezés kimondásával nem jelölünk ki egyetlen konkrét individuumot (vagy individuumok egy konkrét halmazát) a világban. Nem mindegy azonban, hogy a kérdéses esetben *elvileg* nem vagyunk képesek erre, mivel a mondat olyan tevékenységről vagy szituációról számol be, amelyet nem tudunk leírni „szokásosan” használt kvantifikált kifejezések segítségével – vagy csupán *gyakorlati* tényezők állnak a döntés háttérében: kommunikációs szükségleteink úgy diktálják, hogy a kvantifikált kifejezéseket ne egyedi dolgok kiválasztására használjuk. Kezdjük ez utóbbival!

A beszélő általában szabadon eldöntheti, mennyire kíván részletes beszámolót nyújtani egy alany cselekvéséről. Tegyük fel, hogy két pszichológus arról beszélget, milyen alakokat véltek felfedezni a pácienseik a kísérlet során felmutatott képen, és elhangzik a következő mondat:

(70) Béla egy házmestert látott, Gizi pedig egy tanszékvezetőt.

Ebben az esetben természetesen fel sem merül a specifikus olvasat lehetősége (a kísérlet alanyai nem konkrét személyeket fedeztek fel az ábrákon), ám ez alighanem annak számlájára írható, hogy a kérdéses kvantifikált kifejezések egy rejtett (a mondat felszíni szerkezetében nem megjelenő) intenzionális operátor hatókörében fordulnak elő – tudniillik *a képen* hatókörén belül. Ám a példát minden további nélkül átalakíthatjuk úgy, hogy ez ne jelentsen többé problémát: tegyük fel, hogy a beszélgetés Béla és Gizi valós látási élményeiről folyik. Általánosan fogalmazva: amennyiben a beszélgetés nem az objektuális attitűdök tárgyáról szól, hanem (mondjuk) azok minőségéről, a beszélők

---

mert a hatókörükben előforduló kifejezések felcserélhetetlenségét más jelenségre (az igék rejtett relációs természetére) vezethetjük vissza.

nem kötelezik el magukat a kérdéses attitűdök konkrét tárgyának létezése mellett – függetlenül attól, hogy az attitűdöt kifejező ige eredetileg intenzionális volt-e vagy sem. A jelenség nem korlátozódik az attitűdigékre: a *Béla egy fiú mellett áll* mondat bizonyos használataiban a beszélő nem kíván kijelölni egy konkrét fiút a világban; a mondat igazságához csak annyi szükséges, hogy *bárki*, aki igazzá teszi a mondatot, fiú legyen.

De vegyük ismét a *keres* igét és annak egy vitathatatlanul intenzionális (értsd: nem-specifikus) használatát:

(71) Béla egy filozófust keres [, mert szeretné megtudni, léteznek-e szintetikus a priori ítéletek].

Béla nyilván nem egy konkrét filozófust keres; bárki megteszi, aki fel tudja világosítani a szintetikus a priori ítéletek létezésével kapcsolatban. Béla keresése nem egy konkrét személyre irányul, hanem egy olyan személyre, bárki legyen is *az* (lásd Moltmann tesztjét!), aki rendelkezik egy konkrét tulajdonsággal (tudniillik azzal, hogy filozófus). Ám a beszélő minden további nélkül úgy dönthet, hogy „hátrább lép” a szituációtól, és így számol be Béla tevékenységéről:

(72) Béla egy szakembert keres.

A nem-specifikusság fenti második értelmében ismét csak nem-specifikus olvasattal van dolgunk: míg a (71)-es állításból – az egzisztenciális generalizációnak a koextenzív felcserélhetetlenségéből adódó kudarcát most egy pillanatra félretéve – intuitíve következni látszott, hogy *van egy speciális tulajdonságcsoporthoz, amelynek Béla egy tetszőleges instanciáját keresi*, addig a (72)-es állításból semmi ilyen nem következik. A beszélő nem kötelezi el magát amellett, hogy Béla keresése egy konkrét tulajdonságcsoporthoz (tetszőleges) instanciájára irányulna. Lásd Forbes tesztjét: *Béla egy szakembert keres, de nem egy konkrét ilyen-és-ilyen szakembert* (körülményesebb parafrázissal: *Béla a szakemberség egy instanciáját keresi, de nem egy konkrét szakemberség-típus instanciáját*).

A nem-specifikus használatok e második fajtáját a továbbiakban nevezzük *rugalmas* nem-specifikus (vagy nem-specifikus_R) használatnak. A rugalmas nem-specifikus használat azért rugalmas, mert nem érzékeny a kvantifikált kifejezések közvetlen szintaktikai környezetére: bármely és bármilyen kifejezés hatókörén belül előforduló

kvantifikált kifejezést használhatunk nem-specifikusan_R. A következő megszorításokkal:

(a) A határozott névelőt tartalmazó kvantifikált kifejezés nem használható nem-specifikusan_R, ha (i) a határozott névelő anaforikusan visszautal egy konkrét individuumra (például: *Béla találkozott Eduárddal, és megveregette a fiú vállát*), valamint ha (ii) a kérdéses tulajdonsággal definíció szerint vagy a beszélő ismeretei szerint csupán egyetlen individuum rendelkezhet (lásd: *Béla a kijáratnál áll, de nem úgy értem, hogy egy konkrét kijáratnál – ?Béla az apja mellett áll, de nem úgy értem, hogy konkrétan az apja mellett*).¹⁰¹

(b) Ha a kvantifikált kifejezést *ontológiai* értelemben is nem-specifikusan használjuk (meghatározását lásd később), akkor a nem-specifikus_R használat ráépül erre a használatra: bármit jelöljön is a kérdéses kifejezés (tulajdonságot, potenciális entitást stb.), nem-specifikus_R használat esetén nem ezt a konkrét valamit jelöli többé.

A (b) megszorítással egyértelműen elkötelezzük magunkat a nem-specifikus használatok egy olyasfajta elemzése mellett, amelynek értelmében a kvantor-exportálás kudarcát a formális szemantikai elméletünk ontológiájának bővítésével kell kiküszöbölnünk. (Másképpen fogalmazva: a nem-specifikus_R használatnál típusemelést végzünk $\langle s, \langle \dots \rangle \rangle$ -ről $\langle s, \langle s, \langle \dots \rangle \rangle \rangle$ -re.) Ha szeretnénk elkerülni ezt, akkor a (b) megszorításból töröljük a kettőspont utáni részeket, a „ráépül”-t pedig tekintjük elemzetlen terminusnak, s mondjuk azt: a nem-specifikus_R használat *a nem-specifikus_O használathoz képest* nem-specifikus, bármit jelentsen is ez közelebből.

Vajon a nem-specifikus_R használatot az intenzionalitás „jegyének” kell-e tekintenünk? Ha annak tekintjük, a nem-specifícitási teszt alkalmazása értelmetlenné válik. A nem-specifikus_R használat tesztjét hozzávetőleg a következőképp határozhatjuk meg: egy *x egy a-t ψ -zik* szerkezetű mondatot nem-specifikusan használunk, ha kiegészíthetjük azzal, hogy *de nem úgy értem, hogy egy konkrét a-t*. (Természetesen a feltétel első felét jóval általánosabban kellene megfogalmazni, hogy ne csak a tranzitív igékre és határozott névelős szerkezetekre vonatkozzon, de jelenlegi céljainknak ez is

¹⁰¹ Mivel a hétköznapi társalgás során rendkívül ritka, hogy extenzionális környezetben kvázi-határozott leírásokat nem-specifikusan_R használjunk, ezért a (ii) esetben bizonytalan az intuíciónk, és inkább a specifikus olvasatok felé hajlunk. Mindazonáltal ha nem könnyen is, de elképzelhető olyan társalgási szituáció, amelyben a *Béla az apja mellett áll, de nem úgy értem, hogy konkrétan az apja mellett* mondat intuitíve elfogadható (anélkül, hogy a *festményen* vagy valami ehhez hasonló intenzionális módosító jelenlétét feltételeznénk).

megfelel.) Ezen a teszten azonban minden olyan mondat átmege, amely kvantifikált kifejezést tartalmaz; minden ilyen mondatnak lesz megfelelő használata. A korábbiakban a felcserélhetetlenségi intuíciónk vizsgálata során szándékosan nem tettük fel azt a kérdést, hogy a mondatok igazságértékével kapcsolatos intuíciónkat mennyiben befolyásolja a használt nyelvi elemek kontextusfüggetlen jelentése és mennyiben a megnyilatkozás egyedi kontextusa – mivel erre a kérdésre már maguknak az elméleteknek kell választ adniuk. Mindazonáltal hallgatólagosan mégiscsak elfogadtunk egy módszertani elvet:

A szintaktikai-szemantikai lehorgonyzás elve: A mondatok használatát befolyásoló kontextuális elemek közül csupán azok járulnak hozzá a mondat intuitív jelentéséhez, amelyek meghatározott szintaktikai szerkezetek előfordulásához kötődnek.¹⁰²

Másképpen fogalmazva: a kontextus jelentésmódosító műveleteinek mindig valamilyen meghatározott szintaktikai szerkezet a bemenete. (Ezzel első pillantásra kizártuk azt a lehetőséget, hogy egy elmélet a felcserélhetetlenségi intuíciónkat teljes egészében pragmatikai elvek működésére vezesse vissza. Valójában a helyzet másképpen áll: a lehorgonyzási elvet pusztán módszertani elvként fogadtuk el; az intuitív nyelvi ítéleteink feldolgozásának módszertani elveként. Tehát minden további nélkül feladhatjuk, ám ebben az esetben újra kell rendeznünk az empirikus adatainkat – ahogy ezt például a neo-russelliánus elméletek képviselői teszik, amikor azt állítják, hogy a felcserélhetetlenségi intuíciónk valójában elhomályosítják az igazságértékkel kapcsolatos intuíciónkat.)

A nem-specifikus_R használat nem felel meg a lehorgonyzási elvnek. A felcserélhetetlenség vizsgálata során mindig kétféle feltevással kellett élnünk, hogy *megjósolható* legyen a kérdéses használat: a kimondott mondat szintaktikai szerkezetére, valamint a kimondás kontextusára (a beszélői szándékokra, társalgási előzményekre stb.) vonatkozó feltevással. Itt viszont bőven elég, ha a kontextuális paramétereket rögzítjük; a kimondott mondat szintaktikai szerkezetéről csak annyit kell tudnunk, hogy kvantifikált kifejezést tartalmaz. De vajon az A- és a B-olvasatok megkülönböztetése *valóban* megfelelt a lehorgonyzási elvnek?

---

¹⁰² A szintaktikai szerkezet, a szemantikailag kódolt információ és a kontextuális hatások viszonyáról lásd például Stanley (2002).

2.3.3.2 Felcserélhetetlenségi intuíciók és a kontextus

Idézzük fel az intenzionalitás első tesztjének eredményeit! Azt mondtuk: egy tetszőleges δ kifejezés akkor és csak akkor intenzionális, ha δ -nak van olyan használata, amelyben blokkolja a hatókörén belüli (tartalmas) kifejezések koextenzív cseréjét. (A hatókör fogalmát nem vezettük be formális definícióval, és ez – kimondva, kimondatlanul – problémát is okozott. Hol a felszíni szintaktikai szerkezet alapján jelöltük ki a kifejezések hatókörét, hol pedig a felcserélhetőségi intuícióink alapján; ez a két módszer azonban számos esetben különböző eredményre vezetett.¹⁰³ A pontatlanságnak az volt az oka, hogy nem akartuk egyértelműen elkötelezni magunkat amellelt, hogy minden intuitív szemantikai különbséget a logikai forma különbségére kell visszavezetnünk.)

Azt láttuk, hogy ha egy kifejezés blokkolhatja a hatókörén belüli (tartalmas) kifejezések cseréjét, akkor a hatókörén belüli *összes* elem cseréjét blokkolhatja – de nem szükségszerű, hogy minden használat esetén az összes elem cseréjét blokkolja. Ezért a hatókörön belüli elemek tekintetében megkülönböztettünk A- és B-olvasatokat: A-olvasat esetén a kérdéses elem nem felcserélhető vele koextenzív elemekkel, B-olvasat esetén viszont felcserélhető. Azt is megállapítottuk, hogy bizonyos intenzionális kifejezések tökéletesen „de-intenzionálhatók”, tehát használhatók úgy, hogy a hatókörükön belül előforduló összes elem felcserélhető legyen velük koextenzív kifejezésekkel (bár ez a használat meglehetősen ritka); más intenzionális kifejezések azonban nem ilyenek (például az *állítólagos*).

Milyen lehetőségek állnak az anyanyelvi beszélők rendelkezésére, ha egy α kifejezést úgy szeretnének használni, hogy az (az eredményül kapott mondatok igazságát tekintve) ne legyen ekvivalens az összes vele koextenzív kifejezéssel? Háromféle esettel számolhatunk (tegyük fel, hogy α egy összetett φ kifejezés egyik eleme, és „intenzionális”-on értünk a felcserélhetőség szempontjából vett intenzionalitást):

¹⁰³ Mi több, olykor (például a *megérdemel* esetében) lexikai dekompozíciót végeztünk, és az így kapott mondat hatóköri viszonyait „rávetítettük” az eredeti mondatra. (Ha az x *megérdemli*, hogy x -szel *ez-és-ez történjen* szerkezetnek az a „helyes” fordítása, hogy *Az erkölcsi törvények értelmében szükségszerű, hogy x -szel ez és ez történjen*, akkor végső soron az x is a *megérdemli* hatókörén belül fordul elő – bármennyire hasonlít is az eredeti mondat szerkezete az x *tudja*, hogy x -szel *ez-és-ez fog történni* mondatéra. A zavar könnyedén elosztható, de ehhez már egy tartalmas szintaktikai elméletre van szükségünk; továbbá ki kell kötnünk, hogy a lexikai dekompozícióval megkapott formula nem az eredeti mondat logikai formáját adja meg, csupán az eredeti mondatéval azonos igazságfeltételekkel rendelkezik.)

(i) Ha α egy olyan (φ -beli) δ kifejezés hatókörén belül fordul elő, amelynek *nincsen* intenzionális használata, és nem fordul elő további intenzionális kifejezések hatókörén belül, akkor α csak felcserélhető módon használható φ -ben.

(ii) Ha α egy olyan (φ -beli) δ kifejezés hatókörén belül fordul elő, amelynek *van* intenzionális használata, de a társalgási kontextus nem realizálja ezt a használatot, akkor α csak felcserélhető módon használható φ -ben.

(iii) Ha α egy olyan (φ -beli) δ kifejezés hatókörén belül fordul elő, amelynek *van* intenzionális használata, és a társalgási kontextus realizálja ezt a használatot, akkor α csak nem felcserélhető módon használható φ -ben.¹⁰⁴

Az (i) állítás tautológia: ha egy kifejezésnek nincsen intenzionális használata, ez azt jelenti, hogy nincsen olyan társalgási kontextus, amelyben a kifejezést nem felcserélhető módon használhatnánk. A (ii) és a (iii) állítás azt mondja ki, hogy a nem felcserélhető használatnak önmagában nem elégséges feltétele, hogy a δ kifejezésnek legyen intenzionális használata – arra is szükség van, hogy a kontextus ténylegesen realizálja is ezt a használatot. (Természetesen az intenzionalitás elméleteinek pontosan meg kell mondaniuk, mit jelent, hogy a társalgási kontextus „realizál” egy használatot; mi most ezt a kérdést nyitva hagyjuk.)

A nem-specifikus_R használat esetében viszont csupán a következő lehetőségekkel kell számolnunk (tegyük fel, hogy α kvantifikált kifejezés, és „intenzionalitás”-on értsünk a nem-specifikus olvasatok szempontjából vett intenzionalitást):

(i') Ha α tetszőleges (φ -beli) δ kifejezés hatókörén belül fordul elő, de a kontextus nem realizálja δ intenzionális használatát, akkor α csak specifikusan használható φ -ben.

(ii'') Ha α tetszőleges (φ -beli) δ kifejezés hatókörén belül fordul elő, és a kontextus realizálja δ intenzionális használatát, akkor α csak nem-specifikusan használható φ -ben.

A különbség szembetűnő: a második esetben azért nem kellett kimondanunk egy (i)-hez hasonló tautologikus állítást, mert csak „üresen” lehetett volna igaz – hiszen aktuálisan

---

¹⁰⁴ „Nem felcserélhető”-n továbbra is „a teljes mondat igazságértékének esetleges megváltoztatása nélkül nem felcserélhető”-t értünk.

nincsenek olyan kifejezések, amelyeknek ne lenne intenzionális használatuk. Tehát míg az A- és a B-olvasatok közti választás lehetősége csak bizonyos kifejezések esetében merülhet fel, addig a Γ^R - és Δ^R -olvasatok közti választás lehetősége minden esetben adott. Ráadásul, mint láttuk, a nem-specifikusság fokozatos jelenség: megfelelő kontextuális feltételek esetén a beszélő bármely kifejezéssel emelhet egyet a specifikusság „szintjén”.

Ideje azonban, hogy számba vegyük a felcserélhetőségi teszt alkalmazásának néhány furcsa eredményét, amit mindeztidáig elhallgattunk.

2.3.3.2 „Egyszerű” mondatok – rugalmas felcserélhetetlenség?

Jennifer M. Saul (1997a, 1997b, 1999, 2007) a következő mondatokon végezte el a felcserélhetőségi tesztet:

(73) Clark Kent ment be a telefonfülkébe, és Superman jött ki belőle.

(74) Sosztakovics ezer szállal kötődött Szentpétervár hagyományaihoz, de Leningrádban kellett leélnie az életét.

Még számtalan hasonló mondatot találhatnánk, amelyek ugyanígy viselkednek a felcserélhetőség szempontjából (a szakirodalom imponálóan kiterjedt példatárral dolgozik), de a lényeg már ezek alapján is világos: a (73)-as és a (74)-es mondat nem tartalmaz olyan kifejezést, amelyet korábbi eredményeink alapján az intenzionális kifejezések közé sorolhatnánk – a bennük szereplő koextenzív tulajdonnevek cseréje azonban nemhogy nem garantálja az igazságértékek változatlanságát, de egyenesen hamissá teszi az eredetileg igaz mondatokat.

A helyzet első pillantásra kíséretiesen hasonlóknak tűnik a nem-specifikus_R használatok esetéhez. Legalábbis egyetlen szempontból: ha a kontextuális feltételek megfelelőek, a beszélő bármely kifejezést használhat nem felcserélhető módon – függetlenül attól, hogy az milyen további kifejezések hatókörén belül fordul elő. Ezen a ponton azonban véget is értek a hasonlóságok. Míg a nem-specifikus_R használat esetén a beszélő úgy dönt, hogy „hátrébb lép” a kérdéses szituációtól, és szándékosan „hiányos” beszámolót nyújt egy cselekvés alanyáról vagy tárgyáról, addig itt egészen más történik. De pontosan micsoda?

A fenti példák receptje a következő: Végy két aktuálisan koextenzív egyedi terminust; az a legjobb, ha ezek szükségszerűen koextenzívek egymással (tehát

tulajdonnevek vagy „merekített” határozott leírások). A két kifejezés alkalmazási esetei világosan különüljenek el egymástól: a két kifejezéssel jellemzően más és más szituációban jelöljük meg az individuumot, és lehetőleg soha ne alkalmazzuk őket párhuzamosan. Ideális választás, ha az individuum ezekben a szituációkban karakteresen különböző tulajdonságokkal rendelkezik – mondhatni a két név különböző életet él, mintha az individuum más és más aspektusait jelölné. (Ahogy Kripke /1979: 280/ megjegyzi: azoknál a neveknél általában véve sokkal erősebbek a felcserélhetetlenségi intuíciónk, amelyeknek különböző leírások segítségével rögzítettük a referenciáját.) A példa szempontjából nem feltétlenül szükséges, de nem árt, ha léteznek olyan nyelvhasználók, akik nincsenek tisztában a két név koextenzivitásával. (Hiszen „ha van rá precedens, hogy valaki ne ismerje fel két személy azonosságát, nem kell sokáig kutatnunk a referenciális homályosság után” /Clapp 2000: 50/.) Ha minden összetevő a rendelkezésedre áll, válaszsd ki az egyik nevet és alkoss vele olyan mondatot, amelyben a név összekapcsolódik a szokás szerint vele asszociált predikátumok egyikével. A hatás kedvéért a második tagmondatban tedd meg ugyanezt a másik névvel is, vagy tagadd a második névvel megjelölt személyről az első tagmondatban szereplő tulajdonságot, de más megoldás is elképzelhető – mindez már a kreativitásodra van bízva.

Vegyük észre: a (73)-as és (74)-es mondatot akkor is intuitíve igaznak ítéljük, ha jólinformáltak vagyunk, tehát ha tisztában vagyunk a kérdéses nevek koextenzivitásával. Ilyen használatok esetén a beszélő mintegy „intenzionalizálja” a mondatokat: úgy tesz, mintha olyan perspektívából fogalmazná meg őket, amelyből nem hozzáférhető a kifejezések szükségszerű koextenzivitásának ténye – miközben ez a tény a társalgás résztvevői (köztük a beszélő!) számára tökéletesen hozzáférhető. Gondoljunk csak a (74)-es mondatra: *ironikusan* úgy teszünk, mintha nem tudnánk, hogy az ilyen és ilyen (vonzó) kulturális tulajdonságokkal rendelkező Szentpétervár valójában az ilyen és ilyen (nem túl vonzó) kulturális tulajdonságokkal rendelkező Leningráddal azonos – ezzel hívva fel a figyelmet a helyzet groteszk ellentmondásosságára (Sosztakovics a neki megfelelő helyen élte le az életét, de nem a neki megfelelő történelmi időszakban). A beszélő tehát nem az *alany* perspektíváját szűkíti (mint a B-olvasatok esetében, amikor is a kérdéses kifejezést kivonja a perspektívamegőrzés hatálya alól), hanem az adott szituációban *úgy tesz, mintha az* „objektív” beszámoló egybeesne egy (a releváns tényezők tekintetében) korlátozott

perspektívájú beszámolóval – márpedig nem esik egybe, és ezt a beszélő is nagyon jól tudja.

Az „egyszerű” mondatok problémájára számos különböző megoldás született. Az egyik lehetőség, hogy azt állítjuk: végső soron nem is rugalmas, hanem *ontológiai* felcserélhetetlenséggel van dolgunk. A tulajdonnevek bizonyos esetekben *nem* a „hagyományos” ontológiánk individuumait jelölik, hanem másféle természetű entitásokat, mondjuk „alteregókat”, amelyek a (szintén tulajdonnevekkel megjelölt) „elsődleges” személyek, „primum egók” „alteregói” (Pitt 2001). A másik lehetőség, hogy azt feltételezzük: a mondat logikai formájában jelen van néhány intenzionális kifejezés, amely megakadályozza a kifejezések cseréjét – például a *mint olyan* vagy annak valamilyen változata (Forbes 1997, 1999, 2006: 168–169), esetleg az *x-aspektus* (lásd: *Clark Kent/Superman Clark Kent-aspektusa ment be a telefonfülkébe, és Superman-aspektusa jött ki belőle*) (Moore 1999, 2000). De nem kell feltétlenül a tulajdonnevek irányából közelíteni: elképzelhető, hogy az egyes kontextusokban a predikatív kifejezéseket használjuk más és más módon, és ez okozza az igazságértékek intuitív különbségét (Predelli 1999, 2001). Ha ezen utak valamelyikét választjuk, *szemantikai* magyarázatot adunk a jelenségre, hiszen a kifejezések használatának kontextusfüggő különbségeit a mondatok logikai formájának különbségeire vezetjük vissza. De akár *pragmatikai* magyarázatot is adhatunk – mondjuk a grice-i társalgási implikaturákra hivatkozva (Barber 2000). Maga Saul (2007) szintén a pragmatikai megoldást választja, de a jelenség magyarázatát pszichológiai terminusokban fogalmazza meg: nem az határozza meg egy mondat igazságértékével kapcsolatos intuitív ítéletünket, hogy a mondat által kifejezett vagy implikált proposíció milyen igazságértékkel rendelkezik, hanem ez további pszichológiai faktorok – milyen reprezentációkat kapcsolunk a nevekhez, mennyire gyakorlottan vonunk le következtetéseket nevek felcserélésével stb. – függvénye (Braun– Saul 2002, Saul 2007).

Az „egyszerű” mondatok problémája ezer szállal kötődik a propozicionális attitűdökről beszámoló mondatok kérdéséhez. Ha érvényes magyarázattal szeretnénk előállni, az intenzionális kifejezések hatókörén belüli elemek felcserélhetetlenségéről szóló magyarázatunkat ki kell tudnunk terjeszteni az egyszerű mondatok esetére is. Saul érvelése szerint az általa ajánlott pszichológiai magyarázat előnyben van a riválisaival szemben. Vegyük az alábbi mondatokat:

(75) Béla úgy tudja, hogy Clark Kent ment be a telefonfülkébe.

(75') Béla úgy tudja, hogy Superman ment be a telefonfülkébe.

(76) Clark Kent ment be a telefonfülkébe.

(76') Superman ment be a telefonfülkébe.

Saul szerint mind a négy mondat egyaránt igaz, és mind a (75)-ös, mind a (76)-os mondat esetében pusztán pszichológiai tényezők állnak a felcserélhetlenségi intuíciónk háttérében. A (75)-ös és a (75') mondat alárendelt tagmondata *ugyanazt* a (russeliánus) propozíciót fejezi ki, mint a (76)-os és a (76') mondat: a Clark Kentet/Supermant és a telefonfülkébe bemenés tulajdonságát tartalmazó propozíciót.

A propozicionális attitűdigék hatókörén belüli kifejezések felcserélhetlenségéről szóló szemantikai és pragmatikai magyarázatokat viszont nem lehet kiterjeszteni a (76)-os és a (76') mondatok esetére. Ezek a magyarázatok vagy abból indulnak ki, hogy a (75)-ös és a (75') mondatok mellékmondatai által kifejezett propozíciók *különböznek* egymástól: a mondatok logikai formája az alany perspektívájára utaló kontextusérzékeny elemet tartalmaz, vagy olyan elemet, amely indexikusan „rögzíti” a tulajdonnevet a propozíció többi eleméhez (*Béla úgy tudja Clark Kentről, hogy ő Clark Kentként ment be a telefonfülkébe*) – vagy abból indulnak ki, hogy a két mellékmondat különböző propozíciókat implikál (az *x úgy tudja, hogy*-os szerkezetek azt implikálják, hogy a mellékmondat *x* perspektívájából számol be az eseményekről). Ám mindkét magyarázathoz az következik, hogy a teljes mondatok igazságértéke együtt változik az alany jólértesültségével: ha az alany tisztában van a két kifejezés koextenzivitásával, a felcserélés nem változtatja meg a mondat igazságértékét, ha nincs tisztában vele, megváltoztatja. (Ezért fogalmaztunk úgy korábban, hogy a koextenzív kifejezések cseréje *nem garantálja* az igazságértékek változatlanóságát.) A (76)-os és a (76') mondatok igazságértéke azonban nem érzékeny arra, hogy a beszélő vagy a hallgató jólinformált-e: a két mondat intuitív igazságértéke akkor is különbözik, ha tisztában vagyunk Clark Kent és Superman azonosságával, és akkor is, ha nem vagyunk tisztában vele. Ezt a problémát Saul (2007: 57) a *jólértesültség problémájának* nevezi.

Szerintem azonban a jólértesültség problémájára másféle magyarázatot is adhatunk, mint amelyet Saul javasolt. A (73), a (74)-es és a (75)-ös mondatok ominózus használatának esetében *rugalmas* felcserélhetlenséggel van dolgunk. A

felcserélhetetlenség valóban nem a kérdéses mondatok szemantikai szerkezetének különbségét tükrözi, de nem is az igazságérték-ítéletekre vonatkozó általános pszichológiai törvényszerűségekre vezethető vissza. A beszélő *ironikusan* használja a mondatokat: úgy tesz, mintha egy nem-jólértesült személy perspektívájából számolna be a kérdéses eseményekről, miközben adottnak tekinti, hogy beszélgetőpartnerei jólértesültek.¹⁰⁵ Mindazonáltal az ironikus használat valóban ízig-vérig pragmatikai jelenség, amelynek vizsgálatához túl kell lépünk a szintaktikai-szemantikai lehorgonyzás elvén.¹⁰⁶

Összefoglalva: mind a koextenzív felcserélhetetlenség, mind a nem-specifikus olvasatok kapcsán beszélhetünk rugalmas használatról. Mind a két esetben a beszélői perspektíva sajátosságai állnak az intuitív ítéleteink háttérben. A koextenzív kifejezések felcserélhetetlenségét_R azzal magyarázhatjuk, hogy a beszélő a kérdéses mondat segítségével ironikusan perspektivikus beszámolót nyújt egy eseményről, a kvantifikált kifejezések nem-specifikus_R használatát pedig azzal, hogy a beszélő hiányos, nem maximálisan specifikált leírást ad a kérdéses cselekvésről. Ezek a használatok azonban nyelvileg nem konvencionalizálódtak: bár számos lexikai elem áll a beszélő rendelkezésére, hogy explicitté tegye őket (lásd: *úgy értem, hogy x y-ként csinált valamit* vagy *de nem úgy értem, hogy konkrétan egy/minden z* stb.), nincsenek olyan szintaktikai szerkezetek, amelyek jellemzően előhívnák ezeket a használatokat.¹⁰⁷ Egyetlen eset van, amikor a rugalmas használatok a konvencionális jelentések szintjén is megjelennek: a kommunikációs tevékenységről beszámoló mondatok esetén – erre később még visszatérünk.

¹⁰⁵ Forrai–Huoranszki (2005: 551) is utal erre a jelenségre, igaz, a szerzők egyenesen megróják Sault, mondván hogy „érvelése során két különböző és összeegyeztethetetlen ismeretelméleti pozíciót foglal el”. Valójában nem a szerző foglal el két különböző ismeretelméleti pozíciót a jelenség értelmezése során, hanem mi magunk, amikor ironikusan használjuk a mondatainkat.

¹⁰⁶ A nyelvi ironia vizsgálata messze meghaladja dolgozatom kereteit. Egy rövid megjegyzés: ha egy történet elmesélése során nem tökéletesen és kizárólagosan külső perspektívát alkalmazunk, hanem időnként a történet szereplőinek perspektívájából tekintünk az eseményekre, a fenti értelemben vett ironikus használatlaltal van dolgunk. Az ironia itt csupán a többféle perspektíva egyidejű érvényesülésére vonatkozik, s általában véve nincs köze a komikumhoz vagy a humorhoz. (Erre későbbi írásaiban terveim szerint még részletesen vissza fogok térni.)

¹⁰⁷ A felcserélhetetlenség_R sérülését számos esetben pusztán pragmatikai problémának érezzük. Nem szerencsés, ha Oidipusz történetének elmesélése során, az országúti epizód kellős közepén egyszer csak azt mondjuk: *Oidipusz azonban nem tért ki az apja útjából* – hiszen ezzel a perspektívaváltással megzavarjuk a narratív koherenciát (eddig Oidipusz perspektívájából meséltük az eseményeket, most azonban kívülről tekintünk rájuk). Mindazonáltal ez intuíciónk szerint nem érinti a mondat igazságértékét. (Vö.: *Oidipusz azonban nem volt hajlandó kirténi az apja útjából* – itt az alany perspektívájának leképezésére vonatkozó követelmény nyelvileg konvencionalizálódott.)

Most azonban – e hosszas kitérő után – vegyük szemügyre az *ontológiailag* nem-specifikus (továbbiakban: nem-specifikus_o) használatokat!

2.3.3.4 Ontológiailag nem-specifikus használat

A nem-specifikus_o használatok esetében közös, hogy a mondatok szemantikai interpretációja során nem tudunk egy konkrét individuumot (vagy nem tudjuk individuumokból álló halmazok egy konkrét halmazát) hozzárendelni a kérdéses kvantifikált kifejezéshez. Ez azonban az egyes esetekben más és más okokra vezethető vissza.

Vegyük a legegyszerűbb és leggyakoribb esetet, amelyet a *keres* példájával illusztrálhatunk. (Ahogy az eddigiekben, továbbra is a megfelelő Γ -olvasatokról beszélünk.) Ha Béla egy filozófust keres, de nem egy meghatározott filozófust, a keresés nem egy konkrét dologra irányul, hanem egy tulajdonság tetszőleges instanciájára – akár vannak aktuális instanciái a kérdéses tulajdonságnak, akár nincsenek. Vajon hogyan jellemezhetjük Béla tevékenységét?

Kézenfekvő megoldásnak tűnik azt mondani, hogy Béla tevékenysége végső soron egy *tulajdonságra* irányul – azzal a fontos megszorítással, hogy valaki csak akkor talál meg egy tulajdonságot, ha megtalálja annak egyik instanciáját.¹⁰⁸ Béla a filozófusság tulajdonsága után kutat, és ha rátalál valakire, aki rendelkezik a kérdéses tulajdonsággal, kutatása célt ért és lezárul. (Intuitíve: ha megtaláljuk a halmaz egyik elemét, megtaláltuk magát a halmazt.)

Tagadhatatlan, hogy a magyarázat kissé mesterkélte: Béla biztosan nem így számolna be a tevékenységéről, ha megkérdeznénk tőle, hogy mit csinál. Hanem valami ilyet mondana: *szükségem van valakire, aki meg tudja mondani, léteznek-e szintetikus a priori ítéletek, és mivel csak a filozófusok képesek erre, ezért szükségem van egy filozófusra; felteszem, hogy bármelyik filozófus képes erre, ezért teljesen mindegy, melyiket találok meg először; fogalmam sincsen, ki a legközelebbi filozófus, így nem*

¹⁰⁸ Anélkül, hogy elmerülnénk a részletekben: Minden formális szemantikai elméletnek, amely az intenzionális tranzitív igéket intenzionális argumentumú függvénykifejezéseként elemzi, szembe kell néznie azzal a problémával, hogy hogyan tudja az általa javasolt technikai megoldást összhangba hozni az intuícióinkkal. Az intenzionális kifejezés hatókörén belül előforduló kvantifikált kifejezések hogyan jelölhetnek kvantorintenziókat, tehát tulajdonságok tulajdonságait (ahogyan a montagoviánus elemzések állítják) vagy lehetséges világokhoz predikátumextenziókat rendelő függvényeket, azaz tulajdonságokat (ahogyan a fregeánus szellemű elemzések állítják)? A fenti magyarázat – tudniillik hogy az intenzionális entitásokra irányuló attitűdöt részben az attitűd kielégülésének feltételeivel határozzuk meg – részben megoldást nyújthat a problémára. (Erről lásd Forbes 2006: 69–72, Forbes 2006, Moltmann 1997, Zimmermann 1993; a klasszikus montagoviánus elemzéshez lásd Dowty–Wall–Peters 1981: X–Y, Partee 1974/1997: 845–849; a montagoviánus elemzésről általában: Partee 1997.)

tudom megmondani, konkrétan kit is kereshetnék a legnagyobb siker reményében – ezért hát keresek egy filozófust, bárki legyen is az. A leírásnak két kulcsmozzanata van: (a) az alany számára minden szóba jöhető jelölt ekvivalens, akire igaz a kvantifikált kifejezés névszói eleme által megnevezett tulajdonság (ha nem lenne az, tovább szűkítenénk a halmazt: *Béla egy jól tájékozott filozófust keres*); (b) az alany perspektívájából nem hozzáférhető, ki az a legközelebbi személy, aki rendelkezik a kérdéses tulajdonsággal.

Vajon a (b) elemre mindenképpen szükségünk van a tevékenység helyes leírásához? Első pillantásra úgy tűnik, hogy igen, hiszen ha Béla tudja, hogy János a legközelebbi filozófus, és tudja, hogy ha egy filozófust keresne, Jánost találná meg először, akkor a szó szoros értelmében nem állíthatjuk róla, hogy egy (nem-specifikus) filozófust keres. Vagy konkrétan Jánost keresi, vagy egyáltalán nem keres senkit (ehelyett mondjuk Jánoshoz *igyekszik*). Természetesen vannak olyan kommunikációs helyzetek, amelyekben nem szükséges a legpontosabb beszámolót nyújtani az alany tevékenységéről, sőt, ez bizonyos esetekben kimondottan megnehezíti a kommunikációt (például megsértenénk vele a relevancia maximáját /Grice 1989/2011: 31/). Ilyenkor a beszélő megteheti, hogy az *egy filozófus* nem-specifikus használatát választja – ám ebben az esetben, mint láttuk, nem-specifikus_R használatlalt lesz dolgunk.

Mindazonáltal ez a gondolatmenet sem túl meggyőző. Tegyük fel, hogy a fenti helyzetben Béla kimondja ezt a mondatot: *Keresek egy filozófust, de tudom, hogy Jánost fogom megtalálni.* A mondat se nem hamis, se nem ellentmondásos, ami legalábbis arra utal, hogy az *x nem tudja, melyik az a legközelebbi dolog, amely a* nem tartozik az *x keres egy a-t* mondat előfeltevései közé, és nem képezi részét az intuitív jelentésének.

Jóval természetesebb lenne azt mondani, hogy a tranzitív igék második vonzatában szereplő kvantifikált kifejezéseket arra használjuk, hogy jellemezzük vele az alany cselekvését: Béla olyan típusú keresést végez, amely filozófusokra irányul. Másképpen fogalmazva: Béla filozófus-keresést folytat.¹⁰⁹ Persze ebben az esetben sem tudjuk

¹⁰⁹ Forbes (2006) elmélete erre az intuitív ötletre épül. Forbes eseményszemantikai keretet használ, annak is a Parsons-féle neo-davidsoniánus változatát. Egy ilyen elmélet a kérdéses mondatokat események predikátumainak tekinti, és az események „elemeit” különböző tematikus szerepek (ágens, páciens, téma, hely, forrás, cél stb.) révén kapcsolja össze az eseményekkel. Például a *Tom Jerryt kergeti a konyhában* mondat szemantikai szerkezetét így reprezentálhatjuk (a finom részletektől eltekintve): *Egy bizonyos e eseményre: e kergetés, Tom e ágense, Jerry e témája, a konyha e helye* (Forbes 2006: 74). Idáig ez nem jelent semmi újdonságot, hiszen ha a *Béla keres egy filozófust* mondatban szereplő határozatlan névelős szerkezetet a téma tematikus szerepe révén kapcsoljuk az eseményhez, és olyan nyelvi elemnek tekintjük, amely tulajdonságot vagy tulajdonságok tulajdonságát jelöli, visszkapjuk a korábbi elemzést. Forbes újítása abban áll, hogy bevezet egy újfajta tematikus szerepet, a *karakterizációt*: a kvantifikált kifejezés által jelölt tulajdonságok tulajdonsága a karakterizáció tematikus

elkerülni, hogy valamilyen módon tulajdonságokra (még hozzá nem pusztán aktuális predikátumterjedelmekkel azonosított tulajdonságokra!) vagy másféle „furcsa” entitásokra hivatkozzunk – ám ezek immár nem a kérdéses tevékenység tárgyának felelnek meg, hanem a tevékenység típusához tartoznak hozzá.

De nem szükségszerű, hogy az objektuális attitűdök tárgyát valamilyen intenzionális entitással (tulajdonsággal, tulajdonságok tulajdonságával) azonosítsuk, vagy azt állítsuk, hogy a kérdéses (determinánsból és névszói csoportból álló) szerkezetek az alany cselekvését karakterizálják. Azt is mondhatjuk, hogy az *egy filozófus* egy absztrakt entitást jelöl: Béla keresése egy specifikus absztrakt dologra (a filozófusra mint olyanra) irányul. Ezzel természetesen szintén feladjuk azt a takarékos ontológiát, amellyel mindeztáig dolgoztunk, és amelyről – hallgatólagosan – azt feltételeztük, hogy a legjobban leképezi a hétköznapi nyelvhasználat tényei mögött álló intuitív elképzeléseinket. (Csak hogy ne menjünk messzebb: egy konkrét dolog megtalálása hogyan tehet eredményessé egy absztrakt entitásra irányuló keresést?)

Egy szó mint száz: bár a *keres* és a többi hozzá hasonló ige esetében nem egyértelmű, hogy pontosan milyen meggyőződések állnak az intuitív nem-specifikussági ítéleteink hátterében, a *beszélő* perspektívája nem játszik szerepet az ítéletek kialakulásában. Ezért neveztük a nem-specifikussági ítéletek e fajtáját *ontológiailag* nem-specifikus ítéleteknek. „Hagyományos” (kizárólag konkrét individuumokat és azok halmazait tartalmazó) ontológiánk nem alkalmas arra, hogy (bizonyos) objektuális attitűdök tárgyát elhelyezzük benne. A javasolt tesztek is ezt hozzák felszínre: pontosan azért egyezhet meg egymással két különböző objektuális attitűd tárgya (*Béla és Gizi ugyanazt keresi*), mert a két attitűd *nem egy konkrét dologra* irányul (lásd Forbes tesztjét); a konkrét dolgok, amelyekre „személyes” névmásokkal utalunk, a hétköznapi ontológiánk „egyszerű”, tér-időbeli fizikai tárgyai vagy személyei. Ez a jelenség független attól, hogy a beszélő mennyire kimerítő leírást ad a kérdéses objektuális attitűd fennállásáról: nem-specifikus_R olvasatok esetén a beszélő

---

szerpe révén kapcsolódik az eseményhez. (A „karakterizáció” eredeti elemzése Nelson Goodmantól (1968) származik. Goodman természetesen nem beszél tematikus szerepekről, és egészen másra használja a kérdéses fogalmat, mint Forbes, hiszen ő – Forbes-szal ellentétben – szigorúan extenzionális elemzést szeretne nyújtani.) A szerző állítása szerint pontosan abban különbözik egymástól a kérdéses mondat specifikus és nem-specifikus olvasata, hogy míg az előbbi esetén a kérdéses intenzionális entitás az esemény témájának feleltethető meg, addig az utóbbi esetben csupán karakterizálja az eseményt. (A szerző ezt az elemzést az intenzionális /értsd: nem-specifikus olvasatokat életre hívó/ objektuális attitűdigék más típusaira is kiterjeszti. Elméletét azonban nem tekinti az intenzionalitás általános elméletének: állítása szerint a koextenzív kifejezések felcserélhetetlenségéért más szemantikai mechanizmus tehető felelőssé – jelesül az, hogy a mondat „rejtett indexikus” összetevőket tartalmaz.)

egyszerűen „eltekint” az attitűd konkrét tárgyától, nem-specifikus_O olvasatok esetén viszont akkor sem tudná pontosabban vagy „finomszemcsébben” jellemezni az objektuális attitűdöt, ha ez szándékában állna. (Legfeljebb ha bonyolult körülírásokat alkalmazna: *Béla a filozófusság egy közelebbről nem meghatározott példányát keresi, Béla filozófus-keresést végez, Béla a filozófust mint olyat keresi.*) Nem kommunikációs döntések állnak a háttérben (...*de nem úgy értem, hogy egy konkrét filozófust*), hanem az a tény, hogy a természetes nyelv determinánssal ellátott névszói csoportjai egyszerre különböző ontológiai státuszú entitások megjelölésére alkalmasak. A nem-specificitás_O tesztjei pedig arra érzékenyek, hogy a mondatok értelmezéséhez ki kell-e lépnünk a „hagyományos”, egyszerű ontológiánk keretei közül.

A nem-specifikus_O olvasatokat generáló kifejezések másik nagy csoportjához azok a kifejezések tartoznak, amelyek segítségével az alakulóban lévő dolgokra irányuló attitűdöket jellemezhetjük: *Béla egy házat épít.* Az alakulóban lévő dolgok – hacsak nem érték el az „elkészültségnek” azt a fokát, hogy már *lényegében* késznek nyilváníthatjuk őket – még nem jöttek létre, tehát még nem léteznek.¹¹⁰ A félkész házak nem házak, következésképpen nem specifikus házak. Mindazonáltal specifikus *dolgok*, ahogy Szabó Gendler Zoltán (2008a) is felhívja rá a figyelmünket.

Szabó Gendler elemzése szerint a folyamatos cselekvést kifejező igék a logikai forma szintjén egy IP („in progress”) módosító elem hatókörén belül fordulnak elő (ez az elem az angol igék esetében a folyamatosságot kifejező *-ing* morfémanak felteltethető meg, a magyar igék esetében nem jelenik meg a mondatok felszíni szerkezetében), és ha a kérdéses cselekvés tárgya alakulóban lévő dolog, akkor a neki megfelelő elem szintén egy IP hatókörén belül fordul elő a logikai formában.¹¹¹ Az elemzés tehát azt állítja, hogy az ilyen esetekben *végző soron* nincs dolgunk nem-

¹¹⁰ Ez a határ természetesen elmosódott. Ha egy háznak még nem állnak a falai, vagy nincs teteje, akkor még nem ház; ha pedig csak a vakolás hiányzik, akkor egyértelműen az. De vajon házak-e azok az épületek, amelyekbe még nem építették be a nyílászárókat? Minden attól függ, hogy az adott szituációban mely tulajdonságokat tekintjük a házak lényegi tulajdonságainak. Ha egy háznak lényegi tulajdonsága, hogy *beköltözhető* legyen, akkor a nyílászáró nélküli házak nem házak, mint ahogyan azok sem, amelyekbe nem vezették be a vizet és a villanyt. Ha viszont egy háznak csak *statikailag biztonságosnak* kell lennie, akkor a még nem beköltözhető házak is házak.

¹¹¹ A *Béla épít egy házat* logikai formáját a következőképpen reprezentálhatjuk a már ismertetett eseményszemantikai keretben:

$$\exists e ((\text{IP}(\text{épít})(e) \wedge \text{AG}(e, \text{Béla}) \wedge \text{THEMA}(e, \text{egy IP}(\text{házat})))$$

A formulát a következőképpen parafrázálhatjuk: *Van egy folyamatban lévő építés, Béla az ágense, egy folyamatban lévő [= alakulóban lévő] ház a témája.* (Természetesen az IP módosítót csak akkor kell a folyamatos cselekvés tárgyának megfelelő elemre alkalmaznunk, ha folyamatban lévő dologról van szó.)

specificitással: ha Béla egy házat épít, akkor igenis van egy specifikus dolog, amit Béla épít – tudniillik egy alakulóban lévő ház.

Mindazonáltal az alakulóban lévő házak individuálása komoly nehézségek elé állít bennünket. Képzeljük el, hogy Béla megbízást kap, hogy építsen egy nagy családi házat. Még csak az építkezés elején tart, amikor megbízói úgy döntenek, hogy egy nagy családi ház helyett két kisebb házat szeretnének ugyanarra a telekre, és erről telefonon értesítik is Bélát. (Tegyük fel, hogy az építkezésnek van egy olyan korai szakasza, amelyben nem számít, hogy később egy vagy két ház fog felépülni.) Szabó Gendler elemzése szerint azt kell mondanunk, hogy a telefonbeszélgetést közvetlenül megelőző pillanatban Béla még *egy* alakulóban lévő házat épített, ám a telefonbeszélgetést közvetlenül követő pillanatban már *kettőt* – ám ez meglehetősen furcsa állítás. Úgy tűnik, az alakulóban lévő dolgok az alany szándékának megváltozásával megtöbbszöröződhetnek vagy radikálisan csökkenhet a számuk.

De vegyünk egy életszerűbb példát: Béla éppen cikket ír az intenzionalitásról, ám egy megfelelő pillanatban úgy dönt, hogy a felcserélhetőség problémáját külön kellene kezelnie a nem-specifikus olvasatok problémájától. Mivel azonban egyszerűbbnek érzi, ha először megírja a teljes szöveget, és csak utána válogatja szét az elkészült bekezdéseket két külön tanulmánnyá, innentől fogva két különböző cikket ír egyszerre. Vajon hogyan elemezhetnénk a helyzetet? T_0 -tól t_1 -ig (a döntés pillanatáig) egyetlen alakulóban lévő cikk létezett, amelyet Béla írt, t_1 -tól t_2 -ig (a befejezés pillanatáig) azonban már kettő? Vagy azt kell mondanunk, hogy mivel az építés és az írás esetében fizikai cselekvésről van szó, az egyetlen alakulóban lévő dolog akkor változott kettővé, amikor Béla (az elhatározását követő pillanatban) megtette az első fizikai mozdulatot, leütötte az első „enter”-t? Az „enter” gomb leütésével egyszerismind félbehagyta a korábbi tevékenységét és újba kezdett?

Amikor Béla *egy* cikket ír, akkor – kis túlzással – Béla számtalan lehetséges cikket ír egyszerre, és bár tényleg van *valami*, amit ír, ez a valami lehet egyetlen alakulóban lévő cikk, két alakulóban lévő cikk, három alakulóban lévő cikk, sőt több. Mindez arra utal, hogy az alakulóban lévő dolgok nem a „hagyományos” ontológiánk megszokott elemei. Akárcsak a keresés tárgyai, ezek is „furcsa” entitások, amelyek felett ha kvantifikálni szeretnénk, ki kell lépnünk a hagyományos ontológiánk keretei közül.

Vajon vannak-e további csoportjai a nem-specifikus₀ olvasatokat generáló kifejezéseknek? Mielőtt választ adnánk a kérdésre, vegyük szemügyre még egyszer a

keres és az *épít* esetét. Míg a *keres* esetében az okozta a problémát, hogy a kérdéses cselekvés nem egy konkrét, meghatározott dologra irányult, addig az *épít* olyan cselekvést jelölt, amelynek a tárgya – mint konkrét, meghatározott dolog – csak a cselekvés lezárultával jöhet létre. Vegyük észre: az *épít* igét „folyamatos” módban egyáltalán nem lehet specifikus értelemben használni; bármit alkotunk, az csak az alkotásfolyamat révén jöhet létre, méghozzá az alkotási folyamat lezárultával. (Pontosan ez a különbség az *épít*, *fest* stb. és mondjuk a *farigcsál* között: ha Béla egy fadarabot farigcsál, akkor a fadarab mint konkrét fadarab már a folyamat kezdetén is létezik, Béla tevékenységétől függetlenül.)¹¹²

Érdeemes tehát megkülönböztetnünk egy sajátos igeosztályt: a „létrehozás-igék” olyan kifejezések, amelyek „folyamatos” módban kizárólag Γ^0 -olvasatokkal rendelkezhetnek.¹¹³ Ugyanez jellemző a „létrehozás-igékből” képzett olyan módosítókra, amelyek a létrehozási folyamat jövőbeli végpontjára utalnak (például: *megépítendő ház*) – és általában véve ugyanez igaz azokra a kifejezésekre, amelyek az egyes dolgokat a létrejövésükre utaló temporális tulajdonságokkal látják el (például: *jövőbeli*, *meg nem született* stb.). Ha x egy jövőbeli disszertáció, akkor – sajnos – nem jelenthetjük ki, hogy létezik egy konkrét valami, ami egy jövőbeli disszertáció lenne.

Ezen a ponton azonban felmerülhet egy súlyos probléma. Vajon azt kell mondanunk, hogy minden olyan kvantifikált kifejezés, amely valamilyen időoperátor hatókörén belül fordul elő, kizárólag nem-specifikus₀ olvasattal rendelkezhet? Első pillantásra úgy tűnik, hogy igen. Vegyük a következő mondatot: *Tegnap egy házmester átvette a kerület díszpolgárának járó kitüntetését. A $\Delta^0_{egy\ házmester}$ -olvasat értelmében találunk kellene egy konkrét individuumot, aki tegnap átvette a kerület díszpolgárának járó kitüntetését – ám könnyen megtörténhet, hogy a szóban forgó személyt nem sokkal az ünnepelés után agyoncsapta egy poroló, amely véletlenül lezuhant a harmadik emeletről. Joggal jegyzi meg Szabó Gendler (2008a: 22): csak akkor tudunk értelmet adni egy ilyen olvasatnak, ha az eternalizmus metafizikai álláspontjára helyezkedünk, tehát ha olyan ontológiával dolgozunk, amelyben nem csak jelenbeli, hanem múlt- és*

¹¹² Az alkotásfolyamatra vonatkozó igék hatókörén belüli kvantifikált kifejezések nem-specifikusságával kapcsolatos intuíciónk teljes egészében függetlenek attól, hogy *fizikai* alkotásfolyamatról van-e szó. (Lásd: *Béla [éppen most] kitalál egy bizonyítást – Béla [éppen most] gondolkodik egy bizonyításon.*)

¹¹³ Figyelem: ez nem definíció, hanem jellemzés. A „létrehozás-igék” osztályát nem a fenti tulajdonság definiálja, hanem az intuitív jelentésük (tudniillik hogy egy dolog létrehozására irányuló cselekvést jelölnek). Az igeosztály részletes jellemzése jóval meghaladja dolgozatom kereteit. (A jelenség bonyolultságát mi sem mutatja jobban, mint hogy „folyamatos” használat esetén sem a „befejezett” tevő *meg-* igekötő, sem a múlt idő alkalmazása nem nyitja meg az utat a specifikus olvasatok előtt: *Béla [éppen most] megír egy cikket – Béla [éppen akkor] megírta egy cikket.*)

jövőbeli dolgok is helyet kapnak. Ugyanez áll a modális operátorok hatókörén belül előforduló kvantifikált kifejezésekre: a megfelelő Δ^O -olvasatok érdekében ontológiánknak lehetséges, de nem aktuális tárgyakat is tartalmaznia kell. Az alakulóban lévő tárgyak egyívásúak ezekkel a múltbeli vagy jövőbeli és lehetséges tárgyakkal: mindegyikük hiányzik a hagyományos ontológiánkból, de mindegyikükre szükségünk van, hogy biztosítani tudjuk a kérdéses kvantifikált kifejezések megfelelő specifikus olvasatait.

Ez az elemzés azonban tökéletesen ellentmond a specificitási intuícióinknak. A *Tegnap egy házmester átvette a kerület díszpolgárának járó kitüntetését* esetében igenis létezik specifikus használat – vitán felül áll, hogy bizonyos esetekben sikeresen megjelölhetünk egy konkrét individuumot a mondat kimondásával. A fenti gondolatmenet azért csúszott félre, mert adottnak vettük, hogy a kvantifikáció univerzumának minden körülmények között egybe kell esnie az aktuális univerzummal. Márpedig ez nincs így: egy determinánsal ellátott névszói csoportot akkor használunk nem-specifikusan_O, ha az őt tartalmazó mondat szemantikai interpretációja során nem tudunk a kifejezéshez hozzárendelni egy konkrét individuumot (vagy individuumhalmazt) *a szemantikai interpretáció univerzumából*. A nem konkrét tárgyakra irányuló attitűdök és a „folyamatos” módban használt létrehozás-igék esetében pontosan az jelentette a problémát, hogy az ilyen igék hatókörén belül előforduló kifejezések *a mi világunk* tárgyaira vonatkoztak, és ezek közül nem sikerül kiválasztaniuk egy-egy konkrét individuumot.

A fentiek mellett két jelöltünk maradt az ontológiailag nem-specifikus használatok esetére: az üres extenziójú névszói csoportot tartalmazó determinánsos kifejezések, valamint az „absztrakt” entitásokra utaló kifejezések használata. Ám egyik esetben sem szükségképpen nem-specifikus_O használattal van dolgunk.

Egy aktuálisan üres extenziójú névszói csoportot tartalmazó determinánsos kifejezéshez valóban nem tudunk konkrét individuumot vagy individuumhalmazt hozzárendelni, ám ennek merőben praktikus okai vannak – tudniillik hogy a mi világunkban nem léteznek kentaurók (és volt olyan szomorú pillanat, amikor nem léteztek filozófusok). Ha viszont *léteznének*, akkor a kérdéses tulajdonságokat *konkrét* individuumok instanciálnák. A nem-specifikus_O használatok kérdése valójában nem arra vonatkozik, hogy aktuálisan képesek vagyunk-e konkrét individuumokat hozzárendelni a kifejezéshez, hanem arra, hogy *elvileg* képesek lennénk-e konkrét individuumok

kijelölésére használni a kifejezést. A „folyamatos” módban használt *épít* és (az alany nem konkrét tárgyakra irányuló szándékát tükröző) *keres* vagy *tartozik* esetében nem lennének képesek – függetlenül attól, hogy az alany éppen olyan tulajdonságú dolgot hoz-e létre vagy olyan tulajdonságú dolgot keres és olyan dologgal tartozik-e, aminek aktuálisan nincs egyetlen instanciája sem. Az üres extenziójú kifejezések önmagukban nem teszik nem-specifikussá_O a használatot, mint erre már oly sok példát láttunk a korábbiakban.¹¹⁴

Az olyasféle mondatokban, mint *A honvéd kötelessége, hogy akár élete árán is megvédelmezze a hazáját* valóban nem specifikus dolgok megjelölésére használt determinánsos szerkezetek szerepelnek (legalábbis a leggyakoribb használataikban), ám ilyenkor nincs dolgunk nem-specifikus_O olvasatokkal. Az ilyen mondatok univerzálisan kvantifikált feltételes állításokat fejeznek ki (*Ha valaki magyar honvéd, akkor kötelessége megvédelmeznie a hazáját*), és használatuk során konkrét dolgok felett kvantifikálunk.¹¹⁵

Összefoglalva: a nem-specifikus_O használatokra két valódi példát találtunk, az alany nem konkrét dolgokra irányuló szándékát tükröző igék, valamint az alakulóban lévő dolgokra irányuló alkotásfolyamatot kifejező igék („folyamatos” módú) használatát.

A második eset jóval kiterjedtebb, mintsem gondolnánk. Vegyük a következő mondatokat:

(78) A húszforintos [éppen most] az egyik oldalára esik.

(79) Béla [éppen most] kiválaszt egy nyalókát.

A megfelelő Δ^O -olvasatokat egyik esetben sem tudjuk megalkotni: a pénzérme egyik konkrét oldaláról sem mondhatjuk, hogy éppen most arra az oldalára esik, egyik konkrét nyalókáról sem jelenthetjük ki, hogy Béla éppen most azt választja. Bár Szabó Gendler (2008a) ezeket a példákat nem tartja analógnak a folyamatban lévő építés példájával, és elfogadja, hogy itt valóban nem-specifikus olvasatokkal van dolgunk, szerintem

¹¹⁴ A szükségszerűen üres extenziójú névszói csoportot tartalmazó determinánsos kifejezések esetében már nem ilyen egyszerű a dolgunk, hiszen ezeket elvileg sem használhatnánk konkrét individuumok kijelölésére – tudniillik nincsenek olyan körülmények, amelyek között bármely individuum rendelkezhetne a kérdéses tulajdonsággal. A *Béla egy nő agglegényt lát* mondatot viszont minden további nélkül úgy értjük, mint ami egy konkrét individuum és Béla kapcsolatáról szól (csak történetesen hamis). Ám úgy gondolom, hogy ez a nehézség csupán látszólagos: ha léteznének nők agglegények, Béla egy konkrét nő agglegényt látna; és amennyiben egy nő agglegényt keresne, de bármely nő agglegény megtalálásával elégedett lenne, úgy továbbra sem tudnánk kijelölni azt a konkrét nő agglegényt, akit keres.

¹¹⁵ Erről lásd a 86. lábjegyzetet.

szerkezetét tekintve ugyanarról a jelenségről van szó. A tevékenység egyetlen meghatározott dologra irányul, ám az alany csak a tevékenység lezárultával kerül kapcsolatba magával a konkrét dologgal; ennyiben a tevékenység „hozza létre” magát a dolgot. (A farigcsálás nem ilyen: a farigcsálás tárgya már a cselekvési folyamat közben is létezik – az [éppen most] *megfarag* viszont tökéletesen analóg az [éppen most] *megépít*-tel.)

Az ontológiai nem-specificitás két esetét a következőképpen jellemezhetnénk:

Az *I. esetben* (lásd: *keres, tartozik* stb.) a kérdéses tevékenység nem egy konkrét tárgyra irányul; nincs meghatározva, hogy a determinánsos névszói szerkezetben megnevezett tulajdonság mely instanciája teszi igazzá a mondatot.

A *II. esetben* (lásd: [éppen most] *(meg)épít*, [éppen most] *kiválaszt* stb.) a kérdéses tevékenység egy konkrét tárgyra irányul, ám az alany és a konkrét tárgy közti reláció csak a tevékenység sikeres lezárultával jön létre.

Kiegészítés a II. esethez: amennyiben a tevékenység a szóban forgó konkrét tárgy létrehozására irányul, az alany a létrehozási folyamat során relációban áll egy konkrét *dologgal*, de nem magával a konkrét *tárggyal*; amennyiben a tevékenység egy tárgy kiemelésére irányul tárgyak egy előzetesen rögzített halmazából, az alany a cselekvési folyamat során nem áll relációban egy konkrét dologgal. Ha úgy érezzük, hogy ez a legutóbbi eset valahol félúton van a *keres* és az [éppen most] *megépít* között – mivel a folyamat során az alany nem áll relációban egy konkrét dologgal (akárcsak az I. esetben), de egyértelműen meghatározott, hogy melyik konkrét tárgy áll a folyamat végpontján (akárcsak a II. esetben) –, akkor felvehetjük önálló III. esetként.

Az eredmények elemzését még hosszan folytathatnánk, de ezen a ponton ideje lezárnunk az intenzionalitás tesztjeinek vizsgálatát. Lássuk, hogyan függnek össze egymással a tesztek, és hogyan függnek össze egymással a tesztek eredményeinek háttérében álló nyelvi intuíciók!

3. A tesztek kapcsolata és az intenzionalitás elméletei

3.1 A-, B-, Γ - és Δ -olvasatok

Az intenzionális jelenségek szakirodalmának egyik alapkérdése, hogy az intenzionalitás egyes tesztjei milyen kapcsolatban állnak egymással. Ha ugyanis a felcserélhetetlenségi és a nem-specificitási ítéleteink szisztematikusan együtt járnak, akkor jó okunk van azt feltételezni, hogy egyazon nyelvi mechanizmusok állnak a két jelenség háttérében – vagy legalábbis alaposan meg kell indokolnunk, ha ennek ellenére mégis különböző nyelvi mechanizmusok működésére szeretnénk őket visszavezetni.

Röviden foglaljuk össze, mire jutottunk az előző fejezetben! Azt állítottuk, hogy két alapvető intuíció áll az intenzionális jelenségek háttérében: a felcserélhetetlenségi intuíció és a nem-specificitási intuíció. A koextenzív kifejezések *salva veritate felcserélhetetlenségének* két esetét különböztettük meg egymástól:

(i) Az *objektív* intenzionalitás eseteiben az alapozza meg az aktuálisan koextenzív kifejezések felcserélhetetlenségét, hogy a vizsgált állítások egyszerre több lehetséges helyzetre vonatkoznak, és ezekben a helyzetekben nem garantált a kifejezések extenzióinak változatlansága.

(ii) A *perspektivikus* intenzionalitás eseteiben az alapozza meg az aktuálisan vagy szükségszerűen koextenzív kifejezések felcserélhetetlenségét, hogy a vizsgált állítások igazsága részben annak a függvénye, hogy az intenzionális kifejezés hatókörén belül előforduló elemek illeszkednek-e az állítás alanyának (vagy egy odaértett „absztrakt” alanynak) a perspektívájához, és a felcserélt kifejezések aktuális vagy szükségszerű koextenzivitása nem garantálja ezt az illeszkedést.

A felcserélhetetlenség szempontjából megkülönböztettük egymástól a kifejezések *belső* (= intenzionális kifejezések hatókörén belüli) és *külső* (vagy „rugalmas”) használatait:

(iii) Egy (nem-logikai) kifejezés *belső* használatait:

Ha α tetszőleges φ -beli kifejezés, amely egy tetszőleges (objektíve vagy perspektivikusan) intenzionális δ kifejezés hatókörén belül fordul elő, akkor:

– φA_α -olvasata az az olvasat, amelyben α nem felcserélhető vele (perspektivikus intenzionalitás esetén: szükségszerűen vagy aktuálisan, objektív intenzionalitás esetén: aktuálisan) koextenzív kifejezésekkel;

– φB_α -olvasata az az olvasat, amelyben α szabadon felcserélhető vele (szükségszerűen vagy aktuálisan) koextenzív kifejezésekkel;

– φC_α -olvasata az az olvasat, amelyben nincs meghatározva, hogy α felcserélhető-e vele (szükségszerűen vagy aktuálisan) koextenzív kifejezésekkel (φ csak akkor rendelkezhet C_α -olvasattal, ha δ perspektivikusan intenzionális kifejezés).

(iv) Egy (nem-logikai) kifejezés külső (rugalmas) használatai:

Ha α tetszőleges φ -beli kifejezés, amely nem tartozik semmilyen intenzionális kifejezés hatókörébe, akkor:

– φA^R_α -olvasata az az olvasat, amelyben α nem felcserélhető vele (szükségszerűen vagy aktuálisan) koextenzív kifejezésekkel.

Mindezek mellett azt állítottam, hogy a felcserélhetőségi intuíciónk szoros kapcsolatban áll az egzisztenciális nyomaték eltűnésével kapcsolatos intuíciónkkal:

(v) Egy mondat egzisztenciális nyomatékának eltűnését minden esetben detektálni tudjuk a felcserélhetőségi teszt segítségével: ha a φ mondatban szereplő (aktuálisan vagy szükségszerűen) üres extenziójú α kifejezés felcserélhető vele (aktuálisan vagy szükségszerűen) koextenzív kifejezésekkel, akkor φ nem rendelkezik egzisztenciális nyomatékkal.

A faktív igék tesztelésével kapcsolatban megfogalmaztam egy megszorítást:

(vi) Az intenzionális faktív igék csak a nem üres extenziójú kifejezések tekintetében mennek át a felcserélhetőségi teszten.

A nem-specifikus használatnak két esetét különböztettem meg egymástól:

(vii) Egy tetszőlegesen összetett δ kifejezés hatókörén belül előforduló α determinánsos névszói szerkezetet ontológiailag nem-specifikusan (Γ^0 -olvasatban)

használunk, ha α -hoz nem tudjuk hozzárendelni a konkrét téridőbeli objektumokat és eseményeket tartalmazó hagyományos ontológiánk valamely elemeit; például ha

– δ olyan tevékenységet jelöl, amely nem egy meghatározott konkrét individuumra irányul (I. eset); vagy

– δ olyan tevékenységet jelöl, amely az α kifejezés által jelölt konkrét tárgy létrehozására irányul, és δ vagy „folyamatos” módban használt létrehozás-ige, vagy a létrehozási folyamat végpontjára utaló módosító (II. eset); vagy

– δ olyan tevékenységet jelöl, az α kifejezés által jelölt konkrét tárgy kiemelésére irányul tárgyak egy előzetesen rögzített halmazából, és δ vagy „folyamatos” módban használt kiemelés-ige, vagy a kiemelési folyamat végpontjára utaló módosító (III. eset).

Megjegyeztem, hogy egy részletesebb vizsgálattal valószínűleg az ontológiailag nem-specifikus használatok további típusait különíthetnénk el egymástól. Megemlítettem továbbá, hogy míg az I. esetben számolhatunk specifikus olvasatokkal (Δ^O -olvasatokkal), a II. és III. esetben nem.

(viii) Egy tetszőlegesen összetett δ kifejezés hatókörén belül előforduló α determinánsos névszói szerkezetet rugalmasan nem-specifikusan (Γ^R -olvasatban) használunk, ha α segítségével nem nyújtunk részletesen specifikált beszámolót a δ kifejezést tartalmazó mondat segítségével leírt esemény, cselekvés vagy folyamat megfelelő eleméről.

Hozzátettem, hogy amennyiben az α kifejezésben szereplő determináns anaforikusan visszaüt egy specifikusan használt névszói csoportra, úgy α nem rendelkezhet Γ^R -olvasattal. Továbbá megjegyeztem, hogy ha α Γ^O -olvasattal rendelkezik, akkor a kifejezés Γ^R -olvasata megemelheti a nem-specifikus használat szintjét ($\Gamma^{R(O)}$ -olvasat).

Mindezek mellett megfogalmaztam egy-egy állítást az intenzionalitás két további „jegyével”, az egzisztenciális generalizáció kudarcával és a kvantor-exportálás kudarcával kapcsolatban:

(ix) Az egzisztenciális generalizáció kudarca szoros kapcsolatban áll a felcserélhetetlenségi intuícióinkkal: az egzisztenciális generalizáció kudarcát a felcserélhetetlenségi intuíciónk alapján detektáljuk.

(x) A kvantor-exportálás kudarca a determinánsos névszói szerkezet (ontológiai vagy rugalmas) nem-specifikus használatára vezethető vissza.

Vajon milyen kapcsolat van a felcserélhetetlenségi és a nem-specifitási intuíciónk között? Mielőtt megpróbálnánk választ adni a kérdésre, tekintsük át, hányféle olvasatban használhatunk egy determinánsos névszói kifejezést tartalmazó mondatot! Induljunk ki a *Béla egy jó könyvelőre vágyik* mondatból (Az egyszerűség kedvéért az „*Aegy jó könyvelő-olvasat*” helyett „*A-olvasat*”-ot, a „ Γ^O *egy jó könyvelő-olvasat*” helyett „ Γ^O -olvasat”-ot stb. írjuk; a mondatok parafrázisát ’-jelekkel jelölöm):

(80) Béla egy jó könyvelőre vágyik.

(80a) A-olvasat & Γ^O -olvasat

’Béla egy jó könyvelőre vágyik, de nem egy konkrét jó könyvelőre.’

(80b) A-olvasat & Δ^O -olvasat

’Béla egy konkrét jó könyvelőre vágyik, mondjuk Eduárdra.’

(80c) A-olvasat & Γ^R -olvasat¹¹⁶

’Béla egy jó könyvelőre vágyik, de nem úgy értem, hogy egy konkrét jó könyvelőre, mert ez most nem érdekes, vagy mert fogalmam sincs róla.’

(80d) A-olvasat & $\Gamma^{R(O)}$ -olvasat

’Béla egy jó könyvelőre vágyik, de nem úgy értem, hogy egy konkrét típusú jó könyvelő egy konkrét példányára [miközben a valóságban Béla egy jó vállalati könyvelőre vágyik, de nem egy konkrét jó vállalati könyvelőre].’

(80e) B-olvasat & Γ^O -olvasat

¹¹⁶ A rugalmas Γ -olvasat kétféle módon épülhet rá a kifejezések ontológiai olvasataira: vagy törli az eredeti olvasat specifikusságát (a precíz „ $\Gamma^{R(\Delta O)}$ ” helyett egyszerűen csak „ Γ^R ”-t írjuk), vagy emel egyet az eredetileg nem-specifikus olvasat nem-specifikusságának szintjén.

'Vannak könyvelők, akik történetesen egytől egyig jó könyvelők, és Béla valamelyikükre vágyik, de nem konkrétan az egyikükre.'

(80f) B-olvasat & Δ^O -olvasat

'Van egy konkrét jó könyvelő, mondjuk Eduárd, és Béla őrá vágyik.'

(80g) B-olvasat & Γ^R -olvasat

'Vannak könyvelők, akik történetesen egytől egyig jó könyvelők, és Béla egy könyvelőre vágyik, de nem úgy értem, hogy egy konkrét könyvelőre, mert ez most nem érdekes, vagy mert fogalmam sincs róla.'

(80h) B-olvasat & $\Gamma^{R(O)}$ -olvasat

'Vannak jó könyvelők, akik történetesen egytől egyig jó könyvelők, és Béla egy könyvelőre vágyik, de nem úgy értem, hogy egy konkrét típusú könyvelő egy konkrét példányára [miközben a valóságban Béla egy vállalati könyvelőre vágyik, de nem egy konkrét vállalati könyvelőre].'

(80i) A^R -olvasat & Γ^O -olvasat¹¹⁷

'Bár vannak könyvelők, akik történetesen egytől egyig jó könyvelők, én mégis úgy teszek, mintha egy sajátos perspektívából reprezentált könyvelőkről lenne szó, és azt mondom, hogy Béla valamelyikükre vágyik, de nem konkrétan az egyikükre.'

(80j) A^R -olvasat & Δ^O -olvasat

'Bár van egy konkrét jó könyvelő, én most mégis úgy teszek, mintha egy sajátos perspektívából reprezentált könyvelőről lenne szó, és azt mondom, hogy Béla őrá vágyik.'

(80k) A^R -olvasat & Γ^R -olvasat

'Bár vannak jó könyvelők, akik történetesen egytől egyig jó könyvelők, én most mégis úgy teszek, mintha egy sajátos perspektívából reprezentált

---

¹¹⁷ Egy α kifejezés definíció szerint csak akkor rendelkezhet A^R -olvasattal, ha nem fordul elő intenzionális kifejezés hatókörén belül; ha a felszíni szerkezet mégis az ellenkezőjére utalna (mint a fenti esetben), akkor az A^R -használat szükségképpen α B-olvasatára épül rá.

könyvelőkről lenne szó, és azt mondom, hogy Béla egy könyvelőre vágyik, de nem úgy értem, hogy egy konkrét könyvelőre, mert ez most nem érdekes.’

(80l) A^R -olvasat & $\Gamma^{R(O)}$ -olvasat

’Bár vannak jó könyvelők, akik történetesen egytől egyig jó könyvelők, én most mégis úgy teszek, mintha egy sajátos perspektívából reprezentált könyvelőkről lenne szó, és azt mondom, hogy Béla egy könyvelőre vágyik, de nem úgy értem, hogy egy konkrét típusú könyvelő egy konkrét példányára [miközben a valóságban Béla egy vállalati könyvelőre vágyik, de nem egy konkrét vállalati könyvelőre].’

Vegyük észre: ha olyan mondatról van szó, amely nem enged meg Δ^O -olvasatokat (mint a „folyamatos” módban használt *épít*), akkor jóval kevesebb lehetőséggel kell számolnunk: a (b), a (c), az (f), a (g), a (j) és a (k) olvasatok hiányoznak.

3.2 Hatókörök és olvasatok

Az A- és B-olvasatok megkülönböztetése jól illeszkedik az intenzionalitás szakirodalmának bevett álláspontjához. Az A-olvasatokat a klasszikus elemzés szerint *de dicto* (’a mondatról szóló’), a B-olvasatokat *de re* (’a dologról szóló’) olvasatoknak szokás nevezni. A megkülönböztetést eleinte a modális kifejezéseket tartalmazó állításokra alkalmazták, s innen terjesztették ki az igeidővel rendelkező és a propozicionális attitűdigéket tartalmazó állításokra.

Milyenek kell lennie egy nyelvelméletnek, hogy képes legyen megragadni az A- és B-olvasatok különbségét? Másképpen fogalmazva: milyen teoretikus és módszertani elvek fényében jelent problémát egy nyelvelmélet számára az A- és B-olvasatok létezése? A modern nyelvészet egyik alapelve a kompozicionalitási elv, amelyet legáltalánosabb formájában a következőképp fogalmazhatunk meg:

(K) Egy összetett kifejezés szemantikai értéke az összetevő kifejezések szemantikai értékétől és az összetétel módjától függ.

A kompozicionalitási elvet tekinthetjük empirikus tézisnek és általános módszertani elvnek is. Tapasztalati tény, hogy minden beszélő képes megérteni és létrehozni (potenciálisan) végtelen számú mondatot, amellyel korábban még soha sem találkozott; továbbá bárki, aki ismeri néhány különböző elemből álló, de azonos módon felépülő

összetett kifejezés jelentését, képes megérteni és létrehozni olyan összetett kifejezéseket, amelyek ugyanilyen módon épülnek fel ugyanezekből az elemekből, de más „sorrendben” tartalmazzák az elemeket. Mindez arra utal, hogy a nyelv véges számú alapelemből és véges számú rekurzív szabályból álló rendszer, amelyben az alapelemek interpretációja és a szintaktikai szabályok (pontosabban: a szintaktikai szabályokhoz hozzárendelt szemantikai szabályok) működése egyértelműen meghatározza az összetett kifejezések interpretációját. Ha a kompozicionalitás elvét empirikus tézisnek tekintjük, amelyet elsősorban a nyelv produktivitása és szisztematikussága támaszt alá, akkor minden olyan nyelvi jelenséget a tézis cáfolatának kell tartanunk, amelyet nem tudunk kompozicionális módon leírni. Ha a kompozicionalitás elvét módszertani elvnek tekintjük, amely meghatározza, milyennek kell lennie egy szemantikai elméletnek, akkor nem beszélhetünk az elv cáfolatáról: amennyiben egy nyelvi jelenséget sehogyan sem tudunk kompozicionális módon leírni, akkor az nem lehet szemantikai jelenség.¹¹⁸ (Richard Montague a következő formában fogalmazta meg a kompozicionalitás követelményét: az algebrai struktúraként felfogott szintaxisból a szintén algebrai struktúraként felfogott szemantikai interpretációba vivő leképezésnek homomorfizmusnak kell lennie.)¹¹⁹

A másik alapvető jelentőségű elv a jelentés és az igazságérték kapcsolatát kimondó elv:

(I) A mondat jelentése megragadható a mondat igazságfeltételeinek segítségével.

Az az intuitív megfontolás áll az elv háttérében, hogy ha egy beszélő tudja, milyennek kell lennie a világnak ahhoz, hogy a mondat igaz legyen, tudja, milyen információt közöl a mondat – tehát ismeri a mondat jelentését. A két elv együttes alkalmazása azonban számos esetben nehéz helyzet elé állítja a nyelvészt és a filozófust: elképzelhető, hogy egy összetett kifejezés két különböző olvasattal rendelkezik, amelyek igazságfeltételeken is különböznek egymástól, ám az olvasatok különbségét nem tudjuk visszavezetni lexikai vagy strukturális (szintaktikai) különbségre. Ilyen esetekben abból kell kiindulnunk, hogy a két összetett kifejezés az úgynevezett *logikai*

¹¹⁸ A szemantika és a pragmatika határvonalára vonatkozó kérdés vizsgálata jóval meghaladja dolgozatom kereteit. Egy rövid megjegyzés: jó érvek szólnak amellett, hogy a kompozicionalitás alapján jelöljük ki ezt a határvonalat (mindaz, ami a teljes beszédaktus jelentéséből kompozicionálisan megragadható, a szemantikához tartozik).

¹¹⁹ A kompozicionalitás kérdéséről jó áttekintést nyújt Szabó Gendler (2008b); a kompozicionalitási elv és a Montague-szemantika viszonyáról lásd Partee (1997: 18–23).

forma szintjén különbözik egymástól. Más szóval: nem a mondatok felszíni szerkezete, hanem a mondatok egyértelműsített logikai formája alkotja a szemantikai interpretáció bementét.

A logikai forma az összetett kifejezés olyan egyértelműsített strukturális reprezentációja, amelyből transzparens módon levezethető az összetett kifejezés jelentése (Partee 1997: 43). Az egyes nyelvészeti elméletek természetesen mást és mást értenek „logikai formán”, de ez számunkra most nem érdekes. Egy mondat A-olvasatban más igazságfeltételekkel rendelkezik, mint B-olvasatban, és ezt az eltérést nem tudjuk lexikai vagy felszíni szerkezeti különbségre visszavezetni – tehát azt kell feltételeznünk, hogy a különbség oka a logikai forma szintjén található. A sztenderd elképzelés szerint egy összetett kifejezés A_α - és B_α -olvasatának eltérését az intenzionális kifejezésnek megfelelő elem és az α kifejezésnek megfelelő elem hatóköri viszonyainak különbségében kell megragadnunk: ha az intenzionális kifejezés hatóköre nagyobb, mint az α kifejezésé, akkor A_α -olvasattal van dolgunk, ha az α kifejezés hatóköre nagyobb, mint az intenzionális kifejezésé, akkor B_α -olvasattal van dolgunk. (Mivel a kompozicionalitási elv nem csupán azt követeli meg, hogy a természetes nyelvi mondatoknak olyan fordítását adjuk a logikai közvetítőnyelvünkben, amely igazságfeltételelesen ekvivalens az eredeti mondattal, hanem azt is, hogy a fordítás pontosan tükrözze az eredeti mondat szintaktikai szerkezetét, ezért a hatókörös magyarázatnak azt is világossá kell tennie, milyen szintaktikai mechanizmusoknak köszönhetően állt elő az a helyzet, hogy a mondat felszíni szerkezetéhez két különböző logikai formát tudunk hozzárendelni. A technikai részletek – kvantoremelés („belekvantifikálás”) vs. *in situ* pozíció, a mélyszerkezet, a fonetikai forma és a logikai forma viszonya stb. – ismertetésére most nincs lehetőségem.)

A hatókörös magyarázat híveinek két döntő fontosságú kérdésre kell választ adniuk: Egyrészt arra, hogy vajon a magyarázat kiterjeszhető-e azokra az összetett kifejezésekre, amelyek nem rendelkeznek mondatvonzattal; másfelől pedig arra, hogy a hatókörös magyarázat segítségével egyben a Γ - és Δ -olvasatok különbségére is magyarázatot tudunk-e adni.¹²⁰ Ha a hatókörös magyarázatot az intenzionalitás általános magyarázatának szánjuk, mindkét kérdésre igennel kell felelnünk.

¹²⁰ A két kérdés, mint láttuk, szorosan összefügg egymással. A determinánsos névszói szerkezeteket hagyományosan kvantifikált kifejezésekként fordítjuk a logikai közvetítőnyelvünkre, ám mivel a klasszikus elsőrendű logika szintaxisában kizárólag mondatok szerepelhetnek a kvantorok hatókörében, így nem tudjuk megalkotni a második vonzatában determinánsos kifejezést tartalmazó kétvonzatú ígék A-

Hogyan terjeszthetjük ki a hatókörös magyarázatot a nem-mondatvonzatú kifejezésekre, tehát az objektuális attitűdigekre és a különböző módosítókra? A szakirodalomban két nagy álláspont ismert. A *szentencialisták* szerint az intenzionális jelenségeket egy speciális szintaktikai szerkezet előfordulására vezethetjük vissza: az intenzionális kifejezések hatóköre mindig egy teljes mondatot tartalmaz (den Dikken–Larson–Ludlow 1997, Larson–den Dikken–Ludlow 1997, Larson 2002). A nem-mondatvonzatú kifejezések vagy triviálisan (mondatvonzatú) igei formára hozhatók (például: *állítólag* → *x azt állítja, hogy...*), vagy lexikai dekompozíciót kell végeznünk (lásd Quine 1956/2002 híres példáját: *Béla keres egy filozófust* → *Béla arra törekszik, hogy találjon egy filozófust*), vagy azt kell feltételeznünk, hogy a mondat szerkezetében rejtett módon jelen van egy mondatvonzatú kifejezés (például: *A filozófia tanszéknek szüksége van egy új számítógépre* → *A filozófia tanszéknek szüksége van arra, hogy kapjon egy új számítógépet*). Az *intenzionalisták* szerint viszont az intenzionalitás általános jelenség, amely nem köthető ilyen vagy olyan szintaktikai szerkezet előfordulásához: minden grammatikai kapcsolatot egy függvénykifejezés és a függvénykifejezés argumentumainak kapcsolataként kell leírnunk, ahol bármely függvénykifejezés rendelkezhet intenzionális argumentummal (Partee 1974/1997).¹²¹

A szentencialisták és intenzionalisták vitája mind a mai napig nem jutott nyugvópontra. Számos objektuális attitűdige esetében meggyőzőnek tűnik a szentencialisták érvelése:

(80) A filozófia tanszéknek még az idén szüksége van egy számítógépre.

A (80)-as mondatban szereplő *még az idén* kétértelműséget okoz: az egyik olvasat szerint a filozófia tanszéknek még az idén van szüksége arra, hogy kapjon egy számítógépet, a másik olvasat szerint a filozófia tanszéknek arra van szüksége, hogy még az idén kapjon egy számítógépet – és ez egyértelműen jelzi, hogy a *szüksége van* mellett egy további igei kifejezés (*kapjon*) is jelen van a mondat logikai formájában. Más esetekben viszont nem találkozunk hasonló kétértelműséggel (*A filozófia*

---

olvasatának megfelelő formulákat. (Feltéve hogy ezeket az igéket nem operátorokként szeretnénk lefordítani a logikai közvetítőnyelvünkre.)

¹²¹ Az intenzionalista álláspont legnagyobb hatású képviselője, Richard Montague *minden* függvénykifejezést intenzionálisnak tekintett, és ahol szükség volt rá, különböző – „mulatságosan olvashatatlant” (Forbes 2006: 107) – jelentésposztulátumok segítségével biztosította a kifejezések extenzionalitását. Partee 1997 ezt a stratégiát „a legrosszabb forgatókönyv alapján való általánosítás” stratégiájának nevezi. Mindazonáltal nem szükségszerű, hogy a legrosszabb forgatókönyv alapján általánosítsunk, legalábbis nem következik az intenzionalista álláspont lényegéből.

tanszék még az idén keres egy számítógépet), így a lexikai dekompozíció útját kell választanunk. Ám ez az út nem mindig könnyen járható: a különböző keresés-igék (*keres valamit, valami után kutat* stb.) egyforma elemzést kapnak (*arra törekszik, hogy találjon egy x-et*), márpedig ezek nem szinonimák egymással (Partee 1974/1997: 848).¹²²

Az intenzionalitás hatókörös magyarázata a felcserélhetetlenség jelenségét egyértelműen összekötötte a nem-specifikus olvasatok jelenségével: ha egy determinánssal ellátott névszói szerkezet intenzionális kifejezés hatókörén belül fordul elő, nem tudjuk specifikus módon használni. Ahogy Quine (1953/2002) fogalmaz: „ha a referenciális homályosság olyan gyenge pont, amely miatt érdemes aggódni, akkor a kvantifikációval összefüggésben éppúgy kell tüneteket produkálnia, mint a szinguláris terminusokkal kapcsolatban”. A nyelvi adatok azonban nem erre utalnak: az A_α -olvasatok nem mindig járnak együtt a Γ_α -olvasatokkal és fordítva. Elsőként Janet Dean Fodor hívta fel rá a figyelmet 1970-ben megírt doktori disszertációjában, hogy léteznek nem-specifikus *de re* olvasatok (Fodor legtöbbet elemzett példája a fenti /80e/ esetnek felel meg).¹²³ Bár a szakirodalom konszenzusosnak tekinthető álláspontja szerint csupán ez a három lehetőség létezik, Szabó Gendler (2010) amellett érvel, hogy a negyedik verzió is létezik: a determinánsos névszói szerkezeteket tartalmazó mondatokat időnként specifikus *de dicto* olvasatban használjuk. A szerző kétféle példát hoz a jelenségre: az egyik a már említett II. esetnek felel meg („folyamatos” módban használt létrehozás-ige), a másikat „mennységet összegző” beszámolóknak nevezi. Vegyük a következő példát:

(81) Béla azt hiszi, hogy hét adóellenőr molesztálta az utcán.

Tegyük fel, hogy Béla nem tudja pontosan megmondani, hány személy molesztálta az utcán, de biztos benne, hogy mindahányan adóellenőrök voltak. A rendőrörsön mutatnak neki néhány fényképet, és ő ezek közül rábök hétre – de nem számolja össze,

¹²² Larson (2002: 8) viszont azt állítja: bármilyen igével utaljunk is a keresési folyamatra, a keresési folyamat célja közös: találni egy *x*-et – és a lexikai dekompozíció csak ezt az elemet ragadja meg. A szentencialisták és intenzionalisták érveinek részletes vizsgálata meghaladja dolgozatom kereteit, így az álláspontok igazolására felhozott további jelenségek (propozicionális anaforák, határozói módosítók, elliptikus szerkezetek) ismertetésétől ezúttal eltekintek.

¹²³ További példákhoz lásd von Fintel–Heim 2010: 96–98. (Azzal kapcsolatban, hogy a hagyományos hatókörös elemzésen milyen módosításokat kell végrehajtanunk /például: világokat jelölő változók bevezetése/, hogy kezelni tudjuk a nem-specifikus *de re* olvasatok problémáját, illetve hogy milyen alternatív elemzések állnak rendelkezésünkre, szintén lásd von Fintel–Heim 2010 nyolcadik fejezetét.)

hány képre mutatott rá. A szolgálatban lévő rendőr azonban összeszámolja; igaz, ő azt is tudja, hogy Béla támadói nem adóellenőrök voltak, hanem morálfilozófusok. Amikor a rendőr a (81)-es mondat segítségével beszámol a feletteseinek a kihallgatás eredményéről, a mondatot pontosan a kérdéses olvasatban használja: a *hét adóellenőr* kifejezéssel kijelöl hét konkrét individuumot, de az egyes konkrét individuumokat Béla perspektívájából reprezentálja. A mondat segítségével mintegy „összeszámolja” Béla hét különböző hitállapotát.¹²⁴ (Mint Szabó Gendler 2010 megmutatja, az ilyesféle olvasatok lehetősége a modális és igeidős „mennyiséget összegző” mondatok esetében is fennáll: *Béla megírhatott volna három tanulmányt, Béla három tanulmányt írt* [, *de sajnos elégette őket*].)

Szabó Gendler példáira hamarosan visszatérünk, előtte azonban vegyük szemügyre, mi lehet az oka annak, hogy az intenzionális jelenségekkel foglalkozó szerzők többsége kételkedik a specifikus *de dicto* olvasatok létezésében!

Az elemzést immár rövidebbre fogva: úgy gondolom, az áll a háttérben, hogy a szerzők nem tesznek különbséget rugalmas és ontológiai nem-specifikusság között, és nem veszik figyelembe, hogy specifikussági intuíciónkat legalább oly mértékben befolyásolják a beszélői perspektívára vonatkozó feltételezéseink, mint a névszói vonzatos és mondatvonzatos igék által jelölt cselekvési folyamatok természetére vonatkozó feltételezéseink.

Az intenzionalitás hagyományos hatókörös magyarázata – kimondva, kimondatlanul – abból indult ki, hogy (i) az alany perspektívájának megőrzése minden esetben együtt jár azzal, hogy a beszélő mintegy „felfüggeszti” a tudását az alany tevékenységének tárgyával kapcsolatban, valamint hogy (ii) a tárgyakra irányuló tevékenységek két különböző ontológiai „rendbe” tartoznak: a tisztán fizikai tevékenységek csak konkrét létező dolgokra irányulhatnak, a tisztán mentális tevékenységek pedig a létező dolgok mellett nem létező dolgokra is. (Vannak persze „kevert” tevékenységek is, amelyek egyszerre mentálisak és fizikaiak; ezek *mentális komponensük tekintetében* nem létező dolgokra is irányulhatnak, fizikai komponensük tekintetében azonban csak létezőkre. Sajnos az ilyen tevékenységeket jelölő természetes nyelvi igék esetében általában nincs szemantikailag kódolva, hogy a kifejezések a tevékenység mely aspektusát jelölik, így csak a használat kontextusa alapján tudjuk eldönteni, hogy a beszélő tisztán fizikai

¹²⁴ Nincs jelentősége, hogy a *hét* számnevet használjuk, a példa a *néhány*-nyal és a *legtöbb*-bel is tökéletesen működik (feltéve hogy ezek a kifejezések nem tükrözik Béla perspektíváját).

cselekvésként karakterizálta-e a kérdéses tevékenységet.) Az első feltevést az motiválta, hogy ha megőrizzük az alany sajátos perspektíváját, akkor nem tudjuk egyértelműen kiválasztani a világból azokat a konkrét dolgokat, amelyekre az alany tevékenysége irányul, hiszen az alany tevékenysége csak *bizonyos* leírások alatt irányul ezekre a dolgokra.

Mindazonáltal mindkét feltevés hamis. Kezdjük az utóbbival! Vannak a világban olyan tisztán fizikai (vagy tisztán fizikai tevékenységként is leírható) tevékenységek, amelyek tárgya egészen a tevékenység lezárultáig nem létezik – ilyenek az alkotásfolyamatok. Vannak a világban olyan tevékenységek, amelyek ugyan mentális jellegűek (vagy nagyjából mentális jellegűek), de nem *simpliciter* nem létező dolgokra irányulnak, pusztán nincs meghatározva, hogy konkrétan melyik létező dologra irányulnak – ilyenek a tulajdonságok tetszőleges instanciáira irányuló keresések, vágyak és gondolatok. Ezek esetében *tökéletesen mindegy*, hogy megőrizzük-e az alany perspektíváját. Hiába használjuk B-olvasatban a kérdéses determinánsos névszói kifejezést, ha ilyen folyamatokról szeretnénk beszámolni, nem tudjuk előállítani a megfelelő Δ^0 -olvasatot. Fodor leghíresebb példája és a szakirodalomban elemzett nem-specifikus *de dicto* olvasatok is ezt a jelenséget példázzák: ha egyszer az alany cselekvése nem irányult konkrét tárgyra, és a beszélő vissza akarja adni ezt a jellegzetességet a mondat használatával, akkor az alany perspektívájától függetlenül sem tudja úgy megjelölni a cselekvés tárgyát, hogy egy konkrét, specifikus dolgot jelöljön meg.

Az első feltevés szintén hamis. Ha az alany attitűdje történetesen egy konkrét, specifikus dologra irányul (egy konkrét filozófust keres, egy konkrét üveg borral tartozik stb.), akkor ezen a tényen nem változtat, hogy az alany perspektívájából reprezentáljuk-e az attitűd tárgyát. Miért kellene azt mondanunk, hogy a perspektíva megőrzésével anyanyelvi beszélőként el vagyunk vágva attól a lehetőségtől, hogy a determinánsos névszói szerkezet segítségével kifejezzük, amit mondani szeretnénk – tudniillik hogy az alany attitűdje egy specifikus dologra irányul? Nem az a kérdés, hogy az alany perspektíváját adottnak véve ki tudunk választani-e egy olyan tárgyat, amely az alany perspektívájától függetlenül rendelkezik azzal a tulajdonsággal, hogy az alany attitűdje rá irányul (Quine-nak igaza van: nyilvánvalóan nem tudunk, hiszen a kérdéses tulajdonság perspektivikus tulajdonság). Hanem az a kérdés, hogy a determinánsos névszói szerkezet segítségével ki tudjuk-e fejezni, hogy az alany attitűdje egy konkrét, specifikus tárgyra irányul. Szerintem erre a kérdésre igennel kell felelnünk.

Természetesen dönthetünk úgy, hogy nem nyújtunk tökéletesen pontos beszámolót az alany tevékenységéről – vagy azért, mert kommunikációs szükségleteink így diktálják, vagy azért, mert nem rendelkezünk elég ismerettel az alany attitűdjének és az attitűd tárgyának a viszonyáról. (Például csak annyit tudunk, hogy Béla egy filozófust keres, de fogalmunk sincs róla, hogy egy konkrét filozófusra irányul-e a keresése.) Ha a perspektíva megőrzésével az a célunk, hogy az alany tevékenységét „belsőleg” jellemezzük, hogy meghatározzuk, milyen mentális állapotban van ebben a pillanatban, milyen számára átélni a kérdéses élményt, akkor jellemzően a nem-specifikus használatot választjuk. Ám ez minden ilyen esetben csupán rugalmasan nem-specifikus használat.

Szabó Gendler (2010) példaira visszatérve: úgy gondolom, az alakulóban lévő dolgokra irányuló attitűdök tárgyának megnevezése esetében igenis nem-specifikus, még hozzá ontológiai nem-specifikus használat van dolgunk. A „mennyiséget összegző” beszámolók viszont (a kérdéses használatban) valóban a specifikus, mégis perspektívaőrző használatok jelenségét példázzák.

Összefoglalva: Az intenzionalitás tesztjeinek eredményei arra utalnak, hogy a felcserélhetetlenségi intuíciónk *részben* összefüggnek a nem-specifitási intuíciónkkal, *részben* viszont függetlenek tőlük. (Valószínűleg ez magyarázza az adatok heterogeneitását, tudniillik hogy nem nagyon tudunk általános együttjárási mintázatokat megállapítani közöttük.) Annyiban *függetlenek* egymástól, hogy míg a felcserélhetetlenségi intuíciónkat a perspektívamegőrzés vagy az aktuális szituációtól különböző szituációk leírásának jelenségére vezethetjük vissza, addig a nem-specifitási intuíciónk részben a tevékenységek, attitűdök és folyamatok tárgyának ontológiai státuszára vonatkozó intuitív meggyőződéseinkkel állnak kapcsolatban. Annyiban viszont *összefüggnek* egymással, hogy bizonyos esetekben mindkét fajtájú intuitív ítéletnek a beszélői perspektívaválasztás jellegzetességei állhatnak a háttérben – igaz, a rugalmas nem-specifitás jelensége jóval gyakoribb a rugalmas felcserélhetetlenségnél.

3.3 Rövid kitekintés: két probléma

Dolgozatom ezen a ponton – kényszerűségből – véget ér. Két döntő jelentőségű kérdést azonban nyitva hagytam. Nem vizsgáltam meg az úgynevezett kommunikációs igék (*mondta, kérdezte, állította* stb.) viselkedését. Ezek azok a mondatvonzatú igék,

amelyek esetében „hatványozottan” merül fel a felcserélhetőség és a nem-specifikus használatok kérdése, hiszen az alárendelt mellékmondatok tartalma a főmondat alanya által kimondott mondat használatát tükrözi. Nem mutattam meg, csak utaltam rá: a propozicionális attitűdigék „szentencialista” vagy „propozicionalista” elméletei megpróbálják kiterjeszteni a kommunikációs igék működésének modelljét általában véve a propozicionális attitűdigék mint „metareprezentációk” teljes osztályára. Nagy kérdés, hogy egy ilyesfajta elmélet alapján továbbra is fenntarthatjuk-e a rugalmas és nem-rugalmas használatok közti megkülönböztetésünket, és ha igen, milyen megszorításokkal.

Másrészt: bár mindvégig azt állítottam, hogy az objektív intenzionalitás lényegileg különbözik a perspektivikus intenzionalitástól, nem érveltem amellett, hogy az intenzionalitás e két fajtája közül magyarázati értelemben egyik sem redukálható a másikra. Ezt a redukciót számos szerző elvégzi, amikor az alany perspektíváját azon lehetséges világok terminusaiban ragadja meg, amelyek összeférnek az alany kérdéses propozicionális állapotának tartalmával (lásd a propozicionális attitűdök Hintikka-féle elemzését /Hintikka 1969/). És nem vettem számot az intenzionalitás azon általános magyarázatával, amely az intenzionalitás jelenségét a természetes nyelvek egyik alapvető tulajdonságára, az „áthelyezhetőségre” vezeti vissza. Úgy gondolom, hogy a magyarázat – bár rendkívül szemléletes és nagy heurisztikus erővel bír – elsősorban a modális kifejezéseket tartalmazó (objektíve intenzionális) mondatok esetében működik jól, a propozicionális és objektuális attitűdökről beszámoló (perspektivikusan intenzionális) mondatok magyarázatához viszont nem sokkal járul hozzá. Ám ennek bizonyítása egy későbbi írás feladatai közé tartozik.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani Gyarmathy Zsófiának, Márton Miklósnak, Molnár Cecília Saroltának, Réz Annának, Tózsér Jánosnak és Zvolenszky Zsófiának, hogy dolgozatom korábbi változataihoz fűzött megjegyzéseikkel segítettek a munkámat. A dolgozat megírása során Deák Ferenc ösztöndíjban részesültem; ezúton szeretném megköszönni a támogatást.

Felhasznált irodalom

- Abbott, Barbara (2010). *Reference*. Oxford: Oxford University Press.
- Barber, Alex (2000). A pragmatic treatment of simple sentences. *Analysis*, 60, 300–308.
- Bárány Tibor (2005). Műalkotások és pusztá dolgok. Arthur C. Danto és az analitikus művészetfilozófia. *Kellék*, 27–28, 201–222. URL = <<http://epa.oszk.hu/01100/01148/00022/pdf/201-222.pdf>>.
- Bárány Tibor (2006a). „Sziszegj, kígyó Gertrúd” – A metafora mint intenzionális kontextus Arthur C. Danto analitikus művészetfilozófiájában. *Literatura*, 2006/1., 38–50.
- Bárány Tibor (2006b). A metafora mint demonstratívum. *Világosság*, 2006/8–9–10. [megjelenés: 2007. május 8.], 45–55. URL = <<http://epa.oszk.hu/01200/01273/00034/pdf/20070507213321.pdf>>.
- Bentzen, Martin M. (2006). Is deontic logic extensional? Kézirat. URL = <<http://akira.ruc.dk/~mamobe/First-Order%20Deontic%20Logic>>.
- Boghossian, Paul A. (1996). Analiticity reconsidered. *Noûs*, 30, 360–391.
- Bonomi, Andrea (1995). Transparency and specificity in intentional contexts. In Paolo Leonardi – Marco Santambrogio (eds.), *On Quine*. Cambridge: Cambridge University Press. 164–185.
- Braun, David – Saul, Jennifer M. (2002). Simple sentences, substitutions, and mistaken evaluations. *Philosophical Studies*, 111, 1–41.
- Clapp, Lenny (2000). Beyond sense and reference: an alternative response to the problem of opacity. In K. M. Jaszczolt (ed.), *Pragmatics of propositional attitude reports*. Current Research in the Semantics/Pragmatics Interface, Vol. 4. Oxford: Elsevier. 43–75.
- Clapp, Lenny (2010). Propositional attitude ascription: philosophical aspects. In Alex Barber – Robert J. Stainton (eds.), *Concise encyclopedia of philosophy of language and linguistics*, Oxford: Elsevier. 613–617.
- Crimmins, Mark (1993). *Talk about beliefs*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Crimmins, Mark (1995). Notional specificity. *Mind & Language*, 10, 464–477.
- Crimmins, Mark – Perry, John (1989). The prince and the phone booth: reporting puzzling beliefs. *The Journal of Philosophy*, 86, 685–711.
- Danto, Arthur C. (1981/2003). *A közhely színeváltozása*. Fordította Sajó Sándor. Budapest: Enciklopédia Kiadó.

- Davidson, Donald (1967). The logical form of action sentences.
- Davidson, Donald (1968/1984). On saying that. In Donald Davidson, *Inquiries into truth and interpretation*, Oxford: Clarendon Press. 93–108.
- den Dikken, Marcel – Larson, Richard K. – Ludlow, Peter (1997). Intensional „transitive” verbs and concealed complement clauses. In Peter Ludlow (ed.), *Readings in the philosophy of language*, Cambridge, Mass.: MIT Press. 1041–1053.
- Dowty, David – Wall, Robert E. – Peters, Stanley (1981). *Introduction to Montague semantics*. Dordrecht: Reidel.
- Farkas Katalin – Kelemen János (2002). *Nyelvfilozófia*. Budapest: Áron Kiadó.
- von Fintel, Kai – Heim, Irene (2010). *Intensional semantics*. Lecture notes. MIT. URL = <<http://mit.edu/fintel/IntensionalSemantics.pdf>>.
- Fodor, Jerry (1975). *The language of thought*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Forbes, Graeme (1997). How much substitutivity? *Analysis*, 57, 109–113.
- Forbes, Graeme (1999). Enlightened semantics for simple sentences. *Analysis*, 59, 86–91.
- Forbes, Graeme (2002). Intensionality. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 76, 75–99.
- Forbes, Graeme (2006). *Attitude problems. An essay on linguistic intensionality*. Oxford: Clarendon Press.
- Forbes, Graeme (2010). Intensional transitive verbs. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2010 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2010/entries/intensional-trans-verbs/>>.
- Forrai Gábor – Huoranszki Ferenc (2005). *Salva veritate* felcserélhetőség egyszerű mondatokban. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2005/3, 549–553.
- Frege, Gottlob (1892/2000). Jelentés és jelölet. Fordította Máté András. In Gottlob Frege, *Logikai vizsgálódások*. A kötetet szerkesztette Máté András. Budapest: Osiris Kiadó. 118–147.
- Gamut, L. T. F. (1991). *Logic, language, and meaning. Vol. 2: Intensional logic and logical grammar*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Goble, Lou (1996). 'Ought' and extensionality. *Noûs*, 30, 330–355.
- Goodman, Nelson (1968). *Languages of art: an approach to a theory of symbols*. Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company.
- Grice, Herbert Paul (1989/2011). *Tanulmányok a szavak életéről*. Fordította Bárány Tibor, Gyarmathy Zsófia, Komlósi Andrea, Márton Miklós, Mráz Attila, Réz Anna

- és Veres Máté. A kötetet szerkesztette Bárány Tibor és Márton Miklós. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Gyarmathy Zsófia (2008). *Intensionality phenomena*. MA szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Gyuris Beáta – Varasdi Károly – Maleczki Márta (2008). *Formális szemantika*. Második, javított kiadás. Szeged: JatePress.
- Heim, Irene – Kratzer, Angelika (1998). *Semantics in generative grammar*. Oxford: Blackwell.
- Hintikka, Jaakko (1969). Semantics for propositional attitudes. In Jaakko Hintikka, *Models for modalities*, Dordrecht: Reidel. 87–111.
- Kiefer Ferenc (1983). *Az előfeltevések elmélete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc (2007). *Jelentéselmélet*. Második, bővített és javított kiadás. Budapest: Corvina.
- King, Jeffrey H. (2008). Structured propositions. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/propositions-structured/>.
- Kripke, Saul (1979). A puzzle about belief. In A. Margalit (ed.), *Meaning and use*. Dordrecht: Reidel. 239–283.
- Kripke, Saul (1980/2007). *Megnevezés és szükségyszerűség*. Fordította Bárány Tibor. A fordítást az eredetivel egybevetette, a glosszáriumot írta és a kötetet szerkesztette Zvolenszky Zsófia. (A glosszárium összeállításában közreműködött Márton Miklós.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Larson, Richard K. (2002). The grammar of intensionality. In G. Preyer – G. Peter (eds.), *Logical form and language*. Oxford: Oxford University Press. 228–262. Preprint változat: URL = <http://semarch.linguistics.fas.nyu.edu/Archive/WVhMGRhN/larson.intens.pdf>.
- Larson, Richard K. – den Dikken, Marcel – Ludlow, Peter (1997). Intensional transitive verbs and abstract clausal complementation. Kézirat. URL = <http://www.neotake.com/ebook/intensional-transitive-verbs-and-abstract-clausal/qwjjaab.html>.
- Larson, Richard K. – Ludlow, Peter (1993). Interpreted logical forms. *Synthese*, 95, 305–355.
- Loewer, Barry – LePore, Ernest (1989). You can say that again. *Midwest Studies in Philosophy*, 14, 338–356.

- McKay, Thomas – Nelson, Michael (2010). Propositional attitude reports. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2010 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/prop-attitude-reports/>>.
- Moltmann, Friederike (1994). Attitude reports, events, and partial models. *Kézirat*. URL = <<http://semantics.univ-paris1.fr/pdf/attitudes.pdf>>.
- Moltmann, Friederike (1997). Intensional verbs and quantifiers. *Natural Language Semantics*, 5, 1–52.
- Moltmann, Friederike (2003). Propositional attitudes without propositions. *Synthese*, 135, 77–118.
- Moltmann, Friederike (2008). Intensional verbs and their intentional objects. *Natural Language Semantics*, 16, 239–270.
- Montague, Richard (1973/1974). The proper treatment of quantification in ordinary english. In Richmond H. Thomason (ed.), *Formal philosophy. Selected papers of Richard Montague*. New Haven–London: Yale University Press. 247 – 270.
- Moore, Joseph G. (1999). Saving substitutivity in simple sentences. *Analysis*, 59, 91–105.
- Moore, Joseph G. (2000). Did Clinton lie? *Analysis*, 60, 250–254.
- Partee, Barbara (1974/1997). Opacity and scope. In Peter Ludlow (ed.), *Readings in the philosophy of language*, Cambridge, Mass.: MIT Press. 833–853.
- Partee, Barbara (1997). Montague grammar. Társszerző Herman L. W. Hendriks. In Johan van Benthem – Alice ter Meulen (eds.), *Handbook of logic and language*. Amsterdam: Elsevier. 5–91.
- Pearce, David (1988). Intensionality and the nature of a musical work. *British Journal of Aesthetics*, 28, 105–118.
- Perry, John (1977). Frege on demonstratives. *The Philosophical Review*, 86, 474–497.
- Pitt, David (2001). Alter egos and their names. *The Journal of Philosophy*, 98, 531–552.
- Portner, Paul (2009). *Modality*. Oxford: Oxford University Press.
- Predelli, Stefano (1999). Saul, Salmon, and Superman. *Analysis*, 59, 113–116.
- Predelli, Stefano (2001). Art, Bart and Superman. *Analysis*, 61, 310–313.
- Quine, Willard Van Orman (1951/1999). Az empirizmus két dogmája. Fordította Faragó-Szabó István. In Forrai Gábor – Szegedi Péter (szerk.), *Tudományfilozófia*. Budapest: Áron Kiadó. 131–151.

- Quine, Willard Van Orman (1953/2002). Referencia és modalitás. Fordította Eszes Boldizsár. In Willard Van Orman Quine, *A tapasztalattól a tudományig*. A kötetet szerkesztette és a tanulmányokat válogatta Forrai Gábor. 225–249.
- Quine, Willard Van Orman (1956/2002). Kvantorok és propozicionális attitűdök. Fordította Ambrus Gergely. In Willard Van Orman Quine, *A tapasztalattól a tudományig*. A kötetet szerkesztette és a tanulmányokat válogatta Forrai Gábor. 251–265.
- Quine, Willard Van Orman (1960). *Word and object*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Reimer, Marga (1995). A defense of *de re* belief reports. *Mind & Language*, 10, 446–463.
- Richard, Mark (1997). Propositional attitudes. In Crispin Wright – Bob Hale (eds.), *A companion to the philosophy of language*, Oxford: Blackwell. 197–226.
- Russell, Bertrand (1905/2005). A denotálásról. Fordította Simonyi András. *Világosság*, 2005/12., 5–16.
- Sainsbury, Mark R. (2010). *Fiction and fictionalism*. London–New York: Routledge.
- Salmon, Nathan (1986). *Frege's puzzle*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Saul, Jennifer M. (1997a). Substitution and simple sentences. *Analysis*, 57, 102–108.
- Saul, Jennifer M. (1997b). Reply to Forbes. *Analysis*, 57, 114–118.
- Saul, Jennifer M. (1999). Substitution, simple sentences, and sex scandals. *Analysis*, 59, 106–112.
- Saul, Jennifer M. (2007). *Simple sentences, substitution, and intuitions*. Oxford: Oxford University Press.
- Saul, Jennifer M. (2002). Intensionality. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 76, 101–119.
- Soames, Scott (1987/1997). Direct reference, propositional attitudes, and semantic content. In Peter Ludlow (ed.), *Readings in the philosophy of language*, Cambridge, Mass.: MIT Press. 921–962.
- Stanley, Jason (2002). Making it articulated. *Mind & Language*, 17, 149–168.
- Szabó Gendler Zoltán (2008). Compositionality. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2008 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2008/entries/compositionality/>.
- Szabó Gendler Zoltán (2008b). Things in progress. *Philosophical Perspectives*, 22, 499–525.

- Szabó Gendler Zoltán (2010). Specific, yet opaque. In Maria Aloni – Harald Bastiaanse – Tiki de Jager – Katrin Schulz (eds.), *Logic, language and meaning*, Berlin: Springer. 32–41.
- Taylor, Kenneth (1998). *Truth and meaning*. Oxford: Blackwell.
- Zimmermann, Thomas Ede (1993). On the proper treatment of opacity in certain verbs. *Natural Language Semantics*, 1, 149–179.
- Zuber, Richard (2006). Possible intensionality of the verb phrase position. *Analysis*, 66, 255–256.